

**Sociologi
studie**

**ogische
Studie**

SOCIOLOGICKÁ STUDIE
„Znovuobjevené poklady Sudet“

SOZIOLOGISCHE STUDIE
„Wiederentdeckte Schätze im Sudetenland“

Sociologická studie „Znovuobjevené poklady Sudet“

Následující kapitola naší knihy je věnována sociologické reflexi příběhů a vyprávění, které jsme získali během našich výprav za „ztracenými poklady Sudet“.

Původním záměrem celého projektu bylo najít příklady obnovy ohroženého kulturního dědictví v těch oblastech západních či jižních Čech, které byly dříve osídleny německy mluvícím obyvatelstvem. Autoři chtěli nalézat místa, kde se opravují hmotné památky či obnovují další kulturní tradice. Zajímali se o to, kdo jsou lidé, kteří se památkám věnují, jaké jsou jejich motivy a zkušenosti. Z mnoha předchozích projektů v bývalých Sudetech vyplývalo, že ten, kdo se stará o kulturní dědictví, nutně narazí na problém paměti. Opuštěná a chátrající místa jsou mimo jiné dokladem ztráty paměti, vzpomínek, které byly „odsunuty“ spolu s lidmi. A mají-li se opuštěná či zanedbaná místa opět probudit k důstojnému životu, je třeba se jejich paměti věnovat.

Proto byl projekt od počátku promyšlen jako přeshraniční, realizovaný česko-bavorským týmem.

Český tým usiloval o hledání míst a lidí, kteří se věnují obnově kulturního dědictví, bavorský tým pak hledal v Německu lidi spojené s těmito místy. Z vyprávění všech takto propojených respondentů pak vznikala úvaha o tom, jak se sceluje to, co bylo před mnoha lety bolestně přerváno.

Soziologische Studie „Wiederentdeckte Schätze im Sudetenland“

Das folgende Kapitel ist einer soziologischen Reflexion der Geschichten und Erzählungen gewidmet, die wir während unserer Entdeckungsreisen zu den „verlorenen Schätzen des Sudetenlandes“ gewonnen haben.

Das ursprüngliche Ziel unseres Projekts bestand darin, Beispiele des Wiederaufbaus bedrohten Kulturerbes in den Gebieten West- und Südböhmens zu finden, wo früher eine deutschsprachige Bevölkerung gelebt hatte. Die Autoren wollten Orte ausfindig machen, an denen materielle Denkmäler instand gesetzt oder andere kulturelle Traditionen erneuert werden. Das Interesse galt den Menschen, die sich für den Wiederaufbau von Kulturgut einsetzen, und der Dokumentation ihrer Motive und Erfahrungen. Aus vielen vorangegangenen Projekten im ehemaligen Sudetenland ging hervor, dass diejenigen, die sich um das kulturelle Erbe kümmern, notgedrungen auf das Problem des lokalen Gedächtnisses stoßen. Die verlassen und verfallenden Orte sind unter anderem ein Beleg für den Verlust des Gedächtnisses und der Erinnerungen, die zusammen mit den Menschen „abgeschoben“ wurden. Und wenn verlassen oder vernachlässigte Orte würdevoll wieder zum Leben erweckt werden sollen, ist es unerlässlich, sich mit ihrem Gedächtnis auseinanderzusetzen.

Daher war das Projekt von Beginn an grenzübergreifend konzipiert, umgesetzt wurde es von einem tschechischen und einem bayerischen Team.

Das tschechische Team bemühte sich, Orte und Menschen zu finden, die sich der Wiederbelebung kulturellen Erbes widmen, das bayerische Team machte dann in Deutschland Personen ausfindig, die eine Verbindung zu dem jeweiligen Ort hatten. Aus den Interviews mit allen auf diese Weise verbundenen Personen entstand eine Betrachtung darüber, wie das zusammenwächst, was vor vielen Jahren schmerzlich zerrissen wurde.

Jaká místa byla vybrána do souboru?

Centrum pro komunitní práci se dlouhodobě věnuje rozvojovým projektům na území Plzeňského kraje, které je částečně také tvořeno územím bývalých Sudet. Má tak řadu zkušeností a kontaktů s lidmi, kteří se zde věnují obnově kulturního dědictví. Do výběru se autoři snažili získat co možná nejrůznější vzájemně se odlišující případy památek a tradic. Jsou to kostely v Hamrech, Skocích, Domaslavi a na Svaté Anně u Plané u Mariánských Lázní. Ač jde o stejný typ stavby – kostel, jsou příběhy jejich obnovy dosti odlišné a jedinečné. V Hamrech a na svaté Anně je přítomna jednoznačná iniciativa německých rodáků a sousedů (!). Ve Skocích si kostel „adoptovali“ lidé angažující se v památkové péči, jejichž řady posléze rozšířili umělci a poutníci. Všichni však navazovali na „dobré dílo“ německých i českých křesťanů, kteří i v dobách komunismu na zdánlivě opuštěné místo přicházeli jako poutníci. V Domaslavi se o kostel starají nástupníci těch, kteří zde v 80. letech minulého století spolupřevládali společenství mládeže okolo místního kněze.

Největší památkou v našem výběru je klášter řádu premonstrátek v Chotěšově. Rozsáhlá stavba, která ztratila svůj účel již za josefinských reforem, je obnovována společnými silami obce a místního občanského sdružení. Sdružení má profesionálního spojence – plzeňského architekta, který stojí za řadou projektů obnovy památek.

V Úterý, obci, která je památkově chráněnou zónou, působí spolek Bart usilující o záchranu chátrajícího kulturního dědictví. Po obnově cenných kostelních varhan se spolek věnuje opravě historického domu na náměstí.

Velmi zvláštní podobou obnovy historického dědictví v Sudetech, kterou jsme zaznamenali a rozhodli se do našeho souboru zařadit, jsou případy „archeologického“ přístupu k hmotným památkám. Zaniklé obce Lučina a Lísková patří mezi nejsmutnější etapy devastace kulturních hodnot. Vzhledem k jejich umístění v samotném pohraničním pásmu byly obě obce cíleně zničeny. Běžný život se sem neměl již nikdy vrátit. Dnes jsou pozůstatky lidských sídel znovu odhalovány a stávají se cílem turistických procházek z obou stran hranice.

Po zralé úvaze se náš tým rozhodl rozšířit svou dosavadní zkušenost ze západních Čech o několik případů péče o kulturní dědictví na Šumavě. Jsme za ni velmi vděční, protože jsme získali mnoho nových podnětů a souvislostí, které náš postup obohatily.

V Hartmanicích jsme se seznámili s příběhem unikátní památky – horské synagogy. Opravena silami mecenáše a jeho profesionálních přátel, slouží dnes jako muzeum připomínající soužití Židů, Čechů a Němců na Šumavě.

V Hořicích jsme měli možnost přiblížit se ke příběhu obnovy pašijových her. Společenství lidí, kteří se rozhodli jejich tradici po více než čtyřicetileté odluce obnovit, na sebe vzalo těžký úkol – sehrávat opakovaně příběh o oběti a božství v době, která mu příliš nerozumí.

Welche Orte wurden für das Projekt ausgewählt?

Das Zentrum für kommunale Zusammenarbeit (CpKP) arbeitet seit langem an der Entwicklung von Projekten in der Region Pilsen, in der auch ein Teil des ehemaligen Sudetenlandes liegt. Es verfügt daher über eine Reihe von Kontakten und Erfahrungen mit Menschen, die sich in dieser Region dem Erhalt des Kulturerbes widmen. Für das Projekt versuchten die Autoren, eine möglichst breit gefächerte Auswahl von Beispielen erneuerter Denkmäler oder Traditionen einzubeziehen. Zunächst sind es die Kirchen in Hammern, Maria Stock, Domaschlag und die St.-Anna-Kirche in Plan bei Marienbad. Obwohl es sich bei diesen Beispielen jeweils um Sakralbauten handelt, so sind die Geschichten ihrer Instandsetzung sehr unterschiedlich – und jede ist einzigartig. In Hammern und St. Anna waren eindeutige Initiativen von ehemaligen deutschen Bewohnern und Bewohnern benachbarter deutscher Orte direkt hinter der Grenze zu verzeichnen. In Maria Stock wurde die Kirche von einer Gruppe „adoptiert“, die sich in der Denkmalpflege engagiert, zu ihnen stießen später Künstler und Pilger. Alle knüpften jedoch an das Werk deutscher und tschechischer Christen an, die in der Zeit des Kommunismus als Pilger zu den scheinbar verlassen Orten kamen. In Domaschlag kümmern sich Menschen um die Kirche, die als Nachfolger der Gemeinschaft von Jugendlichen angesehen werden können, die sich hier in den 1980er Jahren um den Ortspfarrer bildete.

Das größte Denkmal in unserer Auswahl ist das Prämonstratenserinnenkloster in Chotieschau. Der weitläufige Bau, der seinen ursprünglichen Zweck schon seit den Reformen Josephs II. nicht mehr erfüllt, wird von der Gemeinde und einem örtlichen Verein mit vereinten Kräften instand gesetzt. Der Verein hat einen professionellen Verbündeten – einen Pilsener Architekten, der hinter einer Reihe ähnlicher Projekte erneuerter Denkmäler steht.

In Neumarkt, einem Ort mit städtischer Denkmalzone, engagiert sich der Verein Bart für den Erhalt des vom Verfall bedrohten Kulturerbes. Nach der Renovierung der wertvollen Kirchenorgel widmet sich der Verein der Renovierung historischer Häuser am Marktplatz.

Eine besondere Form der Erneuerung kulturellen Erbes im Sudetenland, auf die wir gestoßen sind und über die wir uns entschieden haben zu berichten, sind die Fälle „archäologischen“ Zugangs zu materiellen Gedenkstätten. Die verschwundenen Dörfer Grafenried und Haselbach gehören zu den traurigsten Beispielen der Zerstörung kultureller Werte. Aufgrund ihrer Lage in der Grenzzone wurden beide Orte gezielt ausgelöscht. Das normale Leben sollte nie wieder hierher zurückkehren. Heute werden die Überreste der Siedlungen wieder aufgedeckt und zum Ziel von Touristen und Wanderern von beiden Seiten der Grenze.

Nach reiflicher Überlegung entschied sich unser Team, seine bisherigen Erfahrungen mit Westböhmen um einige Fälle der Pflege kulturellen Erbes im Böhmerwald zu erweitern. Wir sind sehr dankbar dafür, weil wir viele neue Anregungen gewonnen haben und Zusammenhänge kennen lernten, die den gesamten Prozess bereicherten.

In Hartmanitz sind wir auf die einzigartige Geschichte der Bergsynagoge gestoßen. Sie wurde dank des Einsatzes eines Förderers und seiner Freunde mit

Posledním místem, které jsme poznali a popsali, je památník spisovatele Adalberta Stiftera v Horní Plané. Vymyká se z celého souboru rokem svého založení – došlo k němu v roce 1960 – i svým „zřizovatelem“. Muzeum založil v době hlubokého komunismu díky péči dvou profesionálních kunsthistoriků československý stát. Na jeho existenci nás upozornila plzeňská germanistka Alena Kovářiková. Do našeho výběru byl památník zařazen z důvodů, které jsou snad blízké i jeho zakladatelům. Chtěli jsme skrze německy píšícího literáta Stiftera poukázat na staleté sepětí české a německé kultury a kulturnosti vůbec.

Kdo byli naši němečtí respondenti?

Jak již bylo výše zmíněno, původním záměrem celého projektu bylo vyhledat v Německu lidi, kteří mají nějaký vztah k těm místům, o která se v Čechách zajímal náš tým. Příběh takových lidí byl vždy unikátní, stejně jako příběhy jednotlivých památek či tradic a těch, kdo se o ně v Čechách starali. Někdy byly česko-německé kontakty samozřejmě součástí obnovy, někdy k nim došlo daleko později. Na některých místech se je nepodařilo dohledat, potom jsme se snažili najít alespoň rodáky a další lidi, kteří tato místa znali ze svého mládí, z cest apod. Pokusíme se nyní připomenout jednotlivé případy této česko-německé „vzájemnosti“.

Kostely v Hamrech a na Svaté Anně byly předmětem zájmu rodáků a sousedů žijících v blízkosti hranic, kteří se ihned v devadesátých letech pustili do jejich opravy a obnovy poutních tradic. Na jejich iniciativu teprve později navázali lidé v Čechách, v obou případech obce. Poutní kostel ve Skočích byl v 70. a 80. letech cílem dobrodružných poutnických výprav iniciovaných krajanským sdružením Ackerman Gemeinde z Hesenska a Würzburgu. Na jejich aktivity navazovala česká církev, křesťanská mládež a později aktivisté a umělci.

O Domaslav projevoval již v 60. letech zájem „rodák“, který odsud odcházel ve svých čtyřech letech. Když se poprvé vrátil, čeští obyvatelé – jeho vrstevníci, ho poznali a přijali. Jeho příběh je příběhem smíření a odpuštění, na které pak mohli navazovat mnozí další Češi a Němci.

V Úterý, kde spolek nemá žádné německé partnery, se podařilo najít rodačku a rodáka žijící nedaleko hranic, kteří nám popsali život v tomto místě v době jejich dětství.

Archeologická obnova zaniklé obce Lučina přilákala řadu lidí z Německa, kteří se do obnovy aktivně zapojili. Spolupráce mezi Čechy a Němci je zde intenzivní a radostná navzdory jazykovým bariérám, jak o tom zapojený německý respondent vypráví.

Obnovená synagoga v Hartmanicích přilákala německého zájemce o historii Šumavy, ředitele základní školy v nedalekém městě. Na místo opakovaně jezdí, vozí výpravy a doporučuje jeho návštěvu dalším lidem z Německa.

professionellen Erfahrungen renoviert, heute dient sie als Museum, das an das Zusammenleben von Juden, Tschechen und Deutschen im Böhmerwald erinnert.

In Höritz im Böhmerwald hatten wir die Möglichkeit, die Geschichte der Wiederbelebung der Passionsspiele kennen zu lernen. Die Gemeinschaft, die sich entschied, die lokale Tradition nach über 40 Jahren zu erneuern, nahm eine schwere Aufgabe auf sich – immer wieder die Leidensgeschichte Jesu zu spielen, in einer Zeit, die für dieses Thema wenig Verständnis hat.

Ein ganz anderer Ort, den wir beschrieben haben, ist das Museum in Oberplan, das an den Schriftsteller Adalbert Stifter erinnert. In der Gesamtauswahl hat es eine Sonderstellung, da es bereits 1960 gegründet wurde, und auch wegen seines Trägers. Das Museum wurde zur Zeit des tiefsten Kommunismus, dank des Einsatzes zweier professioneller Kunsthistoriker, vom tschechoslowakischen Staat gegründet. Auf die Existenz des Museums wies uns die Pilsener Germanistin Alena Kovářiková hin. In unsere Auswahl wurde das Denkmal aus den Gründen aufgenommen, die auch seinen Gründern nahe waren. Mithilfe des auf Deutsch schreibenden Literaten Stifters wollten wir auf die jahrhundertlange enge Verbindung der tschechischen und deutschen Kultur hinweisen.

Wer waren unsere deutschen Interviewpartner?

Wie bereits erwähnt, ging es in unserem Projekt ursprünglich darum, in Deutschland Personen zu finden, die zu den Orten in Tschechien, für die sich unser Team interessierte, eine Verbindung hatten. Die Geschichten dieser Menschen waren immer einmalig, genauso wie die Geschichten der einzelnen Denkmäler und Traditionen, und der Menschen, die sich in Tschechien um sie kümmerten. Mancherorts waren die deutsch-tschechischen Kontakte ein selbstverständlicher Bestandteil des Erneuerungsprozesses, manchmal entstanden sie erst viel später. An einigen Orten konnten wir auch keine Bezüge finden, also bemühten wir uns zumindest, ehemalige deutsche Einwohner ausfindig zu machen und weitere Menschen, die diese Orte aus ihrer Jugend kennen. An dieser Stelle sollen die einzelnen Fälle tschechisch-deutscher Gegenseitigkeit aufgezeigt werden.

Für die Kirche in Hammern und die St.-Anna-Kirche bei Plan interessierten sich noch dort geborene sowie in der Nähe der Grenze lebende Deutsche, die in den 1990er Jahren mit der Instandsetzung der Kirche und der Wiederbelebung der Wallfahrtstradition begannen. An ihre Initiativen knüpfte die tschechische Seite erst später an, in beiden Fällen die Gemeinde. Die Wallfahrtskirche in Maria Stock wurde in den 70er und 80er Jahren zum Ziel abenteuerlicher Pilgerreisen, initiiert von der Ackermann-Gemeinde aus Hessen und Würzburg. An ihre Aktivitäten hat die tschechische Kirche angeknüpft, die christliche Jugend und später weitere Aktivisten und Künstler.

An Domaschlag war schon in den 1960er Jahren ein ehemaliger deutscher Einwohner interessiert, der nach dem Krieg im Alter von vier Jahren den Ort verlassen musste. Als er zum ersten Mal dorthin zurückkehrte, erkannten ihn die tschechischen Einwohner, seine ehemaligen Altersgenossen, so wurde er akzeptiert.

Památník Adalberta Stiftera vznikl jako místo česko-německo-rakouské vzájemnosti. Od 60. let fungoval jako poutní místo svého druhu, pro rodáky a jejich potomky, kteří Čechy navštěvovali. V devadesátých letech se pak zde díky občanským iniciativám česko-německo-rakouského Centra Adalberta Stiftera rozvinulo velké množství kontaktů mezi profesionálními historiky, badateli, politiky i běžnými obyvateli všech tří zemí. Mohli se opírat o zázemí profesionálních institucí – Regionálního muzea v Českém Krumlově, Institutu Adalberta Stiftera v Linci a Spolku přátel Adalberta Stiftera v Mnichově. S jednatelem posledně jmenované instituce jsme udělali rozhovor.

Ve dvou případech, u kláštera v Chotěšově a u Hořických pašijových her se nám nepodařilo dohledat vhodné respondenty, ať už spolupracovníky, přátele či rodáky na německé straně. Rozhodli jsme se proto nalézt v německém pohraničí případy podobných aktivit a jejich nositele, a nabídnout tak drobné příklady jejich srovnání. Pašijové hry v Kemnathu a obnova klášterní vesnice ve Speinshartu tak nabízejí možnost srovnání fungování péče o památky či tradice v Čechách a Německu.

Z takto získaných vyprávění jsme pak vycházeli při přípravě obou kapitol naší studie. Jsou věnovány okolnostem, za kterých se lidé do obnovy zanikajícího kulturního dědictví pustili. Motivy, které je vedly k podobným aktivitám, jsou rozmanité, ale v zásadě vždy pozitivní. Je zde sentiment, víra, profesní um i prostá lidská zvědavost, touha překonat dávné hranice zemí, a přesáhnout tak svou vlastní zkušenost směrem k někomu druhému.

Pestrost česko-německých příkladů spolupráce, které jsme v našem souboru získali, je pro nás nejlepším dokladem nesmírné bohatosti a mnohovorstevnatosti vztahů lidí na obou stranách hranice, které tak svědčí o postupném překonávání bolestné minulosti a možné cestě do budoucnosti.

Seine Geschichte ist die von Versöhnung und Vergebung, an die später viele Tschechen und Deutsche anknüpfen konnten.

In Neumarkt, wo der dort wirkende Verein keine deutschen Partner hat, ist es gelungen, zwei ehemalige deutsche Einwohner ausfindig zu machen, die nicht weit von der Grenze leben und uns das Leben an diesem Ort zur Zeit ihrer Kindheit beschrieben.

Die archäologische Ausgrabung des verschwundenen Ortes Grafenried lockte viele Deutsche an, die sich aktiv an der Erneuerung beteiligten. Die Zusammenarbeit zwischen Deutschen und Tschechen ist hier trotz der Sprachbarriere intensiv und voller Freude, wie der eingebundene deutsche Interviewpartner berichtet.

Die Renovierung der Synagoge in Hartmanitz zog ebenfalls einen Deutschen an, der sich für die Geschichte des Böhmerwaldes interessiert, einen Schulrektor aus einer nicht weit entfernten Stadt. Er kommt oft in den Ort, bringt Interessierte mit und wirbt in Deutschland für den Besuch der Synagoge.

Die Gedenkstätte Adalbert StifTERS entstand als ein Ort deutsch-tschechisch-österreichischer Gegenseitigkeit. Seit den 1960er Jahren fungierte sie als eine Art Wallfahrtsort für deutsche Vertriebene und ihre Nachfahren, die Tschechien besuchten. In den 1990er Jahren entwickelte sich hier dank der Bürgerinitiative des tschechisch-deutsch-österreichischen Adalbert-Stifter-Zentrums eine Vielzahl an Kontakten zwischen professionellen Historikern, Forschern, Politikern und Bürgern aus den drei Ländern. Sie konnten auf professionelle Institutionen bauen, das Regionalmuseum in Krumau, das Adalbert-Stifter-Institut in Linz und den Adalbert-Stifter-Verein in München. Mit dem Geschäftsführer dieses Münchner Vereins haben wir ein Interview geführt.

In zwei Fällen, dem von Kloster Chotieschau und dem der Höritzter Passionsspiele, ist es uns nicht gelungen, auf deutscher Seite entsprechende Interviewpartner aus den Reihen der Mitinitiatoren, Förderer oder ehemaligen deutschen Bewohner zu finden. Daher haben wir uns entschlossen, in der deutschen Grenzregion ähnliche Aktivitäten und deren Träger ausfindig zu machen und sie jeweils den tschechischen Projekten gegenüberzustellen. Die Passionsspiele in Kemnath und die Renovierung des Klosterdorfs in Speinshart bieten die Möglichkeit, die Denkmalpflege und die Pflege von Traditionen in Tschechien und Deutschland zu vergleichen.

Die so gewonnenen Berichte bildeten die Grundlage für die Zusammenstellung unserer Studie. Sie widmet sich den Umständen, unter denen die Menschen mit der Erneuerung des Kulturerbes beginnen. Die Motive, die zu diesen Aktivitäten führten, sind vielfältig, aber im Grunde immer positiv. Hier geht es um Gefühle, Glauben, Berufskunst und einfache menschliche Neugier, die Sehnsucht, die früheren Grenzen zu überwinden und über die eigenen Erfahrungen hinauszugehen.

Die Vielfalt der deutsch-tschechischen Zusammenarbeit, die wir in unserem Projekt erfahren durften, ist für uns der beste Beleg des unermesslichen Reichtums und der Vielschichtigkeit menschlicher Beziehungen auf beiden Seiten der Grenze, die von einem allmählichen Überwinden der schmerzlichen Vergangenheit und einem möglichen Weg in die Zukunft zeugen.

KAPITOLA I**CHARAKTERISTIKA NĚMECKÉHO OSÍDLENÍ**

Části České republiky osídlené do roku 1945 německy mluvícím obyvatelstvem zahrnují velice rozmanité oblasti. Jsou to industrializované a urbanizované oblasti severních Čech, pásmo severních hor táhnoucí se až k Ostravě, zemědělská krajina na západě a také hluboké lesy Šumavy a Českého lesa. K obrazu německého osídlení Čech je třeba doplnit ještě to, že Němci obývali již od pozdního středověku většinu velkých měst a vytvářeli zde nespojitě jazykové enklávy. Způsob života českých Němců byl stejně rozmanitý jako krajina, kterou obývali. V roce 1930 se při sčítání lidu na území Československé republiky přihlásilo k německé národnosti 3 149 820 lidí. Němci tvořili nejpočetnější menšinu v mnohonárodnostním státě.

Situace se radikálně proměnila během prvních poválečných let. Podle statistických údajů předaných prezidentovi republiky bylo z Československa ke dni 1. listopadu 1946 odsunuto přesně 2 170 598 Němců, z toho do amerického pásma 1 420 598 a do pásma kontrolovaného SSSR 750 000 osob.¹⁾

Koncem března 1947 žilo v Sudetech podle dobových dokumentů 2,5 milionu lidí, přibližně o půl milionu méně než před válkou. Třetina z nich byli původní obyvatelé, třetina Čechoslováci z vnitrozemí a třetina národnostní a etnické menšiny.²⁾

Dosídlování probíhalo nestejně. Nejsnadněji byly dosídleny městské oblasti, případně oblasti bližší vnitrozemskému území či oblasti s úrodnou půdou. Tam, kde bylo chladnější klima, méně měst, větší vzdálenost od českého vnitrozemí atp., probíhalo dosídlování obtížněji, v několika vlnách

1) GLOTZ, Peter. *Vyhnaní. České země jako poučný případ*. S. 193.

2) Existují Sudety? Hranice jsou zřetelné i po sedmdesáti letech, dostupné on line: <https://interaktivni.rozhlas.cz/sudety/>

KAPITEL I**CHARAKTERISTIK DER VON DEUTSCHSPRACHIGEN EINWOHNERN BESIEDELTEN REGIONEN**

Es sind unterschiedliche Teile der Tschechischen Republik, in denen bis 1945 eine vor allem deutschsprachige Bevölkerung lebte. Hierzu zählen die industrialisierten und städtisch geprägten Gegenden in Nordtschechien, die Gebiete der nördlichen Gebirge, die sich bis nach Ostrau ausdehnen, die landwirtschaftliche Region im Westen, sowie die tiefen Wälder des Böhmerwaldes und des Böhmisches/Oberpfälzer Waldes (Šumava a Český les). Schon seit dem späten Mittelalter lebten deutschsprechende Einwohner in den meisten großen Städten der heutigen Tschechischen Republik – sie bildeten dort nicht zusammenhängende sprachliche Enklaven. Der Lebensstil der deutschsprachigen Bevölkerung war so vielfältig wie die Landschaft, die sie bevölkerten. Im Jahr 1930 bekannten sich bei einer Volkszählung auf dem Gebiet der Tschechoslowakischen Republik 3 149 820 Menschen zur deutschen Nationalität. Die Deutschen stellten die zahlenmäßig größte Minderheit in dem Vielvölkerstaat dar.

Ihre Situation änderte sich radikal in den ersten Nachkriegsjahren. Laut der Statistik, die dem Präsidenten der Republik übergeben wurde, waren bis zum 1. November 1946 genau 2 170 598 Deutsche aus der Tschechoslowakei ausgesiedelt worden, davon 1 420 598 in die amerikanische und 750 000 in die sowjetische Besatzungszone.¹⁾ Ende März 1947 lebten im Sudetenland laut zeitgenössischen Dokumenten 2,5 Millionen Menschen, ungefähr eine halbe Million weniger als vor dem Krieg. Ein Drittel davon stellte die ursprüngliche Bevölkerung dar, ein Drittel waren Tschechoslowaken aus dem Landesinneren und ein Drittel verschiedene nationale oder ethnische Minderheiten.²⁾

1) GLOTZ, Peter. *Vyhnaní. České země jako poučný případ [Vertreibung. Die tschechischen Länder als Lehrbeispiel]*. S. 193.

2) Existiert das Sudetenland? Die Grenzen sind auch nach siebzig Jahren sichtbar, zugänglich online unter: <https://interaktivni.rozhlas.cz/sudety/>

a s velkými „ztrátami“, kdy se lidé vraceli zpět a domy nebo i celá sídla zůstávala opuštěná.

Tak lze charakterizovat také území, ze kterého pochází většina námi zkoumaných míst a rozhovorů. Vedle nepříznivých přírodních podmínek ztěžoval úspěšnou obnovu standardního hospodářského a sociálního života v těchto oblastech také fakt, že se v 50. letech zcela uzavřela západní hranice československého státu.

BUDOVÁNÍ ŽELEZNÉ OPONY³⁾

„Zavedení pohraničního pásma a jeho režimu znamenalo katastrofální následky pro osídlení příhraničí západních a jihozápadních Čech. Po vysídlení německého obyvatelstva docházelo k vyhnání nových osídlenců, kteří byli označeni jako osoby státně nespolehlivé. Hraniční pásmo široké několik kilometrů zůstávalo sice osídlené, ale bez volného přístupu z vnitrozemí.“⁴⁾

První předpisy na omezení pohybu osob v blízkosti státní hranice byly v Československu zavedeny již krátce po únorovém převratu v roce 1948. 2. března 1948 byl v západočeských příhraničních okresech zakázán provoz zimních sportů. 26. března téhož roku vydán zákaz nočního vycházení.

1. června roku 1951 bylo zavedeno tzv. hraniční a zakázané pásmo. V zakázaném pásmu, ustanoveném 2000 m od státní hranice, nesměl nikdo bydlet ani do něj vstupovat. Hraniční pásmo, které na zakázané pásmo navazovalo, sahalo až do hloubky 5 km, v nepřehledném lesním terénu do 12 km.

Die Neuansiedlung verlief uneinheitlich. Am einfachsten gestaltete sich die Neuansiedlung in den städtischen Gebieten, in Gegenden, die tiefer im Landesinneren lagen oder die einen fruchtbaren Boden aufwiesen. Dort, wo das Klima kälter war, es weniger Städte gab oder die Entfernung zum Landesinneren größer war, verlief die Neuansiedlung schwieriger und in mehreren Wellen, außerdem mit größeren „Verlusten“ – wenn die Menschen wieder an ihren Herkunftsort zurückkehrten und die Häuser oder ganze Siedlungen verlassen zurückblieben.

So lässt sich auch das Gebiet beschreiben, in dem die meisten der von uns untersuchten Orte liegen und aus dem die Interviews stammen. Neben den ungünstigen Umweltbedingungen erschwerte den Wiederaufbau des wirtschaftlichen und sozialen Lebens in dieser Region auch der Fakt, dass in den 50er Jahren die westliche Grenze des tschechoslowakischen Staates komplett geschlossen wurde.

DIE ENSTEHUNG DES EISERNEN VORHANGS³⁾

„Die Schaffung der Grenzzone und ihres Sonderstatus hatte verheerende Folgen für die Besiedlung der Grenzregion in West- und Südschmrien. Nach der Aussiedlung der deutschsprachigen Bewohner kam es zur Vertreibung der Neuzugezogenen, die als unzuverlässige Staatsbürger bezeichnet wurden... Die mehrere Kilometer breite Grenzzone blieb zwar bewohnt, vom Landesinneren aus gab es jedoch keinen freien Zugang.“⁴⁾

Die ersten Vorschriften, die die Bewegungsfreiheit nahe der Staatsgrenze einschränkten, wurden in der Tschechoslowakischen Republik schon kurz nach dem Februarumsturz im Jahr 1948 eingeführt. Am 2. März 1948 wurde in den westböhmisches Grenzbezirken das Betreiben von Wintersport verboten. Am 26. März des gleichen Jahres wurde dann eine nächtliche Ausgangssperre verhängt.

Am 1. Juni 1951 wurden die sogenannte Grenzzone und die verbotene Zone eingeführt. In der verbotenen Zone, einem bis zu 2000 Meter breiten Streifen direkt im Anschluss an die Staatsgrenze, durfte niemand leben, auch durfte ihn niemand betreten. Die Grenzzone, die wiederum an die verbotene Zone anschloss, reichte 5 Kilometer tief ins Landesinnere, in unübersichtlichen Waldgebieten sogar bis zu 12 Kilometer. Hier waren sowohl im Sommer als auch im Winter jegliche Freizeitaktivitäten verboten, für den Aufenthalt in diesem Gebiet war eine Sondergenehmigung der zuständigen Behörde für Nationale Sicherheit notwendig, an den Straßen wurden Wegweiser entfernt, ebenso die Beschilderung von Wanderwegen.

Am 12. November 1951 wurden auf Grundlage einer geheimen Anordnung des Ministeriums für Nationale Sicherheit mit sofortiger Wirkung sämtliche Gemeinden

3) Informace v této kapitole vychází z knihy JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989.

4) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989. S. 31.

3) Die Informationen in diesem Kapitel stammen aus: JÍLKOVÍ, Alena a Tomáš a kol.: Železná opona – Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu [Der Eiserner Vorhang: Die Tschechoslowakische Staatsgrenze von Joachimsthal bis Bratislava von 1948–1989].

4) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989 [Der Eiserner Vorhang: Die Tschechoslowakische Staatsgrenze von Joachimsthal bis Bratislava von 1948–1989]. S. 31.

Zde bylo zakázáno provozovat letní i zimní rekreaci, pro pobyt i pohyb byla nutná zvláštní povolení příslušných velitelství Národní bezpečnosti, byly odstraněny silniční ukazatele míst a turistické značení.

Dne 12. listopadu 1951 byly na základě tajného rozkazu ministra národní bezpečnosti s okamžitou platností vysídleny všechny obce v zakázaném pásmu a z obcí v hraničním pásmu musely odejít všechny tzv. státně nespolehlivé osoby. Podle další tajné směrnice bylo stanoveno, že do konce roku 1953 budou zbořeny všechny budovy v zakázaném pásmu kromě těch, které využije armáda nebo pohraniční stráž.⁵⁾ Následkem této směrnice tak v letech 1952–53 proběhla podél státních hranic první velká destrukce nemovitostí včetně menších sakrálních objektů. V polovině padesátých let se likvidovaly další tisíce domů a staveb, tentokrát i v hraničním pásmu. Všechno bylo oficiálně vysvětleno snahou o zlepšení vzhledu krajiny a odstranění nebezpečí úrazu. Zvláštní kapitolou byly rozšířené vojenské prostory, kde v oblasti vojenských újezdů po roce 1949 mnoho staveb, včetně sakrálních, sloužilo vojákům jako terče tankových a dělostřeleckých pozic.⁶⁾

V roce 1951 komunistické orgány rozhodly zbudovat poblíž státních hranic se Západem průsek o šířce až 20 metrů, vztyčit ploty z ostnatého drátu a na exponovaných místech do nich pouštět elektrický proud. Do středního elektrického drátěného zátarasu byl v noci a za ztížené viditelnosti vypouštěn elektrický proud o vysokém napětí kolísajícím na začátku a na konci úseku mezi 15 000 a 5 000 volty. Od roku 1965 po řadě protestů ze zahraničí nebyl již proud o vysokém napětí do zátarasů vypouštěn.⁷⁾

Není jisté náhodné, že se tvůrci zabezpečovacích prostředků k zajištění neprostupnosti hranic tzv. tábora socialismu se Západem inspirovali ostrahou koncentračních táborů a vězení nacistické a komunistické totality. Strážný prostor obklopený ostnatým drátem nabitým elektrickým proudem, strážní věže, zakázaný pruh kolem plotu – to vše bylo využito spolu s vojenským ženíjním zabezpečením a spojovací technikou k zajištění neprostupnosti hranic se Západem.⁸⁾

Vznik nepropustné bariéry – státní hranice ČSSR – měl obrovské dopady na životy lidí (i přírody) žijících v její blízkosti. V průběhu našeho terénního výzkumu jsme si uvědomovali, jak podstatná byla ve výpovědích našich respondentů blízkost (či vzdálenost) hranice. Časová i prostorová blízkost hrály svou roli při vyprávění o vzájemném soužití, jeho nemožnosti, či možné obnově.

5) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Pozn. 4, S. 31.

6) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Pozn. 4, S. 31.

7) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Pozn. 4, S. 33.

8) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Pozn. 4, S. 10.

in der verbotenen Zone zwangsausgesiedelt und sogenannte unzuverlässige Personen aus der Grenzzone ausgewiesen. In einer weiteren geheimen Verordnung wurde festgelegt, dass bis Ende 1953 alle Gebäude innerhalb der verbotenen Zone zerstört werden sollen, mit Ausnahme derer, die der Armee oder der Grenzpolizei dienen.⁵⁾ In Folge dessen kam es in den Jahren 1952/53 zur ersten großen Welle der Zerstörung von Gebäuden, einschließlich kleinerer sakraler Objekte, entlang der Landesgrenze. Mitte der 50er Jahre wurden weitere Tausende Häuser und Bauwerke dem Erdboden gleichgemacht, dieses Mal innerhalb der Grenzzone. Erklärt wurde alles offiziell mit dem Versuch, die Landschaft zu verschönern und Unfallgefahren zu beseitigen. Ein eigenes Kapitel stellt die Erweiterung des militärischen Gebietes dar, in dessen Rahmen nach 1949 viele Bauwerke, darunter auch sakrale Bauten, im Bereich von Truppenübungsplätzen den Soldaten als Zielscheibe bei Panzer- und Artillerieübungen dienten.⁶⁾

Im Jahr 1951 entschieden die kommunistischen Organe, nahe der Staatsgrenze zum Westen eine 20 Meter breite Schneise auszubauen, einen Stacheldrahtzaun aufzustellen und diesen an exponierten Stellen unter Strom zu setzen. Die mittlere elektrische Drahtabspernung stand in der Nacht und bei schlechten Sichtverhältnissen unter Hochspannung, mit am Anfang und am Ende des Streifens schwankenden Werten zwischen 15.000 und 5.000 Volt. Nach einer Reihe von Protesten aus dem Ausland wurde ab 1965 kein Starkstrom mehr in die Abspernungen geleitet.⁷⁾

Es ist sicher kein Zufall, dass sich die Erbauer dieser Einrichtungen, die zur Absicherung der Undurchlässigkeit der Grenze des sogenannten sozialistischen Lagers mit dem Westen diente, bei den Schutzmechanismen der Konzentrationslager und Gefängnisse der nationalsozialistischen und kommunistischen Diktatur inspiriert haben. Ein überwacht Gebiet, umgeben von unter Hochspannung stehendem Stacheldraht, Wachtürme, ein verbotener Streifen am Zaun entlang – dies alles wurde zusammen mit militärischer Absicherung und Verbindungstechnik eingesetzt, um die Grenze zum Westen zu sichern.⁸⁾

Die Entstehung dieser undurchlässigen Barriere an der Staatsgrenze der Tschechoslowakischen Republik hatte (neben den Auswirkungen auf die Natur) auch massiven Einfluss auf das Leben der dort lebenden Menschen. In den geführten Interviews sind wir uns bewusst geworden, wie wichtig die Nähe bzw. die Entfernung zur Grenze in den Erzählungen war. Die zeitliche und räumliche Nähe spielten eine große Rolle in den Berichten, wenn es um das Zusammenleben, dabei auftretende Hindernisse oder eine mögliche Erneuerung ging.

5) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Ed. 4, S. 31.

6) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Ed. 4, S. 31.

7) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Ed. 4, S. 33.

8) JÍLEK, Tomáš, Alena JÍLKOVÁ. Ed. 4, S. 10.

SMRŠTJÍCÍ SE SPOLEČNOST A PÉČE O KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Oblasti osídlené po staletí českými Němci se nepodařilo po válce zcela zalidnit. V Sudetech bylo o třetinu méně lidí než před válkou. Obnova chodu průmyslových podniků, zemědělských usedlostí, malých živností a výroby byla zcela podřízena politickým požadavkům. Stručně je lze shrnout asi takto:

- 1) Znárodnění velkých majetků proběhlo v ČSR již v roce 1945.
- 2) Německé živnosti byly zavírány s tím, jak odcházeli jejich majitelé – živnost byla znovu otevřena, pokud o ni projevil zájem nástupnický provozovatel, tzv. národní správce, to však nemuselo nastat.
- 3) V roce 1948 došlo k převzetí státní moci komunisty a ti přistoupili k okamžitému zestátňování dalšího majetku, především menších výrobních podniků a živností.
- 4) V zemědělství komunisté začali usilovat o kolektivizaci dle sovětského vzoru.

Totální změna vlastnických, a tím i produkčních poměrů probíhala v celé československé společnosti během konce 40. a v průběhu 50. let. V roce 1960 byla velká většina výroby a majetků vlastněna státem, způsob produkce byl podřízen představám o státním socialistickém hospodářství.

Jaké dopady měly tyto dějinné procesy na život v dosídleném území?

Přechod ke státně-socialistickému hospodářství v poválečném Československu byl procesem nejednoznačným, mnohavrstevnatým, složitým. Tam, kde se navíc dosídlovalo, byl komplikován další okolností, kterou je zjevná a v podstatě naprostá diskontinuita sociálního vývoje v těchto oblastech. Zjednodušeně řečeno, v Sudetech se budovala nová společnost ještě předtím, než „přišli komunisti“. Hospodářské podniky často přebírali v roli národních správců méně zkušené lidi, kteří neměli od koho převzít znalosti potřebné k hladkému provozu. Do zemědělství přicházeli lidé z nemajetných poměrů, kteří také neměli zkušenosti se samostatným hospodařením, mnohdy v náročném klimatu i půdních podmínkách.⁹⁾ Díky těmto okolnostem tak hospodářský výkon v dosídlených oblastech dlouho nedosahoval předválečných hodnot. Postupné zestátňování a kolektivizace pak často vedly k dalšímu snižování ekonomické výkonnosti (podniky vedli nezkušení lidé, ale s vhodnou politickou orientací). V Sudetech však měly tyto změny další neblahé důsledky – zabavováním soukromého majetku (kterým ve skutečnosti je jak kolektivizace, tak zestátňování) nově přichozím lidem, byla opakovaně a dosti brutálně oslabována jejich vazba k nově obydleným územím a také

9) To si stále více uvědomovala i vládnoucí moc – ať už na místní či centrální úrovni – a v případě provozu větších průmyslových podniků, zejména na severu Čech, bránila odsunu kvalifikovaných odborníků, kteří mohli umožnit pokračování výroby.

SCHWINDENDE BEVÖLKERUNG UND DIE PFLEGE DES KULTURELLEN ERBES

Nach dem Krieg gelang es nicht, die Gebiete, die über Jahrhunderte hinweg von überwiegend deutschsprachiger Bevölkerung bewohnt worden waren, wieder vollständig zu besiedeln. In den Sudetengebieten war die Bevölkerungszahl im Vergleich zu der vor dem Krieg um ein Drittel geschrumpft. Der Wiederaufbau von Industrieunternehmen, landwirtschaftlichen Betrieben, Kleingewerbe und -betrieben war voll und ganz den politischen Anforderungen unterworfen. Zusammenfassend kann man diese wie folgt beschreiben:

- 1) die Verstaatlichung umfangreichen Vermögens erfolgte in der Tschechoslowakischen Republik schon im 1945;
- 2) deutsche Betriebe wurden mit dem Weggang ihrer Besitzer geschlossen – wenn der Nachfolgebetreiber, der sogenannte Volksverwalter, daran interessiert war, wurde das Gewerbe wieder aufgenommen, dies musste aber nicht in jedem Fall geschehen;
- 3) im Jahr 1948 kam es zur Machtübernahme durch die Kommunisten, die eine sofortige Verstaatlichung weiteren Eigentums durchführten, vor allem kleinerer Betriebe und Gewerbe;
- 4) in der Landwirtschaft bemühten sich die Kommunisten um eine Kollektivierung nach sowjetischem Vorbild.

Die vollständige Veränderung der Besitzverhältnisse und damit auch der Produktionsverhältnisse ging in der gesamten tschechoslowakischen Gesellschaft ab Ende der 40er Jahre und im Laufe der 50er Jahre von statten. 1960 war die große Mehrzahl der Produktionsstätten und des zugehörigen Vermögens bereits Staatseigentum, die Produktionsweise wurde den Vorstellungen der staatlichen, sozialistischen Wirtschaft unterworfen.

Welche Folgen hatten diese geschichtlichen Prozesse für das Leben in dem aufgesiedelten Gebiet?

Der Übergang zur staatlich-sozialistischen Wirtschaft in der Tschechoslowakei der Nachkriegszeit war kein einheitlicher, sondern ein vielschichtiger und komplizierter Prozess. In den Gebieten, wo zudem aufgesiedelt worden war, wurde er zusätzlich durch einen weiteren Umstand verkompliziert – die offensichtliche und tiefe Diskontinuität der sozialen Entwicklung. Vereinfacht gesagt, wurde im Sudetengebiet schon mit dem gesellschaftlichen Neuaufbau begonnen, noch bevor die „Kommunisten kamen“. Wirtschaftsunternehmen wurden oft von Personen übernommen, die in ihrer Rolle als Volksverwalter wenig Erfahrung hatten und von niemandem die Kenntnisse für einen reibungslosen Betrieb überliefert bekommen hatten. In die Landwirtschaft kamen Menschen aus mittellosen Verhältnissen, die mit dem Bewirtschaften von Land ebenfalls kaum Erfahrungen hatten, geschweige denn mit dem von ihnen vorgefundenen anspruchsvollen Klima und Boden.⁹⁾ Aufgrund dieser Umstände erreichte die

9) Dessen wurde sich auch die herrschende Macht auf lokaler sowie zentraler Ebene immer mehr bewusst – und im Falle größerer Industriebetriebe, vor allem in Nordböhmen, verhinderte sie die Aussiedlung qualifizierter Fachleute, die ein Weiterführen der Produktion ermöglichen konnten.

k dalším zde žijícím lidem. Už v zárodku této „rudé obnovy“ tak byl nastaven neblahý vývoj zdejších komunit, který se měl v budoucnosti mnohokrát projevit řadou závažných sociálních problémů.

VZTAH ČLOVĚKA K PROSTŘEDÍ

Oslabování vazeb nově příchozích lidí k jejich životnímu prostoru, který zahrnuje jak materiální, tak duchovní hodnoty, byl v Sudetech podpořen (jak bylo výše uvedeno) přerušovaným sociálním vývojem, ztrátou lokální paměti a také zabavováním nově nabytého majetku.

Socioložka Jarmila Premusová¹⁰⁾ zdůrazňuje, že jedním z neblahých důsledků vývoje v Sudetech byl fakt, že se velmi rozostřila hranice mezi soukromým a veřejným majetkem.¹¹⁾ V situaci, kdy v jednotlivých sídlech bylo často mnohem více budov než obyvatel, sloužily neobydlené domy jako všem dostupný zdroj stavebního materiálu, palivového dříví, vnitřního vybavení atd. Velice se tak oslaboval respekt k majetku, který „není můj“, a naprosto se devastoval vztah k tomu, co je „naše společné“. Docházelo tak k jakémusi paradoxu – přestože zde bylo obrovské množství neosvojeného, volného, ke společnému sdílení určeného majetku, nikdy nebyla nastavena dostatečně funkční pravidla k tomu, jak tento majetek kolektivně udržitelně spravovat.¹²⁾ Byl to kolektivně sdílený statek bez nastavené udržitelnosti. Přesněji řečeno, společnost neusilovala o udržení tohoto majetku, vnímala jej jako zdroj určený ke spotřebě, který jednoho dne prostě dojde nebo zanikne následkem působení přírodních sil a času. Netečnost k případné kulturní hodnotě takového majetku (stůl je řemeslný výrobek, a nikoli palivové dříví), jeho redukce na prostou užitnost nebyla jednoduše vysvětlitelná hloupostí či nemravností nových obyvatel.

Jak už bylo výše řečeno, některé zejména venkovské oblasti se nikdy nepodařilo zcela zalidnit, nově zde vznikající komunity měly obrovské potíže s prostou „materiální“ reprodukcí. Tedy s tím, jak si zajistit obživu a bydlení, případně obnovit školu, lékařskou péči nebo dopravní spojení.

Významnou roli hrálo také to, že se mezi nově příchozími vyskytovalo velmi málo vzdělaných lidí. A pokud přišli, zase odcházeli, stejně jako děti prvně příchozích, které získaly vyšší vzdělání ve městech. V Sudetech scházela po desetiletí kultivace, která by pomáhala péči o kulturní hodnoty. Vedle vzdělání se zdrojem kultivace může stát i vztah navázaný k místu již v dětství.

Wirtschaftsleistung in den aufgesiedelten Gebieten lange Zeit nicht das Vorkriegsniveau. Die schrittweise erfolgende Verstaatlichung und Kollektivierung führten dann oft zu einer weiteren Verringerung der ökonomischen Leistungsfähigkeit (die Unternehmen wurden oft von unerfahrenen Personen geführt, die aber den Vorteil einer erwünschten politischen Orientierung besaßen). Im Sudetenland hatten diese Veränderungen allerdings weitere fatale Folgen – durch die Enteignung des Privateigentums (nichts anderes ist die Kollektivierung und Verstaatlichung in Wirklichkeit) der neu zugezogenen Menschen, wurde wiederholt und auf brutale Weise deren Verbindung zum neu besiedelten Gebiet und den hier lebenden Menschen geschwächt. So wurde schon im Keim dieser „roten Erneuerung“ die negative Entwicklung der hiesigen Gemeinschaften vorprogrammiert, was sich in der Zukunft nicht selten durch eine Reihe schwerwiegender sozialer Probleme äußern sollte.

DAS VERHÄLTNIS DES MENSCHEN ZU SEINER UMWELT

Die Schwächung der Beziehung der neuangekommenen Menschen zu ihrer Umwelt, die sowohl materielle als auch geistige Werte umfasste, wurde – wie bereits erwähnt – in den Sudetengebieten durch die Unterbrechung der kontinuierlichen sozialen Entwicklung, den Verlust des lokalen Gedächtnisses sowie die Enteignung des neu erlangten Besitzes gefördert.

Die Soziologin Jarmila Premusová¹⁰⁾ betont, dass eine der fatalen Folgen der Entwicklungen im Sudetenland in der Tatsache bestand, dass die Grenze zwischen privatem und öffentlichem Besitz verwischt wurde.¹¹⁾ Wenn es in einzelnen Siedlungen mehr Gebäude als Einwohner gab, dienten die unbewohnten Häuser oft als eine allen zugängliche Quelle für Baumaterial, Brennholz, Einrichtungsgegenstände usw. Auf diese Weise wurde der Respekt gegenüber Besitz, der „nicht mein Eigentum“ ist, sehr geschwächt, und die Beziehung zu dem, was „uns gemeinsam“ gehört, zerstört. Es kam zu einem gewissen Paradox – obwohl es hier eine riesige Menge unverteilter, freier und zum gemeinsamen Austausch bestimmter Güter gab, wurden niemals ausreichend funktionierende Regeln aufgestellt, um diese Güter nachhaltig kollektiv zu verwalten.¹²⁾ Es handelte sich um gemeinsam geteilten Besitz, aber ohne den Gedanken zu, ihn zu erhalten. Genauer gesagt, die Gesellschaft bemühte sich nicht um die Erhaltung dieser Güter, sondern betrachtete sie als eine zum Verbrauch bestimmte Quelle, die eben eines Tages erschöpft sein wird. Oder die in Folge der Einwirkung natürlicher Kräfte und der Zeit erlischt. Die Gleichgültigkeit gegenüber dem eventuellen kulturellen

10) PREMUSOVÁ, Jarmila. *Vlastnictví půdy a domů v biografických pamětníkův sudetského pohraničí a vnitrozemí.*

11) To je charakteristika, kterou lze jistě vztáhnout na celé území socialistického Československa, ovšem poměry, které byly v Sudetech, tyto charakteristiky činily intenzivnějšími.

12) Premusová pravidla užívání takového majetku popisuje – šlo o kontinuální rozebírání/rozkrádání podle předem určeného pořadí. Lidé s vyšším statusem měli také privilegovanější pozici v pomyslné frontě na rozebírání.

10) PREMUSOVÁ, Jarmila: *Vlastnictví půdy a domů v biografických pamětníkův sudetského pohraničí a vnitrozemí.* [Besitz von Boden und Häusern in den Biografien von Zeitzeugen aus dem sudeten-deutschen Grenzland und Landesinneren.]

11) Diese Charakteristik lässt sich sicherlich auf das gesamte Gebiet der sozialistischen Tschechoslowakischen Republik beziehen, wobei die Verhältnisse in den Sudetengebieten diese Charakteristik intensiviert haben.

12) Premusová beschreibt die Regeln für die Nutzung dieses Besitzes – es handelte sich um einen kontinuierlichen Abbau, ein Auseinandernehmen, in einer vorab festgelegten Reihenfolge. Personen mit einem höheren Status in der Gemeinschaft hatten auch eine privilegiertere Position an der erdachten Front der Demontage.

Pokud si lidé pamatují, jak místa v jejich obci vypadala dříve, nejlépe v dětství, a pokud je mají spojená s pozitivními zážitky, mají snahu místa uchovávat, opečovávat ve stejné podobě.

Posledním faktorem, který vedl ke špatné „údržbě“ toho, co máme společné, a jež je třeba zmínit, je poválečný stav česko-německých vztahů. Rozhodnutí mocností o odsunu německého obyvatelstva mělo v Čechách většinou podporu. Mezi nově dosídlenými obyvateli na Němci dříve obývaných územích byla silně podporována snaha o distancování se od všeho „německého“. Cokoli, co vytvořili Němci, tak mohlo být vnímáno jako bez hodnoty, o kterou je nutno se starat.¹³⁾ Zejména pak v případě veřejných budov nebo majetku, který se postupem času stal tím „kolektivně sdíleným“.

„Zkázky pohraničních vesnic a jejich lidových architektur, kostelů, sochařských památek, zkázky v německých městech byly přece jen částí pohromy kulturního dědictví naší země. Dějiny ji posely chrámy, kláštery, zámky. V nich nekonečné bohatství předmětů umění a životního přepychu, celé galerie obrazů a soch, nespočetné starobylé i nové knihovny. Všechno propadlo znárodnujícímu státu. Jeho byly i obrazové i všemožné jiné sbírky a knihovny vyháněných Němců a zákonem nebo za trest expropriovaných českých majitelů. Kdo kdy spočte to bohatství a sestaví byť i sebeneúplnější jeho evidenci? Už nikdy nikdo. A navěky nikdo nikdy nepořídí obraz loupeží. Kradl, kdo první vtrhl na místo z pověření místní revoluční moci nebo bez něho.“¹⁴⁾

Již dříve zmíněná Jarmila Premusová, ostravská socioložka, která dělala výzkum na území bývalých Sudet v 90. letech, konstatovala, že se zde vyskytuje „socialistický“ člověk s větší frekvencí než na jiných územích. Jeho znaky charakterizovala takto: nízká politická participace (volební účast), nízká vzdělanostní úroveň, nízká dělba práce (a vysoký důraz na rovnostářství). Takový typ člověka byl výsledkem komunistické snahy o přeměnu společnosti, která byla v Sudetech více „dokonaná“ než ve vnitrozemí, kde se sociální pravidla nového řádu poněkud ředila pořádky starými, tradičními, uloženými v paměti obyvatel. „Socialistický člověk“ se mimo jiné nestaral o veřejný prostor – jeho zkušenost s péčí o veřejný prostor vycházela z raných zážitků ve 40. letech – co bylo společné, mohl každý libovolně rozkrádat či devastovat. Nemělo žádný smysl starat se o takový typ prostoru, jakákoli péče tímto směrem by přišla vniveč. Její energii by pohltit všudypřítomný princip entropie.

13) Pochopitelně, že šlo o složitou hru významů. Lidé, kteří přišli snadno k německému majetku – domům a jejich vybavení – se na úrovni soukromého užívání těchto věcí vůbec neštítali. Otázka je, nakolik se dokázali o snadno nabytý majetek postarat. Navíc šlo často o kulturní hodnoty – sakrální či feudální objekty, jejichž obdoby stály i ve vnitrozemí. Zde je „vytvořili“ Češi a stát či příslušné instituce se o ně samozřejmě starali.

14) ČERNÝ, Václav. *Paměti*. S. 327–332.

Wert dieser Güter (ein Tisch ist ein handwerkliches Erzeugnis und nicht Brennholz), die Reduzierung auf die blanke Nutzbarkeit konnte nicht einfach mit Unkenntnis oder fehlender Moral der neuen Bewohner erklärt werden.

Wie bereits erwähnt, ist es in einigen, vor allem ländlichen Gebieten nie gelungen, diese wieder ganz zu besiedeln, die hier neu entstandenen Gemeinschaften hatten große Probleme mit der grundlegenden „materiellen“ Reproduktion. Also damit, wie sie ihren Broterwerb und ihre Unterkunft sichern, und zudem etwa eine Schule, die medizinische Versorgung oder die Verkehrsanbindung wiederaufbauen sollten.

Eine nicht unbedeutende Rolle spielte auch die Tatsache, dass der Bildungsgrad der Neankömmlinge eher niedrig war. Und wenn tatsächlich Menschen mit besserer Bildung kamen, dann gingen sie wieder, genauso wie die Kinder der ersten Generation der Umsiedler, die in den Städten eine höhere Bildung erlangt hatten. Im Sudetenland fehlte es über Jahrzehnte hinweg an einer Kultivierung, die für die Pflege der kulturellen Werte wichtig gewesen wäre. Ihren Ursprung kann diese Kultivierung neben dem Bildungsniveau auch in der Beziehung haben, die man bereits in seiner Kindheit zu einem Ort aufgebaut hat.

Wenn sich Menschen daran erinnern, wie die Orte in ihren Gemeinden früher, in ihrer Kindheit, ausgesehen haben, und wenn diese Erinnerung mit positiven Erlebnissen verbunden ist, dann sind die Menschen bemüht, den Ort zu pflegen und seine Gestalt zu erhalten.

Der letzte Faktor, der zu der gleichgültigen Einstellung gegenüber dem Gemeinsamen führte, und der erwähnt werden sollte, ist der Zustand der deutsch-tschechischen Beziehungen nach dem Krieg. Alles, was von Deutschen erschaffen worden war, durfte als wertlos betrachtet werden, es gab keine Notwendigkeit sich darum zu kümmern.¹³⁾ Das galt auch im Fall öffentlicher Gebäude oder Güter, die im Laufe der der Zeit zu „kollektiv geteiltem Besitz“ wurden.

„Die Zerstörung der Grenzörfer und ihrer Volksarchitektur, der Kirchen, und Denkmäler, der Verfall in den deutsch geprägten Städten war doch auch ein Teil des Untergangs des kulturellen Erbes unseres Landes. Die Geschichte hinterließ Kirchen, Kloster, Schlösser, darin ein unendlicher Reichtum an Kunstgegenständen und Pracht, ganze Galerien von Bildern und Skulpturen, unzählige altertümliche und neue Bibliotheken. Alles fiel dem kollektivierenden Staat zu. Ihm gehörten auch Gemälde- und andere Sammlungen sowie die Bibliotheken vertriebener Deutscher und durch Gesetz oder Strafe enteigneter tschechischer Besitzer. Wer zählt je diesen Reichtum und erstellt eine, wenn auch absolut unvollständige Auflistung darüber? Niemand mehr. Und für alle Zeiten wird sich niemand mehr ein Bild des Diebstahls machen

13) Verständlicherweise handelte es sich um ein kompliziertes Bedeutungsspiel. Menschen, die mühelos an deutsches Eigentum gekommen waren – Häuser und deren Einrichtung – hatten auf der Ebene der privaten Benutzung keinerlei Scheu. Die Frage ist, inwieweit sie sich um den leicht erlangten Besitz kümmern konnten. Außerdem handelte es sich oft um kulturelle Werte – sakrale oder feudale Objekte – und ähnliche Bauwerke gab es auch im Landesinneren. Hier wurden sie von „Tschechen“ errichtet und der Staat oder die zuständigen Institutionen kümmerten sich selbstverständlich um sie.

Naše bádání bylo hledáním příkladů vzepření se tomuto vývoji. Snahou prozkoumat okolnosti, za kterých lidé v nepříznivých, výše uvedených podmínkách, vzdorovali obecnému postoji a úpadku.

Následující kapitoly jsou snahou popsat, kdy a za jakých okolností se jednotliví aktivisté nebo jejich pokračovatelé dostali k tomu, co zde nazýváme obnovou kulturního dědictví („dědictví po Němcích“).

HRANICE JAKO ROZDĚLENÍ

„Vždyť ta hranice de facto nebyla, až potom od toho 38. roku.“ (Horst Mugrauer/Hořice na Šumavě)

Jak bylo uvedeno výše, hranice Československé republiky vzniklé v roce 1918 v historických hranicích českého státu nebyla shodná s hranicí etnicou. Německy mluvící obyvatelstvo žilo na obou stranách hranic a vytvářelo zde kontinuální osídlení. Vše se změnilo začleněním Sudet do německé Třetí říše v roce 1938 a dále po skončení druhé světové války v roce 1945. Hranice měla pevně oddělit oba dva národy od sebe a stát se „pevnou hrází“ proti nepřítelům. Uprostřed hustě osídleného území střední Evropy tak v okolí této hráze postupně vznikala lidská pustina, nová divočina ve fyzickém i kulturním slova smyslu.

Nejcitelněji hranice zasahovala tam, kde rozdělila rodiny, někdo se dostal do odsunu a někdo zůstal. Návštěva rodiny na druhé straně hranic se stávala zkušeností s hraniční kontrolou, setkáním se státní policií, verbováním do vojenské rozvědky atd. Rozdělení rodiny tak vlastně znamenalo ztrátu

können. Es stahl derjenige, der als Erster vor Ort war, im Auftrag der örtlichen Revolutionskräfte oder auch ohne ihn.“¹⁴⁾

Die bereits erwähnte Jarmila Premusová, Soziologin aus Ostrau, die in den 90er Jahren auf dem Gebiet des ehemaligen Sudetenlandes eine Untersuchung durchführte, stellte fest, dass der „sozialistische“ Mensch hier häufiger vertreten ist als in anderen Landesteilen. Sie definiert diesen Typus wie folgt: geringe politische Teilnahme (Wahlbeteiligung), niedriges Bildungsniveau, niedrige Arbeitsteilung (mit Betonung von Gleichmacherei). Dieser Typus Mensch war das Ergebnis der kommunistischen Anstrengungen, die Gesellschaft umzuwandeln, die im Sudetenland besser fruchteten als im Landesinneren, wo sich die sozialen Regeln der neuen Ordnung durch die alten Traditionen verdünnten, die im Gedächtnis der Einwohner verankert waren. Der „sozialistische“ Mensch kümmerte sich unter anderem nicht um den öffentlichen Raum – das, was als gemeinsames Gut galt, konnte jeder willkürlich stehlen oder zerstören. Es machte daher keinen Sinn, sich um diese Güter zu kümmern, da jede Art von Pflege vergebens wäre. Es wäre ungewiss, ob sich die dafür aufgewendete Energie in irgendeiner Weise lohnen würde.

Unsere Betrachtung ist eine Suche nach Beispielen, die sich dieser Entwicklung entgegensezten. Es bestand das Bestreben, die Umstände zu beleuchten, unter denen Menschen trotz der oben genannten ungünstigen Bedingungen und entgegen der allgemeinen Haltung dem Verfall entgegentraten.

Die folgenden Kapitel beschreiben, wann und unter welchen Umständen einzelne Akteure oder ihre Nachfolger zu dem gekommen sind, was wir hier als Wiederaufbau des kulturellen Erbes bezeichnen („das Erbe der Deutschen“).

DIE GRENZE ALS TRENNUNG

„De facto gab es ja keine Grenze, erst ab 1938.“ (Horst Mugrauer/Höritz im Böhmerwald)

Wie oben bereits erwähnt, waren die Grenzen der Tschechoslowakischen Republik, die 1918 auf Grundlage der historischen Grenzen des tschechischen Staates entstanden, nicht deckungsgleich mit den ethnischen Grenzen. Die deutschsprachige Bevölkerung lebte auf beiden Seiten der Grenze und war jeweils an der Weiterentwicklung des Gebiets beteiligt. Alles änderte sich 1938 nach der Eingliederung der Sudetengebiete in das Dritte Reich und später nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges 1945. Die Grenze sollte beide Nationen streng voneinander trennen und zu einem „festen Wall“ gegen die Feinde werden. Mitten in einer ehemals dicht besiedelten Region in Mitteleuropa entstand so in der Umgebung dieses Walls schrittweise eine menschenleere Einöde, eine neue Wildnis – physisch wie auch kulturell.

14) ČERNÝ, Václav. *Paměti. [Erinnerungen]*.

jejich vlastních hranic, suverenity vůči vnějšímu světu, zranitelnost ze strany státní moci.

„...tady byla železná opona, všechno podminované, dvoje závory. Jednou za dva roky jsme dostali povolení a jezdili jsme celá rodina. (Prý) abychom tam nezůstali. Říkám, že jsem tady doma, co bych tam dělal, mám manželku Češku a děti jsou vychovávané česky. A potom ta starší dcera, té už je taky dneska padesát jedna, začala chodit na gympl a od té doby už jí ven nepustili. Už jsme museli jezdit jen s tou malou. Mám dvě dcery.“

„Dneska nám to nikdo nevěří, jak to bylo, protože dneska sednu do auta a jedu, ne? Kdy chci, a přejeďu hranice bez dívání. Dneska, vždyť my jsme to museli všechno na ty stoly vyndat, všechno. A zpátky to bylo ještě horší. Celní prohlášení – a co jste dělali, v celnici, my jsme si tam vyzvedávali, když jsme něco koupili. [...] A tak nás hlídali. A potom nás ještě vyslýchali – s kým jsme se tam setkali, a naši, když mě navštívili, sestra, tak museli dát na celní, nebo jak se tomu říkalo, ty povolovali ty výjezdy a tam jsme si chodili pro ty razítka do pasu, a tak se museli u nich hlásit a všechno, co tam dělají. A děti co dělají, všechno, zkrátka vyzvídali hrozně.“ (Horst Mugrauer/Hořice na Šumavě)

Rozdělení rodiny je také nejvýraznějším případem zkušenosti s kulturní rupturou, k níž došlo poválečným odsunem. Bylo rozděleno něco, co patřilo k sobě. Lidé a místa, místa a kultura, lidé a lidé. To, že hranice byla bariérou, omezením v pohybu, ale též oddělením od světa, k němuž cítíme spřízněnost, se vyskytovalo v mnoha výpovědích.

„Když jsem se sem přistěhoval, tak jsem se v podstatě stěhoval s tím, že se skutečně stěhuju na konec světa. Protože jsem považoval až do roku 1989, ještě i v roce 1989, za iluzorní, že se jednou podívám za tu hranici, kterou vidíte, když vylezete na Klet, na rozhlednu. Jedinou možností bylo vylézt na Klet na rozhlednu a podívat se na Alpy. Např. když byla olympiáda v Mnichově v sedmdesátém druhém roce, tak Mnichov, vzdálený dvě hodiny autem, pro nás byl tenkrát, jako kdyby byl na Měsíci. (Ivan Slavík/Horní Planá)

Velice podobně, ale z druhé strany hranice, a s jinými pocity – nikoli ztracené sounáležitosti, možných dalekých obzorů, ale s pocity ztráty své domoviny – vzpomínal v 60. letech na výhledy z kopců Johannes Urzidil, český Němec, představitel české německy psané předválečné literatury.¹⁵⁾

15) Ferdinand Peroutka, Johannes Urzidil. *O české a německé kultuře*. Urzidil vedl rozpravu s českým prvorepublikovým publicistou Ferdinandem Peroutkou, který se po nástupu komunistů k moci uchýlil do exilu ve Spojených státech, stejně jako Urzidil. Oba dva nejprve utíkali před Hitlerem, Peroutka se, na rozdíl od Urzidila, po válce vrátil, aby znovu odešel po roce 1948.

Am schmerzlichsten war die Grenze dort zu spüren, wo sie Familien trennte, wo der Eine zwangsausgesiedelt wurde und der Andere bleiben konnte. Der Besuch der Familie jenseits der Grenze wurde zum Hürdenlauf mit Grenzkontrollen, der Staatspolizei, dem Versuch, Personen für die Aufklärungstruppen anzuwerben usw. Die Trennung bedeutete für die Familien Verlust der eigenen Grenzen, der Souveränität gegenüber der Außenwelt und Verletzlichkeit gegenüber der Staatsmacht.

„...hier war der Eiserner Vorhang, alles vermint, doppelte Schranken. Einmal alle zwei Jahre haben wir die Genehmigung bekommen, mit der ganzen Familie hinüber [Anm. in den Westen] zu fahren. Wohl, damit keiner da bleibt. Ich hab immer gesagt, ich bin hier zu Hause, was sollte ich dort machen, meine Frau ist Tschechin, die Kinder tschechisch erzogen. Als die ältere Tochter, die ist heute auch schon 51, dann aufs Gymnasium ging, haben sie sie nicht mehr hinausgelassen. Von da an konnten wir nur noch mit der Jüngerer fahren. Ich habe zwei Töchter.“

„Heute glaubt uns das niemand mehr, wie das mal war, weil ich mich heute ins Auto setzen kann und losfahre, stimmt's? Wann ich will, und über die Grenze fahren, ohne mich auszuweisen. Damals mussten wir alles vorzeigen, alles auf die Tische legen. Und auf dem Rückweg war das noch schlimmer. Eine Zollerklärung, was haben Sie dort gemacht, wenn wir was gekauft hatten, mussten wir das dann im Zollamt abholen, sie haben uns halt überwacht. Und dann haben sie uns auch verhört, mit wem wir uns dort getroffen haben, unsere Verwandten mussten dort die Ausreiseerlaubnis abgeben und wir haben dort einen Stempel in den Pass bekommen. Und alles mussten wir angeben, was die Verwandten machen, was ihre Kinder machen, alles, sie haben uns furchtbar ausgefragt.“ (Horst Mugrauer/Höritz im Böhmerwald)

Die Trennung von Familien war eine einschneidende Erfahrung – es gab einen wirklichen kulturellen Bruch, zu dem es durch die Zwangsausiedlung nach dem Krieg kam. Es wurde getrennt, was „zusammengehörte“. Menschen und Orte, Orte und Kultur, Menschen und Menschen. Dass die Grenze eine Barriere, eine Einschränkung der Bewegungsfreiheit, aber auch ein Abtrennen von der Welt darstellte, der sie sich zugehörig fühlten, tauchte in vielen Erzählungen auf.

„Als ich hierhergezogen bin, da bin ich mit dem Gedanken gekommen, dass ich tatsächlich ans Ende der Welt ziehe. Weil ich es bis 1989, eigentlich auch noch im Jahr 1989 selbst, für illusorisch hielt, dass ich irgendwann mal auf die andere Seite der Grenze komme, die man sieht, wenn man auf den Berg Klet steigt, auf den Aussichtsturm. Das war die einzige Möglichkeit – auf den Klet zu steigen und von dort aus die Alpen zu sehen. Als z.B. 1972 die Olympischen Spiele in München waren, München ist zwei Autostunden von uns entfernt, aber damals war das, als ob München auf dem Mond wäre.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Von der anderen Seite der Grenze her konnten andersartige Gefühle wahrgenommen werden, nicht das Gefühl der verlorenen Zusammengehörigkeit, sondern jenes des Verlustes der eigenen Heimat. Dies beobachtete in den 60er Jahren auf den Bergen in

„Já jsem byl jednou, nedávno, na česko-rakouských hranicích v Horním Rakousku, tam blízko Horní Plané. Na české straně je Horní Planá a Vltava a tak dále. A já, jako starý Böhmerwalder a milovník Šumavy, jsem vystoupil na jednu z hor, z které je vidět celý český kraj, ten jihočeský kraj. A byla náhodou neděle. A pozoroval jsem, že téměř nekonečná procesí lidí šla přede mnou na tu horu, na které je pouze takový malý vrchol, na kterém může stát pouze jeden nebo dva lidi, takže tam mohli stát vždycky pouze minutu a dívat se do Čech. A já jsem řekl, co jsou to za lidi? A bylo mně řečeno: Das sind Deutsche aus Böhmen, to jsou Němci z Čech. Oni sem vandrují každou neděli, aby stáli tu jednu minutu na tom vrcholu a dívali se dolů do Čech.

P: To je ovšem dojemné.

U: Bylo to velmi dojemné. A nebyla to žádná politická demonstrace. Naprosto ne.

P: Ano, já rozumím.

U: To nebyli lidé, kteří měli odznaky nebo něco takového. To byly rodiny – Vater, Mutter und Kinder, které si tam v neděli zajely a šly na ten malý vrcholek a dívaly se dolů. Tu jednu minutu. To jim za to stálo.“¹⁶⁾

Pohled na druhou, nedostupnou část hranic hrál důležitou roli také v jednání lidí z Mähringu a Tirschenreuthu. Podstatné je, že zdaleka nešlo o rodáky, kteří by hleděli na svá pole, vesnice, kostel. Mezi našimi respondenty byli lidé, kteří se nějakým způsobem účastní českoněmecké spolupráce, a kteří obývali prostor u hranice, tam kde končil svět, tam, kde nepokračovaly cesty. Jejich touha hranici překonat znamenala spojení s něčím, co bývalo scelené a nyní je rozdělené. Neprostupná bariéra, jakou v kulturní krajině představovala československá státní hranice, byla vnímána jako něco nepřírozeného, nežádoucího.¹⁷⁾ A její otevření se naopak jevílo jako spojení něčeho, co k sobě přirozeně patří, jako obnova cest v krajině.

Grenznähe Johannes Urzidil, ein Vertreter der tschechischen, auf Deutsch verfassten Vorkriegsliteratur.¹⁵⁾

„Ich war einmal, unlängst, an der tschechisch-österreichischen Grenze in Oberösterreich, nahe Oberplan [Horní Planá]. Auf der tschechischen Seite ist Oberplan und die Moldau und so weiter. Und ich, als alter Böhmerwälder und Liebhaber des Böhmerwaldes, bin auf einen Berg gestiegen, von dem aus die gesamte tschechische Landschaft, die südböhmische, zu sehen ist. Und es war zufällig Sonntag. Und ich habe beobachtet, dass eine schier endlose Prozession von Menschen vor mir auf den Berg stieg, auf dem nur so ein kleiner Gipfel ist, auf dem nur ein oder zwei Menschen stehen können, so dass die Leute immer nur eine Minute dort stehen und nach Tschechien schauen konnten. Und ich habe gefragt, was das für Leute seien. Und mir wurde gesagt: Das sind Deutsche aus Böhmen. Sie wandern jeden Sonntag hier rauf, um eine Minute auf dem Gipfel zu stehen und nach Tschechien hinunter zu schauen.

P: Das ist allerdings ergreifend.

U: Das war sehr ergreifend. Und das war keine politische Demonstration. In keinsten Weise.

P: Ja, ich verstehe.

U: Das waren keine Menschen, die Abzeichen trugen oder irgendetwas Ähnliches. Das waren Familien – Vater, Mutter, Kinder, die am Sonntag dort hinfuhren und auf den kleinen Gipfel stiegen und hinunter schauten. Das war es ihnen wert.“¹⁶⁾

Der Anblick der anderen, nicht zugänglichen Seite der Grenze spielte auch eine große Rolle im Handeln der Interviewten aus Mähring und Tirschenreuth. Bemerkenswert ist, dass es sich nicht unbedingt um ursprünglich dort ansässige Menschen handelt, die sich um ihre Felder, Dörfer oder Kirchen kümmern würden. Unter unseren Befragten waren Menschen, die sich in irgendeiner Weise an der deutsch-tschechischen Zusammenarbeit beteiligen, und die in der Grenzregion lebten, dort, „wo die Welt zu Ende war“, dort, wo die Wege nicht weiterführten. Ihr Streben nach der Überwindung der Grenze bedeutete das Zusammenführen von etwas, was einst ein Ganzes war und jetzt geteilt ist. Die undurchlässige Barriere wurde als etwas Unnatürliches, Unerwünschtes wahrgenommen.¹⁷⁾ Und ihre Öffnung schien dagegen wie die Vereinigung von etwas, was auf natürliche Weise zusammeng gehört, ähnlich der Erneuerung der Wege in der Landschaft.

16) Úryvek dále pokračuje – velmi shovívavě: „Můžeš mi na to odpovědět, že je to vlastně groteskní, že velká část těchto lidí vždycky řvala *heim ins Reich* a teď, když tam jsou, tak touží po Čechách. Ale tak to je s lidskou duší.“

17) Vybavuji si svůj kdysi vedený rozhovor s předsedkyní plzeňské organizace českých Němců, vyprávěla mi, že když se otevřela státní hranice, lidé se na ni sjížděli spontánně z obou stran, prožívali náhodná radostná setkání a měli potřebu dostat se do neprostupného prostoru dříve střežené hranice.

15) PEROUTKA, Ferdinand; URZIDIL, Johannes: *O české a německé kultuře [Über die tschechische und deutsche Kultur]*. Urzidil führte eine Debatte mit dem tschechischen, zur Zeit der Ersten Republik bekannten, Publizisten Ferdinand Peroutka, der nach der Machtübernahme der Kommunisten ins Exil in die USA ging, genauso wie Urzidil. Beide flohen zuerst vor Hitler, Peroutka kam, im Gegensatz zu Urzidil, nach dem Krieg zurück, verließ das Land aber nach 1948 wieder.

16) Diese Passage geht sehr nachsichtig weiter: „Kannst du mir das beantworten – das ist doch eigentlich grotesk, dass ein großer Teil dieser Menschen heim ins Reich geschrien hat und jetzt, wenn sie dort sind, sehnen sie sich nach Tschechien. Aber so ist das mit der menschlichen Seele.“

17) Ich erinnere mich an ein vor langer Zeit geführtes Gespräch mit der Vorsitzenden der Organisation der Deutschen in Westböhmen, die mir erzählte, dass als die Grenze geöffnet wurde, spontan Menschen von beiden Seiten zur Grenze fuhren und sich dort trafen, Freude über dieses zufällige Treffen erlebten und das Bedürfnis hatten in den zuvor nicht zugänglichen, bewachten Bereich der Grenze vorzudringen.

KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Zájem o aktivity obnovy kulturního dědictví vycházel z našich předchozích zkušeností s pamětovými projekty. Sudety – krajina záhadná svou ztrátou paměti a zároveň často nepřevrstvená rozvojem něčeho nového, více moderního, běžného v jiných částech Čech. Takže krajina starobylá, dále také krajina zanikající, ztrácející svou kulturní tvář.

V tomto projektu jsme se snažili vyhledávat a popisovat místa obnovy, více či méně spontánní, která se snaží tu ztracenou paměť nějak zachytit. Ať už obnovou materiálních artefaktů nebo snahou o vzkříšení zapadlých kulturních respektive náboženských tradic či literárního dědictví. Lidé, kteří usilují o obnovu kulturního dědictví, se musí vypořádat s tím, že obnovují něco, co mělo silou času dávno zaniknout, a také znovu vstupují do snahy usmířit se (alespoň symbolicky) s původními obyvateli těchto území.

Na tomto místě se pokusím představit některé motivy vedoucí k obnově kulturního dědictví v Sudetech, oněch zaniklých pokladů.

DOBROVOLNÍCI A INSTITUTE

Z našich dřívějších projektů a dalších aktivit jsme měli zkušenost s pestrá občanskou společností na severu Plzeňského kraje. V řadě malých míst vznikla sdružení a spolky, které se snaží zachránit větší či menší památku ve své obci nebo v její blízkosti. Okolnosti vzniku těchto sdružení jsou podobné – lidé z větších měst se sem dostanou za rekreaci nebo trvalým usídlením a zjišťují, že v místě se nachází zanedbaná kulturní památka – kostel, dům, fara.

KULTURELLES ERBE

Das Interesse an der Wiederentdeckung des kulturellen Erbes entstand bei den Projektpartnern aus den vorangegangenen Erfahrungen mit Projekten der Erinnerungsarbeit im Sudetenland. Das Sudetenland ist eine Landschaft, die durch den Verlust ihres Gedächtnisses etwas Rätselhaftes hat, da sie nur wenig verändert wurde, denn die Entwicklungen von Neuem, Modernem, wie es für den südlichen Teil Tschechiens typisch ist, haben hier nur in geringem Maße stattgefunden. Also eine altertümliche, sowie eine im Vergehen begriffene Landschaft, die ihr kulturelles Gesicht verliert.

In diesem Projekt haben wir uns bemüht, Orte ausfindig zu machen und zu beschreiben, an denen die mehr oder weniger spontane Erneuerung spürbar ist, die das verlorene Gedächtnis in irgendeiner Weise einfangen will. Ganz gleich, ob es um die Erneuerung materieller Artefakte oder die Bemühung um die Wiederbelebung erloschener kultureller oder religiöser Traditionen oder um literarisches Erbe geht. Die Menschen, die sich um die Erneuerung des Kulturerbes bemühen, müssen sich damit auseinandersetzen, dass sie etwas wiederherstellen, was durch den Lauf der Zeit längst untergegangen sein sollte, und auch den Versuch unternehmen, sich (zumindest symbolisch) mit den ursprünglichen Bewohnern dieses Gebietes auszusöhnen.

An dieser Stelle sollen einige der Motive vorgestellt werden, die zur Erneuerung des kulturellen Erbes, jener verlorenen Schätze, im Sudetenland führen.

EHRENAMTLICHE UND INSTITUTIONEN

Bereits aus den vorangegangenen Projekten und anderen Aktivitäten hatten wir Erfahrung mit der vielfältigen Bürgergesellschaft im Norden der Region Pilsen. In vielen kleinen Orten entstanden Vereine und Organisationen, die bemüht sind, kleinere oder größere Denkmäler in ihren Gemeinden oder in ihrer Nähe zu retten. Die Umstände der Gründung dieser Vereine ähneln einander oft – Menschen aus größeren Städten kommen hierher, um sich zu erholen oder dauerhaft niederzulassen, und stellen fest, dass sich vor Ort ein vernachlässigtes Denkmal befindet – eine Kirche, ein Gebäude oder ein Pfarrhaus. Sie versuchen deshalb, dieses kulturelle Erbe zu erhalten. Auch die weitere Vorgehensweise ist sehr ähnlich: Ein dafür gegründeter Verein versucht, öffentliche und nichtöffentliche Mittel für die Erneuerung des Denkmals zu erhalten. Schrittweise werden sie mit dem Gedächtnis des Ortes vertraut, das oft zu großen Teilen in Vergessenheit geraten war. Die Suche nach dem verlorenen Gedächtnis, nach Schicksalen von Menschen, die hier vor Jahrzehnten gelebt haben, führt oft in die Zeit um den Zweiten Weltkrieg. Aus dem Bestreben, ein Denkmal zu erneuern, wird so das Bestreben nach Versöhnung.

Snaží se proto kulturní dědictví zachovat. I další postupy jsou velmi obdobné: sdružení se snaží získávat veřejné i neveřejné prostředky na obnovu památky. Postupně se seznamují také s pamětí místa, často z velké části zapomenutou. Pátrání po ztracené paměti, po osudech lidí, kteří tu žili před desítkami let, pak otevírá dobu těsně před a po druhé světové válce. Snaha obnovit památku se stává také snahou o smíření.

„Chtěli jsme vždycky dosáhnout těchto tři věcí: smíření s Bohem, smíření s lidmi, tedy Němci a Češi. A smíření s přírodou, protože je tam opravdu klid.“¹⁸⁾
(Hans-Peter Dörr/Skoky)

Mezi místy, o která jsme se zajímali, jsou i taková, jejichž příběh je odlišný. Některé památky zůstaly „v dosahu péče“ původních obyvatel. Nemohli nijak přispívat k jejich materiální údržbě, ale pomáhali zachovávat paměť na jejich význam a historii. Jednalo se především o poutní místa, kostely, kam se lidé snažili dostat i přes železnou oponu a kam původní obyvatelé brzy po pádu komunismu zamířili s méně či více jasnými plány na obnovu (Hamry, Sv. Anna, Skoky).

„Měli jsme staré mapy a chtěli jsme tam být v roce 1981, chci k tomu říci, že bylo povoleno pouze jednou do roka, aby se tam konala ta bohoslužba. Povoleno to bylo vždy počátkem července, při Navštívení Panny Marie. [...] V osmdesátém prvním jsme tedy přejeli, s tou starou mapou. Chtěli jsme se přiblížit Skokům, stáli jsme u velké přehrady a nevěděli jsme kam dál.“¹⁹⁾ (Hans-Peter Dörr/Skoky)

Snaha původních obyvatel obnovit dané místo a vdechnout mu znovu život, který by se podobal tomu, jaký zde vedli před válkou, je často ne zcela úspěšná. Vracejí se do stejné země, ale zcela odlišné společenské, hodnotové i historické situace. Pokud jde o obnovu sakrálních památek, vždy naráží na nesarozumějnou religiozitu Čechů. Je možné obnovit poutní tradice, které mívají od devadesátých let silnou dimenzi smíření. S postupem času je však třeba péči o místo více předávat české straně a často také respektovat odlišný přístup Čechů k náboženské tradici.

„So einen Dreierschritt hatten wir gedacht immer, Versöhnung mit Gott, Versöhnung mit den Menschen, also Deutsche und Tschechen und Versöhnung mit der Natur, weil da wirklich eine Ruhe ist.“ (Hans-Peter Dörr/Maria Stock)¹⁸⁾

Unter den Orten, für die wir uns interessierten, waren auch solche, deren Geschichte etwas anders war. Einige Denkmäler blieben in „Reichweite der Pflege“ der ursprünglichen Bevölkerung. Sie konnten zwar nicht direkt zu ihrem Erhalt beitragen, aber sie halfen, das Bewusstsein um die Bedeutung und die Geschichte dieser Orte aufrechtzuerhalten. Dabei handelte es sich vor allem um Wallfahrtsorte oder Sakralbauten, die die Menschen ungeachtet des Eisernen Vorhangs zu besuchen versuchten und die von der ursprünglichen Bevölkerung gleich nach der Grenzöffnung angesteuert wurden, mit mehr oder weniger klaren Plänen zum Wiederaufbau dieser Orte (Hammer, St. Anna, Maria Stock).

„Wir hatten alte Karten und wollten da 1981 hin, ich muss dazu sagen, es war nur einmal im Jahr erlaubt, dass dort ein Gottesdienst stattfindet und das war immer so Anfang Juli, das war eben Mariä Heimsuchung... Ja, und '81 sind wir also rübergefahren mit dieser alten Karte und wir wollten uns Maria Stock nähern und standen vor einem großen Stausee, also da ist ein großes Wasserreservoir und wir wussten nicht, wo es weitergeht.“¹⁹⁾ (Hans-Peter Dörr/Maria Stock)

Der Versuch der ursprünglichen Bewohner, den gegebenen Ort zu erneuern und ihm die gleiche Bedeutung zu geben, die er vor dem Krieg hatte, ist meist nicht ganz erfolgreich. Sie kommen in das gleiche Land zurück, aber in eine komplett veränderte gesellschaftliche und historische Situation. Wenn es um den Wiederaufbau sakraler Bauten geht, zeigt sich heutzutage auch der unterschiedliche gesellschaftliche Stellenwert von Religion in Bayern und Tschechien. Es war möglich, Wallfahrtstraditionen aufleben zu lassen, die seit den 90er Jahren eine starke Dimension der Versöhnung beinhalten. Mit der Zeit ist es aber notwendig, die kontinuierliche Pflege des Ortes der dort ansässigen tschechischen Bevölkerung zu überlassen und auch den oft unterschiedlichen Umgang der Tschechen mit religiösen Traditionen zu respektieren.

18) Pan Dörr je představitelem Ackermann Gemeinde, jejíž členové od osmdesátých let pravidelně jezdili na poutní mši do Skoků u Žlutic. Ackermann Gemeinde je německé občanské sdružení při katolické církvi, které se věnuje usmíření mezi Němci, Čechy, Slezany a Slováky. Vzniklo sloučením několika německých katolických spolků a ze sdružení Němců vysídlených z Československa. Viz Wikipedie: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ackermannovo_sdruc5%BEen%C3%AD.

19) Poutní místo Skoky u Žlutic bylo v 60. letech doslova odděleno od zbytku světa, když zde vybudovaná přehrada zatopila prakticky jedinou přístupovou cestu. Druhá, polní cesta z obce Údrč a Polom, nebyla sjízdná pro běžné užívání.

18) Hans-Peter Dörr ist der Diözesanvorsitzender der Ackermann-Gemeinde, die seit den 80er Jahren regelmäßig den Wallfahrtsort Maria Stock bei Luditz [Skoky u Žlutic] besuchte. Die Ackermann-Gemeinde ist eine Gemeinschaft in der katholischen Kirche, die um die Versöhnung der Deutschen, Tschechien, Schlesier und Slowaken bemüht ist. Sie entstand aus der Vereinigung mehrerer deutscher katholischer Vereinigungen und dem Verein der deutschen Vertriebenen aus der Tschechoslowakei. Viz Wikipedie: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ackermannovo_sdruc5%BEen%C3%AD.

19) Der Wallfahrtsort Maria Stock bei Luditz wurde in den 60er Jahren wortwörtlich vom Rest der Welt getrennt, als hier ein Stausee gebaut wurde, der den einzigen ausgebauten Zufahrtsweg flutete. Ein Feldweg aus Udřich war nur bedingt befahrbar.

„Po revoluci bylo nebezpečí, že se to celé zvrtno, protože přicházelo až moc Němců a skoro žádní Češi. Krajské spolky se tak trochu snažily tomu dominovat a zkoušely vytlačit Čechy na okraj.“ (Hans-Peter Dörr/Skoky)

Pan Dörr vysvětluje, že německá Ackermann Gemeinde měla připravené plány na obnovu místa, ale situace pro financování nebyla připravená. S velkou citlivostí sleduje, že zapojení Čechů (včetně potomků původních neodsunutých obyvatel) nabývá jiných než čistě konfesních podob, že místo se postupně velmi proměňuje a stává se známým v celé republice. To mu pomáhá k získávání podpory pro obnovu.

„A Petr Linhart, písničkář, seznámili jsme se s ním, ten pak napsal baladu o Skočích, v češtině – a bylo to i vícekrát v televizi.“ (Hans-Peter Dörr/Skoky)

V každém námi zkoumaném místě jsme se snažili zjistit více o možné spolupráci rodáků a zdejších aktivistů. V případě obnovy náboženských staveb a míst (až na výjimku, synagogu v Hartmanicích) je spolupráce navázána na náboženské aktivity, pravidelné poutní mše a slavnosti s nimi spojené. Češi často vstupují do již ustálených aktivit a navazují na ně. Pokud je předmětem obnovy jiný typ kulturního dědictví než kostel, začíná iniciativa spíše na české straně. Ta může nabývat rozmanitých podob. Na tomto místě chceme zmínit časový rozměr a rozsah sil, které lidé mohou do obnovy památky investovat.

Výše zmiňovaný kostel ve Skočích, stejně jako jiná památka v našem výběru, klášter v Chotěšově, jsou stavbami, které svou velikostí přesahují „lidské“ možnosti těch, kteří se o ně starají. Přesto doufají, že jejich snahy najdou pokračovatele či větší podporu státu.

„...tak je to samozřejmě památka, která je ohrožená, a tím, jak jsme do toho víc pronikali, tak jsme zjišťovali, že Skoky opravdu nejsou nějaký vesnický obyčejný kostel. Ale že to opravdu bylo významné místo s minimálně regionálním, krajským významem. Spíše bych řekl, že dneska národním významem. Takže záchrana této památky byla jednoznačná.“ (Jiří Schierl/Skoky)

„...pan Poslední, který je teď správce toho kláštera, který to správcovství bral ze zájmu někdy před patnácti roky, vystoupil z toho sdružení. Řekl, že nevidí světýlko na konci tunelu. Já jsem mu odpověděl: ‚To nemůžete vidět. To světýlko jste vy!‘ Takže asi za půl roku se vrátil a teď je správce toho kláštera.“

„Samozřejmě chápu, že laikům může dělat potíže deset, patnáct, dvacet let a pořád to nevidět v pořádku. Jenomže když si vezmu, že ten klášter potřebuje miliardu korun a my můžeme sehnat pár milionů za rok, tak je to prostě hrozně dlouhá doba. My v podstatě udržujeme nebo zachraňujeme klášter proto, aby se s ním něco mohlo podstatného stát...“ (Jan Soukup/Chotěšov)

„Nach der Wende, da war die Gefahr, dass das Ganze kippt, da zu viele Deutsche kamen und kaum noch Tschechen, die Heimatkreise, die haben so ein bisschen versucht zu dominieren und haben so versucht, die Tschechen an den Rand zu drängen.“ (Hans-Peter Dörr/Maria Stock)

Hans-Peter Dörr erklärt, dass die deutsche Ackermann-Gemeinde konkrete Pläne zur Renovierung von Maria Stock vorbereitet hatte, aber die Finanzierung in der damaligen Situation nicht zu lösen war. Mit großem Feinsinn beobachtet er, dass die Einbindung der Tschechen (einschließlich der Nachfahren der ursprünglichen, nicht vertriebenen Bewohner) andere als rein konfessionelle Formen annimmt, dass sich die Orte schrittweise sehr verändern und über die Region hinaus bekannt werden. Dies wiederum hilft beim Gewinn von Mitteln für den Wiederaufbau.

„...und Petr Linhart, ein Volksänger..., wir haben ihn halt kennengelernt, er hat dann auch eine Ballade über Maria Stock geschrieben auf Tschechisch und das war auch öfters im Fernsehen.“ (Hans-Peter Dörr/Maria Stock)

In allen Interviews wurde auch versucht, mehr über die Zusammenarbeit der örtlichen Bevölkerung und der dortigen Akteure zu erfahren. Im Fall der Renovierung oder Wiederbelebung von religiösen Bauwerken und Orten (mit Ausnahme der Synagoge in Hartmanitz [Hartmanice]) beginnt die Zusammenarbeit im Zusammenhang mit religiösen Aktivitäten, regelmäßigen Wallfahrtsmessen und den damit verbundenen Feierlichkeiten. Die Tschechen steigen oft in schon bestehende Aktivitäten ein und knüpfen an diese an. Wenn es sich um einen anderen Typ kulturellen Erbes als eine Kirche handelt, beginnt die Initiative eher auf tschechischer Seite. Dies kann vielfältige Formen annehmen. An dieser Stelle wollen wir ausdrücklich auf das hohe Maß an Zeit und Aufwand verweisen, das die Menschen in die Erneuerung des Kulturerbes investieren.

Die bereits erwähnte Kirche in Maria Stock, ebenso wie ein anderes, in unserer Auswahl erwähntes Denkmal, das Kloster in Chotieschau (Chotěšov), sind Bauwerke, die allein durch ihre Größe die Möglichkeiten einzelner Personen überschreiten, die sich um sie kümmern. Trotzdem hoffen die beteiligten Akteure, dass es für ihre Bemühungen Nachfolger geben wird oder sich die Hilfe vom Staat verbessert.

„...also das ist wirklich ein Denkmal, das bedroht ist, und als wir uns intensiver damit beschäftigt haben, haben wir festgestellt, dass das wirklich keine einfache Dorfkirche ist. Sondern dass das wirklich ein bedeutender Ort war, mit mindestens regionaler Bedeutung für den gesamten Kreis. Heute würde ich eher sagen von nationaler Bedeutung. Also war die Rettung dieses Denkmals eindeutig.“ (Jiří Schierl/Maria Stock)

„...Herr Poslední, der jetzt Verwalter des Klosters ist, der die Verwaltung einfach aus Interesse heraus macht, der ist vor 15 Jahren aus dem Verein ausgetreten. Er hat gesagt, er sieht kein Licht am Ende des Tunnels. Ich habe ihm darauf geantwortet: ‚Das können Sie auch nicht sehen. Das Licht sind nämlich Sie!‘ Also ist er nach ungefähr einem halben Jahr zurückgekommen und jetzt ist er der Verwalter des Klosters.“

Zcela unikátní postavení mezi popsány mi snahami o obnovu památky v Sudelech má příběh hartmanické synagogy. Obnova synagogy byla neuvěřitelně rychlá a efektivní. Synagogu koupil mecenáš s židovskými kořeny a během velice krátké doby ji díky svým manažerským zkušenostem a kontaktům opravil a zbudoval muzejní expozici pro veřejnost. Mohl se tak vyhnout řadě obtíží, s nimiž se setkávají občanské iniciativy. Stejně jako ony však řeší dlouhodobou udržitelnost provozu obnovené památky.

„Prostě jsem našel v novinách inzerát, že se prodá synagoga v Hartmanicích, s nějakou fotkou. Jel jsem se tam podívat, synagoga byla ve strašném stavu, ale krásná stavba, tak jsem si řekl, že to koupím. Koupil jsem to a sehnal jsem peníze na rekonstrukci a zrekonstruoval jsem to. [...] Nejdříve jsem je sehnal od sponzorů, od různých firem. Daly třeba 50 tisíc nebo 70 tisíc nebo tak. Pak jsem dostal velký grant od Česko-německého fondu budoucnosti ve výši 2,4 mil. Kč., což byl největší grant, který v historii fond poskytl.“

„Měl jste nějakého německého partnera?“

„Ne. Měli jsme výjimku, že nemůžeme mít německého partnera, protože jsme synagoga. A od té doby přijali doplnění do svých stanov, že židovské projekty nemusejí mít německého partnera. A pak se mi podařilo ještě přemluvit ministry financí Sobotku, který [...] ještě dal 3 miliony ze státního rozpočtu. Celkem rekonstrukce stála 6,5 milionu a z toho tedy 3 miliony byly státní, 2,4 byly z toho Česko-německého fondu a zbytek byl od těch menších sponzorů.“
(Michal Klíma/Hartmanice)

Šumava, která se nám otevřela synagogou a židovskými památkami, nám poskytla další nové pohledy na „německé“ kulturní dědictví. Našli jsme zde místa obnovy nehmotných kulturních památek – strhující příběh Hořických pašijí, které po roce 1989 obnovili lidé v Hořicích na Šumavě. A také literární odkaz Adalberta Stiftera, spisovatele Šumavy. Přes mohutný badatelský potenciál této literární postavy nás nejvíce zajímala jiná věc. Stifterův památník v Horní Plané byl vybudován v období hluboce před rokem 1989 – v roce 1960, a na vybudování a udržování paměti o tomto kulturním dědictví se podílela a doposud podílí státní (nyní krajem zřizovaná) instituce – Regionální muzeum v Českém Krumlově. Ukázalo se, o kolik je Šumava napřed v péči o kulturní dědictví, seznámili jsme se s výhodami modelu, ve kterém o zapomenuté poklady nepečují unavení dobrovolníci, ale profesionálně vedená a kontinuálně placená veřejná instituce.

„Ich verstehe natürlich, dass es für Laien schwierig ist, über einen Zeitraum von zehn, fünfzehn, zwanzig Jahren etwas zu machen und zu sehen, dass es immer noch nicht in Ordnung ist. Aber wenn man bedenkt, dass in das Kloster 1 Milliarde Kronen gesteckt werden müsste und wir können pro Jahr ein paar Millionen zusammenbringen, dann ist das einfach eine furchtbar lange Zeit. Wir versuchen im Grunde, das Kloster zu erhalten oder zu retten, damit etwas Wesentliches mit ihm geschehen kann...“
(Jan Soukup/Chotieschau)

Eine ganz besondere Stellung in den beschriebenen Bemühungen um den Wiederaufbau eines Kulturdenkmals im Sudetenland nimmt der Wiederaufbau der Synagoge in Hartmanitz ein. Die Erneuerung der Synagoge verlief unglaublich schnell und effektiv. Ein Mäzen mit jüdischen Wurzeln kaufte die Synagoge und dank seiner Erfahrungen als Manager und seiner Kontakte ließ er sie in sehr kurzer Zeit restaurieren und eine Museumsausstellung für die Öffentlichkeit einrichten. Er konnte so eine Reihe von Schwierigkeiten umgehen, auf die Bürgerinitiativen sonst stoßen. Genau wie diese muss aber auch er eine Lösung für den langfristigen Erhalt des wiederaufgebauten Denkmals finden.

„Ich habe in der Zeitung eine Anzeige gelesen, dass die Synagoge in Hartmanitz zum Verkauf steht, mit einem Foto. Ich bin dort hingefahren, um mir das anzusehen, die Synagoge war in einem schrecklichen Zustand, aber ein wunderschönes Bauwerk, also habe ich mir gesagt, dass ich das kaufe. Ich habe sie gekauft und Geld zusammengebracht für die Renovierung und dann habe ich sie renoviert. [...] Zuerst habe ich Geld von Sponsoren, verschiedenen Firmen gesammelt. Sie haben z.B. 50 000 oder 70 000 Kronen gegeben oder so. Dann habe ich einen höheren Betrag Fördermittel aus dem Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds bekommen in Höhe von 2,4 Millionen Kronen, was der höchste Betrag war, den der Fonds in seiner Geschichte zur Verfügung gestellt hat.“

„Hatten Sie einen deutschen Partner?“

„Nein, wir waren eine Ausnahme, wir hatten keinen deutschen Partner, weil wir eine Synagoge sind. Sie haben dann eine Ergänzung in ihre Satzung aufgenommen, dass jüdische Projekte keinen deutschen Partner haben müssen. Und dann ist es mir noch gelungen, den Finanzminister Sobotka zu überreden und 3 Millionen aus dem Staatshaushalt zu bekommen. Die Renovierung kostete insgesamt 6,5 Millionen Kronen, davon waren also 3 Millionen vom Staat, 2,4 Millionen vom Deutsch-Tschechischen Zukunftsfonds und der Rest von kleineren Sponsoren.“ (Michal Klíma/Hartmanitz)

Der Böhmerwald, der sich uns durch eine Synagoge und jüdische Denkmäler öffnete, brachte uns einen neuen Blick auf das „deutsche“ kulturelle Erbe. Hier fanden wir Orte, an denen nichtmaterielle kulturelle Güter wiederbelebt wurden, wie etwa die packende Geschichte der Passionsspiele von Höritz im Böhmerwald (Hořice na Šumavě), die die Menschen dort nach 1989 wieder aufleben ließen oder aber auch der literarische Nachlass von Adalbert Stifter, einem Schriftsteller des Böhmerwaldes. Neben dem

KDO A KDY ZAČÍNÁ S OBNOVOU KULTURNÍHO DĚDICTVÍ V SUDETECH?

„...tam jde o to, že se ta krajina, ten kraj, nechá ladem, a co se nechá ladem, tak to ten bolševník obsadí.“ (Miloslav Antropius/Sv. Anna)

Ztráta kulturní paměti, ke které došlo v poválečných Sudetech, byla způsobena odsunem původního německy mluvícího obyvatelstva a umocněna totální změnou ekonomických a sociálních poměrů v celé zemi poté, co moc převzali po roce 1948 komunisté. Komunisty prosazovaný způsob hospodaření v krajině a vztah k soukromému vlastnictví spolu s nedostatečným počtem lidí, kteří krajinu dosidlovali, a také s vysídlením lidí v blízkosti státních hranic měl za následek pustnutí kulturní krajiny, v krajním případě i ničení sídel. Jak je uvedeno v úvodní citaci, místa, která „zpusťla“, může snadno zaplnit někdo nebo něco jiného, méně žádoucího. Pustá místa, jak si později ukážeme v případě státních hranic, však také mohou něco nabízet. Stávají se lákavými díky své prázdnotě, uvolněnému prostoru, který lze zaplnit něčím hodnotným, pro co většinová společnost postrádá smysl.

V této kapitole se chceme zabývat motivy a okolnostmi vzniku aktivit směřujících k obnově kulturního dědictví. Jako první se nabízí hledání odpovědi na následující otázku: kdy dochází na území bývalých Sudet k aktivitám vedoucím k obnově památek?

Přes výše uvedenou a popsanou situaci zejména po roce 1948, která byla obecně dost nepříznivá k údržbě a péči o kulturní hodnoty, bylo možné nalézt doklady o řadě aktivit, které zde probíhaly již před rokem 1989.

enormen Forschungspotential dieser literarischen Persönlichkeit interessierte uns am meisten eine andere Sache. Das Stifter-Museum in Oberplan (Horní Planá) wurde lange vor 1989 gebaut – nämlich im Jahr 1960 – und am Aufbau und Erhalt dieses kulturellen Erbes beteiligte sich und beteiligt sich auch heute noch eine staatliche (heute vom Bezirk geführte) Institution – das Regionalmuseum in Krumau (Český Krumlov). Hier hat sich gezeigt, dass die Böhmerwaldregion bei der Pflege des kulturellen Erbes anderen Orten um ein Stück voraus ist. Es gibt dort Modelle, in denen sich um die vergessenen Schätze nicht Ehrenamtliche kümmern, sondern eine professionell geführte und kontinuierlich finanzierte öffentliche Institution.

BEGINN DER WIEDERENTDECKUNG DES KULTURELLEN ERBES IM SUDETENLAND

„...dort geht es darum, dass man die Landschaft, die Gegend, brachliegen lässt, und was brach ist, das nimmt der Bärenklau ein.“ (Miloslav Antropius/St. Anna)

Der Verlust des kulturellen Gedächtnisses, zu dem es im Sudetenland der Nachkriegszeit kam, wurde verursacht durch die Aussiedlung der dort seit Jahrhunderten ansässigen deutschsprachigen Bevölkerung und verstärkt durch den Wandel der wirtschaftlichen und sozialen Verhältnisse in der Tschechoslowakei ab 1948 nach der kommunistischen Machtübernahme. Die von den Kommunisten durchgesetzte Art und Weise des Wirtschaftens und die dazugehörige Beziehung zu privatem Eigentum, verbunden mit einer unzureichenden Anzahl an Menschen, die die Gegend aufsiedelten und der Zwangsumsiedlung der Menschen in der Nähe der Landesgrenze, hatten die Verödung der Kulturlandschaft zur Folge, im äußersten Fall die Zerstörung der Siedlungen. Wie im einführenden Zitat erwähnt, werden die Orte, die verfallen, leicht von jemandem oder etwas anderem eingenommen. Die verwilderten Orte haben auch etwas zu bieten, wie sich später im Fall der Staatsgrenze zeigen soll. Dank ihrer Leere und des befreiten Raums, den man mit etwas Wertvollem füllen kann, für das die Mehrheit der Gesellschaft keinen Sinn hat, üben sie eine gewisse Anziehungskraft aus.

In diesem Kapitel wollen wir uns mit den Motiven und Umständen beschäftigen, die Aktivitäten zum Wiederaufbau des Kulturerbes begründen. Es bietet sich an, zunächst eine Antwort auf die Frage zu finden, wann es auf dem Gebiet des ehemaligen Sudetenlandes zu ersten Aktivitäten kam, die zur Erneuerung oder Wiederbelebung von Denkmälern führten.

Trotz der oben erwähnten und beschriebenen Situation nach 1948, die im Allgemeinen in Bezug auf die Pflege kultureller Werte sehr ungünstig war, war es möglich, Belege für eine Reihe von Aktivitäten zu finden, die hier noch vor 1989 stattfanden.

Typischerweise handelte es sich dabei um religiöse Aktivitäten – wie etwa Besuche von Wallfahrtsorten, Versuche der dort aufgewachsenen Menschen bei der Restaurierung der Kirche zu helfen oder Aktionen der christlichen Jugend aus Deutschland. Menschen, die früher dort lebten, und deren Nachkommen kamen im Laufe der 60er Jahre allmählich auf die andere Seite des Eisernen Vorhangs, wo Wallfahrtsmessen und Treffen organisiert wurden. Die Wallfahrtskirche St. Anna bei

Typicky šlo o aktivity náboženské – návštěvy poutních míst, snaha rodáků pomáhat při opravě kostela, akce křesťanské mládeže z Německa. Rodáci a jejich potomci v průběhu 60. let postupně přijíždějí na druhou stranu železné opony, kde se organizují poutní mše a setkání. Sv. Anna u Plané byla poutním místem, kde se v roce 1964 jednorázově konala mše s německou účastí. Kostel je na dohled zpoza německých hranic, z obce Mähring, kde našla řada zdejších rodáků svůj původní domov.

„Pro ně to bylo něco tak fascinujícího. Oni si dokonce v Mähringu postavili takovou kapličku, kostel je tam. A u toho kostela tam je i rozhledna a z ní je vidět do Plané... A to za to stojí... Jsou tam i příběhy lidí, kteří pocházejí odtud... Proto to pouto bylo pořád tak silné. Ta Anna, to bylo obrovsky silné místo.“
(Miloslav Antropius/Sv. Anna)

Dalším poutním místem, které je zahrnuto mezi námi zkoumaná místa, jsou Skoky na Karlovarsku. Jejich vzdálenost od hranic je větší, rozhodně není možné mluvit o tom, že jsou na dohled. Od 60. let se zde konaly německé mše s poutníky z Hesenska a byla tu aktivní mládež z würzburské pobočky Ackermann-Gemeinde. Z vyprávění o těchto poutích věděl předseda sdružení Pod střechou, které se nyní o kostel stará, Jiří Schierl.

„Jezdili hlavně Češi, ale potom, když se na počátku 60. letech uvolnila mezinárodní situace a ty Němci mohli začít jezdit k nám, tak se sem samozřejmě vraceli, napřed individuálně.“

„Myslíte rodáky nebo lidi z okolí?“

„Šlo o rodáky, i lidi z okolí, protože Skoky byly významné a jezdili sem lidi z Nečtin, ze Žatecka, z Podbořanska, z Tepelska, z Toužimska. Takže sem stále chodili poutníci z širokého okolí.“

„A nemáte povědomí, jestli měli nějakou organizaci? Jestli to někdo na německé straně vždycky organizoval a pak se jelo organizovaně? Nebo se tam dostávali sami?“

„Určitě to tam organizovali, protože ti vysídlení Němci se organizovali podle okresů. Takže to bylo pod žlutickým okresem. Tedy jejich žlutický Heimatkreis byl vlastně takovým organizátorem těch poutí. A později, nevím tedy přesně kdy, to bylo a až do dneška je za německou stranu tím partnerem, Ackermann-Gemeinde z Würzburgu. Ti mají vlastně patronát nad západními Čechami.“
(Jiří Schierl/Skoky)

Podařilo se nám zachytit také vzpomínku pamětníka – organizátora těchto poutí pana Dörra:

Plan (Planá) war so ein Ort, wo bereits 1964 einmal ein Gottesdienst mit deutscher Beteiligung stattfand. Die Kirche befindet sich in Sichtweite der deutschen Grenze bei Mähring, wo eine Reihe ausgesiedelter deutscher Einwohner ein neues Zuhause fand.

„Für sie [Anm. die Vertriebenen] war das etwas Faszinierendes. Sie haben in Mähring sogar so eine kleine Kapelle gebaut, eine Kirche ist ja dort. Und bei der Kirche ist ein Aussichtsturm und von dem aus kann man bis nach Plan sehen... Und das ist sehenswert... dort sind auch Geschichten von den Leuten, die von dort kommen... Deshalb war das Band auch immer so stark. St. Anna war ein besonders mächtiger Ort.“
(Miloslav Antropius/St. Anna)

Ein weiterer Wallfahrtsort, der bei den von uns untersuchten Orten zu finden ist, ist Maria Stock im Karlsbader Kreis (Karlovy Vary). Seine Entfernung zur Grenze ist größer, man kann sicher nicht sagen, dass er sich in Sichtweite befindet. Seit den 60er Jahren fanden hier vereinzelt deutsche Gottesdienste statt, außerdem war hier seit den 80er Jahren eine Jugendgruppe der Würzburger Ackermann-Gemeinde aktiv. Aus Erzählungen wusste der Vorsitzende des Vereins Pod střechou, Jiří Schierl, der sich heute um die Kirche kümmert mehr über die Wallfahrten.

„Dort sind vor allem Tschechen hingefahren, aber dann, als sich Anfang der 60er Jahre die internationale Situation entspannt hat und die Deutschen zu uns fahren konnten, sind sie natürlich zurückgekommen, zuerst individuell...“

„Meinen Sie ehemalige Einwohner oder Menschen aus der Umgebung?“

„Es waren ehemalige Einwohner, auch Leute aus der Umgebung, weil Maria Stock bedeutsam war und hier sind vor allem Leute aus Netschetin [Nečtiny] und den Regionen Saaz [Žatecko], Podersam [Podbořanska], Tepl [Tepelsko], und Theusing [Toužim] gekommen. Auch aus der weiteren Umgebung sind immer noch Pilger dorthin gekommen.“

„Und wissen Sie, ob sie eine Organisation hatten? Ob das auf der deutschen Seite immer jemand organisiert hat und dann alle zusammen gefahren sind? Oder sind die Leute selbst dort hingekommen?“

„Die haben das sicher organisiert, denn die vertriebenen Deutschen haben sich anhand der ehemaligen Bezirke organisiert. Also war das unter dem Bezirk Luditz [Žlutice]. Also ihr Luditzer Heimatkreis war eigentlich der Veranstalter der Wallfahrten. Und später, ich weiß nicht genau, wann das war, bis heute ist der Partner auf der deutschen Seite die Ackermann-Gemeinde aus Würzburg. Die haben nämlich das Patronat über Westböhmen.“ (Jiří Schierl/Maria Stock)

Außerdem ist es uns gelungen, die Erinnerungen eines Zeitzeugen aufzuzeichnen – dem Organisator dieser Wallfahrten Hans-Peter Dörr:

„Pak to však bylo moc složité to zorganizovat v roce 1980. Tehdy bylo třeba víz a vůbec to nebylo jednoduché. [...] Přičemž jsme si všimli, že nás neustále fotografovali, to byla česká Státní bezpečnost (StB), tajné služby, církevní sekretář tam byl vždy po ruce. A oni si přeci jen dovolili udělat malé procesí, ale kolem kostela, na pozemku církve, bylo to opravdu náboženské procesí. Kostel byl tehdy ještě hezky v pořádku. Jenom to okolí, tam už nic nebylo. Až na bývalý hostinec se stodolou. Bývalá fara byla stržena a všechny ostatní domy byly zničené, šly rozeznat základové zdi. [...] Samozřejmě jsme to nikdy nemohli prezentovat jako poutní cestu, podávali jsme to jako cestu turistickou. Navštívili jsme Karlovy Vary nebo Mariánské Lázně, kde jsme většinou měli ubytování v hotelu, na vesnicích se ubytovat nešlo. Oproti NDR jsme ale našeho oficiálního českého průvodce dostali až večer. [...] a on se velmi divil, že jsme dalšího dne museli opět brzy pryč domů. Nemohli jsme mu říct, že navštívíme bohoslužbu.“ (Hans-Peter Dörr/Skoky)

V Domaslavi na Konstantinolázeňsku jsme našli pana Eckerta – rodáka, který byl s matkou a dvěma sourozenci odsunut, když mu byly čtyři roky. Později ve své rané dospělosti v 60. letech se do míst svého dětství vypravoval na „dobrodružné“ výpravy na motocyklu, seznámil se se zdejšími knězem a pomáhal mu mapovat mobiliáře kostelů (za účelem renovace a ochrany před zloději). V 90. letech za pomoci několika lidí ze vsi a také svého bratra usiloval o opravu kostelní věže. V 80. letech na faru dojížděli mladí věřící, o jejichž společenství se staral páter Václav Chroust. Na jeho činnost pak v 90. letech navázalo sdružení Cantate. Na ně pak navázal Spolek Domaslav, který se o kostel a faru stará dodnes. Jeho členy jsou lidé, kteří jezdili do těchto míst jako děti, například s výtvarným kroužkem. Místem, jak sami říkají, prošel snad skoro každý Plzeňák. Usilují o to, aby zůstalo otevřeným prostorem pro setkávání.

„Sídlíme na faře a snažíme si ji udržet jako prostor, který je otevřený pro další skupiny: přes výtvarníky, hudebníky, skauty, dětské skupiny, dospěláky. Generace lidí, kteří tam jezdili jako malí, nebo relativně malí, dospívající, a jezdí tam dál, což je třeba můj případ. Já jsem se k tomu dostal přes plzeňskou výtvarnou školu, ZUŠku, a jezdili jsme tam na letní tábory, na plenéry, na výtvarné soustředění. Pak jsem tam po několika letech začal jezdit na víkendové akce s kamarády, Prostě jenom proto, že to místo nás nějak chytilo za srdce a líbilo se nám tam. Tak jsme tam začali jezdit a byli jsme pozvaní do sdružení, o kterém jsem tehdy neměl moc ponětí, které faru jako takovou spravovalo. To navazovalo historicky na občanské sdružení Cantate, které se o faru, jako skupiny mladých lidí, staralo, a navazovalo tak na skupiny, které se tam scházely ještě před revolucí, když ještě fara byla obsazená a bydlel tam farář.“ (Jaromír Veselák/Domaslav).

„Es war aber dann zu kompliziert, dies für 1980 zu organisieren, man brauchte ja damals Visum und alles war gar nicht so einfach. [...] Ja, also es war eine tolle Erfahrung – die erste, wobei wir gemerkt haben, dass wir immer fotografiert wurden, das war dann diese tschechische Stasi [StB], Geheimdienst...der Kirchensekretär war da immer zu Gange und sie haben es aber trotzdem gewagt, eine kleine Prozession um die Kirche zu machen, auf dem Grundstück der Kirche, also das war wirklich eine sakramentale Prozession. Die Kirche war damals noch schön in Ordnung, nur das Umfeld, da gab's nichts mehr, da gab's nur ein ehemaliges Gasthaus mit Scheune, das ehemalige Pfarrhaus war abgetragen und alle anderen Häuser, bis auf Grundmauern, die man erkennen konnte, war also alles zerstört. Wir konnten das natürlich nie als Pilgerfahrt präsentieren, wir hatten das immer als Touristisches, wir besuchten Karlsbad und Marienbad, dort waren wir auch meistens in einem Hotel untergebracht, es gab ja sonst nichts auf den Dörfern, die Möglichkeit des Unterbringens, und es war im Gegensatz zur DDR so, dass wir am Abend erst immer unseren offiziellen tschechischen Reiseleiter bekamen. Und er war dann sehr erstaunt, dass wir am nächsten Tag schon wieder früh weg mussten, schon früh wieder heimfahren, wir haben ja nicht sagen können, dass wir den Gottesdienst besuchen.“ (Hans-Peter Dörr/Maria Stock)

Auch in Domaschlag (Domaslav) im Kreis Konstantinsbad (Konstantinovy Lázně) ging es um die Erhaltung eines Kirchengebäudes. Erich Eckert, ein ursprünglicher Bewohner, der mit seiner Mutter und zwei Geschwistern vertrieben wurde, als er vier Jahre alt war, machte sich später, als junger Erwachsener, in den 60er Jahren mit dem Motorrad auf den „abenteuerlichen“ Weg zu den Orten seiner Kindheit, lernte den dortigen Pfarrer kennen und half ihm dabei, das Mobiliar der Kirche aufzulisten (um es restaurieren zu lassen und als Schutz vor Plünderungen). In den 90er Jahren bemühte er sich mit Hilfe seines Bruders und einiger Leuten aus dem Dorf um die Renovierung des Kirchturms. In den 80er Jahren trafen sich im Pfarrhaus junge Gläubige, um diese Gruppe kümmerte sich Pater Václav Chroust. An diese Tätigkeiten knüpfte in den 90er Jahren der Verein Cantate an. Später wurde daraus der Verein Domaslav, der sich bis heute um die Kirche und das Pfarrhaus kümmert. Zu seinen Mitgliedern zählen Menschen, die schon als Kinder regelmäßig an diesen Ort kamen, zum Beispiel im Rahmen von Freizeitaktivitäten oder Ferienlagern. An diesem Ort, so heißt es, war wohl fast jeder Pilsener einmal. Sie setzen sich dafür ein, dass der Ort als Treffpunkt für alle offen bleibt.

„Wir haben unseren Sitz im Pfarrhaus und versuchen es als einen Ort zu erhalten, der für weitere Gruppen offen ist, von Künstlern über Musiker, Pfadfinder, Kindergruppen, Erwachsene. Die Generation von Leuten, die als Kinder hier her gefahren sind, oder als Jugendliche, die fahren immer noch hier her, wie zum Beispiel in meinem Fall. Ich bin über die Pilsener Kunstschule dort hingekommen, wir haben dort Ferienlager veranstaltet, Gruppenreisen. Dann habe ich angefangen, nach einigen Jahren, dort Wochenendaktionen mit Freunden zu organisieren. Einfach nur deshalb, weil uns dieser Ort irgendwie im Herzen berührt hat und es uns dort

PAMÁTNÍK ADALBERTA STIFTERA V HORNÍ PLANÉ

Další aktivitou, kterou jsme zařadili mezi příklady obnovy „německého“ kulturního dědictví a jejíž počátky spadají do období před rokem 1989, je založení Muzea Adalberta Stiftera²⁰⁾ v Horní Plané.

Muzeum, založené jako literární památník, v rodném domě německy píšícího spisovatele Stiftera, zde vzniklo v roce 1960. Není tedy obnovou nějaké před válkou existující kulturní památky. Je daleko spíše místem připomenutí významu v Čechách psané německé literatury. Na jeho založení se podílel ředitel okresního vlastivědného muzea v Českém Krumlově Jan Huleš, a především literární teoretik z Památníku národního písemnictví Hugo Rokyta.²¹⁾

„Takže museli vyvinout skutečně velké nejenom úsilí, ale i odvahu prosadit; v Čechách první památník literární osobnosti, která nepsala česky, která psala prostě celý život německy, a pakliže víme, tak Stifter ani česky neuměl. Přípravné práce začaly už v polovině 50. let, otevření v roce 1960 bylo jakýmsi finále. Tedy v dobách, kdy bylo naprosto obtížné, třeba pro státní zaměstnance – Hugo Rokyta byl tenkrát zaměstnanec Státního ústavu památkové péče v Praze, komunikovat se zahraničím. Už jenom třeba vyřizovat korespondenci s tehdejšími řediteli institutu Adalberta Stiftera v Linci asi nebylo jednoduché. A potom přesvědčit kompetentní orgány, že v Horní Plané, v území, kterého se dotýkala tehdejší železná opona, že bude otevřen památník. Památník literátovi, který se tenkrát tak nějak v Čechách bral jako Rakušan anebo prostě, společně i mnoho jiných spisovatelů pocházejících z Čech, jakoby k nám nepatřil.“
(Ivan Slavík/Horní Planá)

Rok 1960, kdy byl založen památník Adalberta Stiftera, je fascinující a jakoby nevysvětlitelný s ohledem na vše, co bylo řečeno v předchozích kapitolách. Popírá snahu komunistické moci vymazat z paměti poválečných českých generací jakékoli povědomí o soužití a trvalém vzájemném ovlivňování německé a české kultury.

gefallen hat. Also sind wir öfter dort hingefahren und dann wurden wir in den Verein eingeladen, von dem wir damals nicht viel wussten, der sich um das Pfarrhaus gekümmert hat. Das knüpfte historisch an den Verein Cantate an, der sich um das Pfarrhaus, als Gruppe junger Leute, kümmerte und knüpfte so an die Gruppen an, die sich dort noch vor der Wende getroffen haben, als im Pfarrhaus noch der Pfarrer wohnte.“ (Jaromír Veselák/Domaschlag)

DENKMALSTÄTTE – GEBURTSHAUS VON ADALBERT STIFTER IN OBERPLAN (HORNÍ PLANÁ)

Eine weitere Aktivität, die wir den Beispielen des Wiederaufbaus „deutschen“ kulturellen Erbes mit Beginn vor 1989 zuordneten, ist die Gründung des Adalbert-Stifter-Museums²⁰⁾ in Oberplan.

Das Museum, als literarisches Denkmal im Geburtshaus des auf Deutsch schreibenden Schriftstellers gegründet, entstand bereits im Jahr 1960. Es handelt sich also nicht um den Wiederaufbau eines vor dem Krieg existierenden kulturellen Gutes. Es ist eher ein Ort, der an die Bedeutung der auf Deutsch verfassten tschechischen Literatur erinnert. An seiner Gründung waren der Direktor des Heimatmuseums in Krumau (Český Krumlov) Jan Huleš und vor allem der Literaturwissenschaftler und Kunsthistoriker Hugo Rokyta²¹⁾ vom Denkmal des nationalen Schrifttums (Památník národního písemnictví) beteiligt.

„Also mussten sie nicht nur eine Menge Kraft, sondern auch Mut aufbringen, um in Tschechien das erste Denkmal einer literarischen Persönlichkeit durchzusetzen, die nicht auf Tschechisch geschrieben hat, die einfach das ganze Leben Deutsch geschrieben hat und wir wissen, dass Stifter nicht einmal Tschechisch gesprochen hat. Die Vorbereitungsarbeiten dafür begannen schon Mitte der 50er Jahre, die Eröffnung im Jahr 1960 war dann so etwas wie das Finale. Also in Zeiten, in denen es absolut schwierig war, zum Beispiel für staatliche Angestellte – Hugo Rokyta war damals Angestellter des Staatlichen Denkmalschutzamts in Prag – mit dem Ausland zu kommunizieren... Allein die Korrespondenz mit dem damaligen Direktor des Adalbert-Stifter-Instituts in Linz war sicher nicht einfach. Und danach die kompetenten Organe in Oberplan zu überzeugen, in einem Gebiet, das direkt am Eisernen Vorhang lag, dass ein Denkmal entstehen soll. Ein Denkmal für einen Literaten, der damals in Tschechien irgendwie als Österreicher betrachtet wurde und der, zusammen mit vielen anderen Schriftstellern aus Tschechien, irgendwie nicht zu uns gehörte.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

20) Adalbert Stifter (1805–1868) – česko-rakouský spisovatel, malíř a pedagog.

21) Hugo Rokyta (1912–1999) – český kulturní historik, etnograf, pocházel z česko-rakouské rodiny, byl vězněm koncentračních táborů Dachau a Buchenwald; viz Wikipedie: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hugo_Rokyta.

20) Adalbert Stifter (1805–1868), tschechisch-österreichischer Schriftsteller, Maler und Pädagoge.

21) Hugo Rokyta (1912–1999) – tschechischer Kulturhistoriker, Ethnograf, stammte aus einer tschechisch-österreichischen Familie, war im Konzentrationslager Dachau und Buchenwald, siehe Wikipedia (tschechisch): https://cs.wikipedia.org/wiki/Hugo_Rokyta.

„Stifterovy knihy se vydávaly velice řídce, v padesátých letech vyšel pouze zkrácený překlad románu Vítek. Potom až do 1968 byla pauza, v roce 1968 jihočeské nakladatelství Růže začalo vydávat trilogii Stifterových povídek. Potom až do roku 1974 tuším zase pauza, kdy se vydal v nakladatelství Odeon výbor Horský křišťál a [...] až do roku 1989 nevyšel jediný český překlad Adalberta Stiftera.“ (Ivan Slavík/Horní Planá)

Stifterovo dílo nebylo na českém území příliš známo, jeho zemské vlastenectví (přichylnost k území, a nikoli jazykové skupině) bylo v podstatě v rozporu se stereotypními obrazy českých Němců, které komunisté vytvářeli. Zakladatelé muzea tak dokázali navzdory dobové nepřízni vybudovat v blízkosti samotné železné opony (Horní Planá leží na břehu Lipenské přehrady, která zde kopíruje hranici Čech a Rakouska) památník osobnosti připomínající německy psanou literaturu (zejména pak vztaženou k Šumavě).

„V době, kdy se uvažovalo o založení, tak v Horní Planě žili jednak lidé, kteří přišli odjinud v padesátých letech, kteří vlastně o historii a kultuře neměli ani 'ánung', a ten zbyteček lidí, kteří tam zůstali, tak ti skutečně žili v takovém permanentním strachu. Protože vlastně i ten sudetoněmecký landsmanšaft prošel obrovským rozvojem. Tenkrát, to bylo v podstatě deset let po válce, ta zážitková generace, tzn. ti, kteří skutečně byli vysídleni a jednalo se o lidi ještě mladé, aktivní, se skutečným steskem po vlasti a [...] že kdyby se to náhodou obrátilo, tak oni prostě budou požadovat ty majetky.“ (Ivan Slavík/Horní Planá)

Muzeum se krátce po svém založení stalo jakýmsi místem dotyku pro návštěvníky z Německa, často rodáky ze Šumavy.

„Kdybyste se podívali do návštěvních knih až do roku 1989, tak zjistíte, že 90% zápisů v návštěvních knihách je v němčině. Kdo by taky ten památník navštěvoval z Čechů, když Stiftera nikdo neznal. [...] Ale skutečně 90% lidí sem přijíždělo z Německa, z Rakouska, samozřejmě mezi nimi bylo obrovské procento těch, kteří pocházeli z řad těch vyhnaných, protože pro ně Stifter znamenal skutečně jakýsi moment svobody nebo pocitu svobody nebo vzpomínky na tu svobodu a velice to citově prožívali. A z jejich strany bylo skutečně vnímáno to, že se památník otevřel, velice pozitivně. Pro ně to bylo překvapení, že Češi otevřeli Stifterovi památník, protože i oni věděli, jaké jsou v oficiálních kruzích resentimenty vůči německé kultuře.“ (Ivan Slavík/Horní Planá)

Po roce 1989 se význam muzea ještě mnohonásobně zvětšil, stalo se doslova poutním místem návštěvníků z německojazyčných zemí.

„Když se otevřela hranice v roce 1989, to měl Stifterův domeček rekordní návštěvu, protože to bylo skutečně poutní místo. Konečně otevřená hranice a všichni jeli do Čech. A téměř všichni si udělali zastávku v Horní Planě. Tam třeba stály

Das Gründungsjahr des Adalbert-Stifter-Museums – 1960 – ist erstaunlich und zugleich fast unerklärlich im Hinblick auf all das, was in den vorangegangenen Kapiteln beschrieben wurde. Es stellte sich dem Versuch der kommunistischen Machthaber entgegen, das Bewusstsein für die Koexistenz und die nachhaltige gegenseitige Beeinflussung der deutschen und tschechischen Kultur aus dem Gedächtnis der tschechischen Nachkriegsgenerationen zu löschen.

„Die Bücher von Stifter wurden nur sehr selten [Anm. in tschechischer Übersetzung] herausgegeben, in den 50er Jahren kam nur eine gekürzte Übersetzung des Romans ‚Vitek‘ (Witiko) raus. Dann war bis 1968 Pause, im Jahr 1968 brachte dann der südböhmische Verlag Růže eine Trilogie Stifters mit Erzählungen heraus. Danach war, glaube ich, bis 1974 wieder Pause, als im Verlag Odeon die Textsammlung ‚Horský křišťál‘ (Bergkristall) erschien und [...] dann gab es bis 1989 keine einzige tschechische Übersetzung von Adalbert Stifters Werken.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Stifters Werk war in der Tschechoslowakei nicht sonderlich bekannt, seine Liebe zur Heimat (Zuneigung zu einem Gebiet, nicht zu einer Sprachgruppe) stand im Grunde im Gegensatz zum stereotypen Bild des tschechischen Deutschen, das die Kommunisten propagierten. Die Gründer des Museums schafften es also, allen damaligen ungünstigen Umständen zum Trotz, in der Nähe des Eisernen Vorhangs (Oberplan liegt am Ufer des Lipnostausees, der hier die Grenze von Tschechien und Österreich bildet) einer Persönlichkeit ein Denkmal zu setzen, die an die auf Deutsch verfasste Literatur erinnerte und einen besonderen Bezug zum Böhmerwald hatte.

„Zu der Zeit, als über die Gründung nachgedacht wurde, lebten einerseits in Oberplan Menschen, die in den 50er Jahren von woanders her kamen und von der Geschichte und Kultur keine Ahnung hatten. Und der kleine Rest der Leute, die dort geblieben sind, die lebten tatsächlich in so einer ständigen Angst. Denn auch die sudetendeutsche Landsmannschaft entwickelte sich schnell weiter. Damals, im Grunde genommen 10 Jahre nach dem Krieg, die Generation, die das alles miterlebt hatte, vertrieben wurde und die noch jung war, aktiv, und die sich wirklich nach der Heimat sehnte [...], die wollte ihr Eigentum zurückverlangen, falls sich das wirklich einmal umkehren sollte.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Das Museum wurde aber bereits kurz nach seiner Eröffnung zum Begegnungsort für deutsche Besucher, oftmals ehemalige Bewohner des Böhmerwaldes bzw. des Sudetenlands.

„Wenn Sie sich die Besucherbücher bis 1989 ansehen, dann stellen Sie fest, dass 90% der Einträge in den Besucherbüchern auf Deutsch sind. Wer sollte von den Tschechen auch das Museum besuchen, wenn niemand Stifter kannte. [...] Aber tatsächlich kamen 90% der Leute hier aus Deutschland, Österreich, darunter war natürlich auch ein großer Anteil an Vertriebenen, weil für sie Stifter ein Moment der Freiheit bedeutete oder Erinnerungen an diese Freiheit, und die haben das emotional sehr durchlebt. Und von ihrer Seite wurde wirklich positiv aufgenommen, dass das Museum gegründet wurde.

na parkovišti u domečku tři autobusy za sebou a tím malým domečkem za sebou chodily skupiny návštěvníků. (Ivan Slavík/Horní Planá)

Prozíravost Hugo Rokyty při poukázání na význam Stifterovy osobnosti se ukázal o mnoho let později, když se Regionální muzeum v Krumlově v 90. letech doslova vrhlo do řady česko-německých (respektive česko-rakouských) projektů a osobnost Adalberta Stiftera byla významným svorníkem těchto aktivit. První snahy uspořádat společnou česko-rakouskou výstavu věnovanou osobnosti Adalberta Stiftera se zde objevily již v 80. letech.

„V roce 1987 nás navštívili zástupci institutu Adalberta Stiftera v Linci a zástupci hornorakouské zemské vlády, jestli bychom nechtěli udělat výstavu o Stifterovi. Tenkrát to bylo v rámci vízové povinnosti a my jsme byli ohromně překvapeni. Když potom viděli, že v podstatě ke každému kroku, kam bychom třeba jeli, do Horní Plané, nebo k Plešnému jezeru, že bychom měli nějaký dohled, ne policejní, ale pohraniční dohled, tak prostě řekli, že to nemá smysl. Protože Stifter byl člověk, který v podstatě nerespektoval nějaké zemské hranice, pro něho to byla jednotka, to byla Šumava, a jestli to bylo v Bavorsku nebo v Rakousku nebo v Čechách, to prostě bylo jedno. A Stifter nedělil lidi na Rakušany a Němce a na Čechy, ale on to konsekvantně používal ve svém díle jako Šumavani. Byl by to prostě nonsens. (Ivan Slavík/Horní Planá)

Neuvěřitelné obtíže kladené práci regionálního muzea ze strany státních orgánů výstavu tehdy znemožnily. Ale o dva roky později se vše mělo změnit:

„Nícméně ten jakýsi prvotní kontakt padnul. Ti stejní lidé se tady objevili hned po revoluci v roce 1989 a řekli: ‚Tak a neuděláme toho Stiftera teď?‘ A my jsme teda velmi rychle udělali společnou výstavu, která se jmenovala ‚Adalbert Stifter – Schrecklich schöne Welt – Děsivě krásný svět‘. A výstavu jsme pojali tak, že to uděláme jako takový pilotní pionýrský projekt, jako řekněme takové to kulturní předskokanství než přijdou politikové a ekonomové a další. A uděláme premiéru v Krumlově v muzeu a reprízu v zemském muzeu v Linci. A v roce 1990 jsme velmi rychle tu výstavu zorganizovali. Výstava měla obrovský úspěch, protože právě poukazovala na to, v čem ti lidé žili, v jakých bludech a předsudcích žili, s jakými různými strachy. A vlastně i ti Němci se v ní našli. Stifter neuměl česky, ale on byl landespatriote, on byl zemský patriote. A to zemské vlastenectví [...] u Stiftera bylo obrovské. Nakonec z toho nebyla premiéra a repríza, ale tu výstavu jsme opakovali dvacetkrát. A sjezdili jsme Čechy, Rakousko, Polsko, Německo, Itálii, Belgii, Holandsko, v Nižním Novgorodě v Rusku to bylo, a po deseti letech, protože se mezitím vyměnilo publikum a po těch dvaceti reprízách, jsme tu výstavu nakonec udělali tady v Českém Krumlově, jako tam, kde začala. A dá se říci, že Stifter nám otevřel dveře ke spoustě kontaktů, které pěstujeme až do dnešní doby.“ (Ivan Slavík/Horní Planá)

Für sie war das eine Überraschung, dass die Tschechen Stifter ein Denkmal setzten, weil sie natürlich auch wussten, welche Ressentiments es von offiziellen Kreisen her gegen die deutsche Kultur gab.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Nach 1989 wuchs die Bedeutung des Museums um ein Vielfaches, es wurde geradezu zum Wallfahrtsort für Besucher aus deutschsprachigen Ländern.

„Als sich 1989 die Grenze öffnete, gab es im Haus von Stifter Besucherrekorde, das war geradezu ein Wallfahrtsort... Endlich war die Grenze offen und alle fuhren nach Tschechien. Und fast alle hielten in Oberplan. Da standen zum Beispiel auf dem Parkplatz bei dem Haus drei Busse hintereinander und durch dieses kleine Häuschen liefen die Besuchergruppen, eine nach der anderen.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Der Weitblick von Hugo Rokyta, als er auf die Bedeutung von Adalbert Stifiers Persönlichkeit hinwies, zeigte sich erst viele Jahre später, als das Regionalmuseum in Krumau in den 90er Jahren eine Reihe tschechisch-deutscher (bzw. tschechisch-österreichischer) Projekte durchführte und die Person Adalbert Stifter ein bedeutender Pfeiler dieser Aktivitäten war. Die ersten Versuche einer gemeinsamen tschechisch-österreichischen, Adalbert Stifter gewidmeten Ausstellung gab es hier bereits in den 80er Jahren.

„1987 besuchten uns Vertreter des Adalbert-Stifter-Instituts aus Linz und der Oberösterreichischen Landesregierung mit dem Anliegen, ob wir nicht eine Ausstellung über Stifter machen wollten. Das war ja damals alles nur mit Visa möglich, und wir waren total überrascht. Als sie dann gesehen haben, dass wir im Grunde auf jedem Schritt, überall, wo wir hinwollten, z.B. nach Oberplan oder zum Plöckensteinsee, bewacht wurden, nicht von der Polizei, sondern von der Grenzkontrolle, dann haben sie gesagt, dass das einfach keinen Sinn hat. Stifter war ja im Prinzip ein Mensch, der Landesgrenzen nicht respektiert hat, für ihn war das alles eins, das war der Böhmerwald und ob das in Bayern, Österreich oder Böhmen war, das war einfach egal. Und Stifter teilte die Leute nicht in Österreicher, Deutsche und Tschechen ein, sondern er bezeichnete sie konsequent in seinem Werk als Böhmerwälder.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

Die erheblichen Schwierigkeiten, mit denen das Regionalmuseum gegenüber den staatlichen Organen zu kämpfen hatte, machten die Ausstellung 1987 noch unmöglich. Zwei Jahre später sollte sich jedoch alles ändern:

„Deshalb ist der erste Kontakt erfolglos geblieben. Die gleichen Leute sind aber sofort nach der Wende 1989 hier aufgetaucht und haben gesagt: So, und machen wir den Stifter jetzt?‘. Und dann haben wir sehr schnell eine gemeinsame Ausstellung gemacht, die hieß ‚Adalbert Stifter – Schrecklich schöne Welt – Děsivě krásný svět‘. Und wir haben das als Pionier- oder Pilotprojekt aufgefasst, sagen wir mal, als kulturelle Wende, noch bevor die politische und wirtschaftliche Wende kam. Und wir machen die Premiere in Krumau im Museum und die Wiederaufnahme im Landesmuseum in Linz. Und 1990 haben wir die Ausstellung sehr schnell organisiert. Die Ausstellung hatte riesigen Erfolg,

OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Jak dokládá líčení historika českokrumlovského regionálního muzea Ivana Slavíka, rok 1989 otevírá zcela novou kapitolu obnovy kulturního dědictví v bývalých Sudetech. Pád železné opony a návrat Československé republiky mezi demokratické státy s sebou mimo jiné přináší zájem státu a společnosti o hodnoty vzniklé v obdobích před nástupem komunistů, hodnoty zhusta zanedbávané a zanikající. Uvolňují se možnosti občanů se samostatně organizovat a působit kolektivně v nejrůznějších oblastech života. Výjimkou není ani ochrana kulturního dědictví.

„Když se změnil režim, tak všichni čekali, co se bude dít. A já jsem tušil, že samo se to neudělá, že je zapotřebí tomu pomáhat. Protože jednak ta země byla zbídačená, nebyly žádné systémy, nebyla založena vlastně občanská společnost. A to bylo důležité pro mě, že jsem začal iniciativně obnovovat památky.“
(Jan Soukup/Chotěšov)

Plzeňský architekt Jan Soukup se v 90. letech stává iniciátorem obnovy řady zdevastovaných západočeských památek. Stojí u vzniku několika podobně zaměřených sdružení, spolupracuje s malými obcemi, na jejichž území se nachází ohrožené památky. Vnímá, že hlavní úlohu v obnově památek musí sehrát lidé žijící v jejich blízkosti. Stát ani jeho instituce nemohou na podobnou práci stačit a potřebují iniciativní a kompetentní občanskou společnost. Její existence je však dosti nesamozřejmá v zemi, která prošla desetiletími protiobčanského teroru a následné občanské pasivity.

„Proto, s nějakým odstupem změně režimu, jsem se začal zajímat o to, jakým způsobem napravíme ty škody za 40 let komunismu. No a zjistil jsem, že NIKDO NECHCE NIC NAPRAVOVAT! To byl problém, že všichni říkali: „Jo, jo, je to špatný, ale to víte, jestli nám něco dají...“

„A proč nechtěl nikdo nic napravovat?“

„No, protože měl v hlavě těch čtyřicet let nesvobody, protože ve čtyřiceti letech komunismu se děly jenom ty věci, které byly uznány na okresním, krajském výboru partaje. Tehdy jen když oni uznali, že se to má stát, tak se to stalo.“
(Jan Soukup/Chotěšov)

Občanská společnost je tedy v plenkách a lidí, kteří chápou podstatu angažovanosti ve prospěch kulturního dědictví, je minimum. Jak se za takové situace vytvářejí společenství, která mohou svým kolektivním jednáním historické dědictví zachránit? Architekt Soukup podává jasné vodítko – iniciátory takového jednání jsou lidé, kteří se s hodnotami minulého režimu neztotožňovali, či stáli v přímé opozici proti němu. Jsou to dědicové menšinového chování, odvahy být mimo hlavní proud.

weil sie genau das aufgezeigt hat, in welchen falschen Vorstellungen und Vorurteilen die Menschen gelebt haben, mit welchen Ängsten. Und auch die Deutschen haben sich in ihr wiedergefunden. Stifter konnte kein Tschechisch, aber er liebte seine Heimat. Und diese Heimatliebe war bei Stifter sehr stark. Am Ende waren es nicht nur diese beiden Ausstellungen, aber wir haben die Ausstellung 20mal wiederholt. Wir waren in Tschechien, Österreich, Polen, Deutschland, Italien, Belgien, Holland, in Nischni Nowgorod in Russland, und nach 10 Jahren, weil sich zwischenzeitlich das Publikum geändert hatte, haben wir die Ausstellung schließlich hier in Krumau gemacht, dort, wo sie ihren Anfang hatte. Und man kann sagen, dass Stifter uns die Tür zu einer Menge von Kontakten geöffnet hat, die wir bis heute pflegen.“ (Ivan Slavík/Oberplan)

DIE BÜRGERGESELLSCHAFT

Wie die Schilderungen des Historikers Ivan Slavík aus dem Krumauer Museum belegen, öffnete das Jahr 1989 ein ganz neues Kapitel im Wiederaufbau des kulturellen Erbes im ehemaligen Sudetenland. Der Fall des Eisernen Vorhangs und die Rückkehr der Tschechoslowakischen Republik unter die demokratischen Staaten brachte u.a. das Interesse des Staates und der Gesellschaft an kulturellen Werten mit sich, die vor der kommunistischen Zeit entstanden, darunter auch Werte, die stark vernachlässigt worden oder im Verschwinden begriffen waren. Die Möglichkeiten der Bürger, sich selbstständig zu organisieren und kollektiv in verschiedenen Lebensbereichen zu wirken, waren jetzt frei. Die Rettung des kulturellen Erbes stellt hier keine Ausnahme dar.

„Als die Wende kam, da haben alle gewartet, was nun passieren wird. Aber ich habe gehnt, dass von allein nichts passiert, dass man da nachhelfen muss. Weil einerseits das Land verelendet war, es gab keine Systeme, es gab keine Bürgergesellschaft. Und für mich war das wichtig, dass ich angefangen habe, initiativ Denkmäler wiederaufzubauen.“ (Jan Soukup/Chotieschau)

Der Pilsener Architekt Jan Soukup wurde in den 90er Jahren zum Initiator des Wiederaufbaus einer Reihe verfallener westböhmischer Baudenkmäler. Er stand am Beginn einiger ähnlich orientierter Vereine und arbeitete mit kleinen Gemeinden zusammen, auf deren Gebiet sich vom Verfall bedrohte Denkmäler befanden. Er vertritt die Meinung, dass bei der Erneuerung/Wiederbelebung eines kulturellen Denkmals die Menschen die Hauptrolle spielen müssen, die in dessen Nähe leben. Der Staat oder seine Institutionen allein können diese Aufgabe nicht bewältigen und brauchen die Initiative einer kompetenten Zivil- bzw. Bürgergesellschaft. Deren Existenz ist allerdings nicht gerade selbstverständlich in einem Land, das jahrzehntelangen Terror gegen die Bürger ertragen musste, um dann in bürgerliche Passivität zu verfallen.

„Deshalb begann ich, mich einige Zeit nach der Wende dafür zu interessieren, wie wir die Schäden reparieren können, die die 40 Jahre hinterlassen hatten. Und ich habe festgestellt, dass NIEMAND etwas reparieren will. Das war das Problem, dass alle gesagt haben Ja ja, das ist schlecht, aber Sie wissen doch, wie das ist, ob uns da jemand was dafür gibt...“

„Ta společnost čekala, kdo nám co dá, kdo přijde, kdo nám co poručí. No, a protože já jsem z rodiny, která byla nepohodlná, nicméně nebyla nějak moc pro-následovaná, ale byla to rodina podnikatelská, tak jsem měl nějaký ponětí o tom, že ty věci se musí, že já je musím rozproudit. Čekat na někoho jiného, který by ti řekl: ‚Udělej toto.‘, tak že to nepříjde. A těch historických staveb, které byly takto poničené a čekaly na nějaký zásah, tak těch bylo šíleně. A tak mi bylo jasné, že ani ten stát, i kdyby měl nejlepší vůli, tak to nemůže zvládnout.“
(Jan Soukup/Chotěšov)

Podstatnou součástí příběhu o občanské společnosti byly také reálné možnosti financování obnovy kulturních památek. Pionýři, průkopníci získávání peněz, zakládali nadace, které měly získávat a redistribuovat peníze směrem ke spolkům zabývajícím se obnovou památek. Nadační principy financování se však v české společnosti neuchytily, respektive mnohem později a spíše v jiných oblastech veřejné podpory. Situace se výrazně mění s přelomem tisíciletí, kdy do Čech začínají směřovat prostředky z evropských strukturálních fondů.

„Je zajímavé takové rozpětí devadesátých let až do roku 2000. V 90. letech jsem hodně z důvodů své práce jezdil po západních Čechách, a skoro nic se nedělo. Všechny ty vesnice čekaly, co se jako bude dít, kdo jim něco jako dá, kdo jim poručí. Po roce 2000 se to změnilo – najednou začali sekat trávu na návsi, opravili kapličku a tak dále. Najednou i ty lidi zjistili, že to je na nich.“
(Jan Soukup/Chotěšov)

TY DOMY JSOU MOC
KRÁSNÉ CHTĚLA JSEM PŘISPĚT
ALE NEMĚLA JSEM PĚNÍZE MOC SEM
TU LÍBILU: Valentýnka, Štěpka, Ondra,
Nikola ♥

„Und warum wollte niemand etwas reparieren?“

„Na, weil die Leute im Kopf die letzten 40 Jahre hatten, weil in 40 Jahren Kommunismus nur solche Dinge passiert sind, die vom Kreisausschuss oder Bezirksausschuss anerkannt waren. Also es war nur das passiert, was die für richtig hielten.“
(Jan Soukup/Chotieschau)

Die Bürgergesellschaft steckte also noch in den Kinderschuhen und die Menschen, die das Wesen des Engagements zugunsten des kulturellen Erbes verstanden stellten nur eine kleine Minderheit dar. Wie bildeten sich also unter solchen Umständen Gemeinschaften heraus, die durch ihr gemeinsames Handeln historisches Erbe retten können? Architekt Soukup hat die Erfahrung gemacht, dass die Initiatoren solcher Aktivitäten oft Menschen sind, die sich mit den Werten des sozialistischen Regimes nicht identifiziert haben, oder in direkter Opposition zu ihnen standen. Es sind Menschen, die eine Minderheitshaltung vertreten und den Mut gegen den Strom zu schwimmen, geerbt haben.

„Die Gesellschaft hat gewartet, wer uns was gibt, wer uns was befiehlt. Und weil ich aus einer Familie bin, die unbequem war, wenngleich sie nicht sonderlich drangsaliert wurde, aber es war eine unternehmerische Familie, deshalb hatte ich eine Vorstellung davon, dass ich diese Dinge in die Hand nehmen muss. Auf jemanden zu warten, der dir sagt ‚Mach das!‘, das kommt nicht. Und diese historischen Bauwerke, die beschädigt waren und auf einen Eingriff warteten, von denen gab es wahnsinnig viele. Und da war mir klar, dass der Staat, auch wenn er guten Willen hätte, dass er das nicht schaffen kann.“ (Jan Soukup/Chotieschau)

Ein wichtiges Thema in den Bürgergemeinschaften waren auch die realen Finanzierungsmöglichkeiten des Wiederaufbaus. Die Pioniere und Wegbereiter im Bereich der Finanzierung gründeten Stiftungen, die Geld sammeln und an die Vereine verteilen sollten, die sich mit dem Wiederaufbau von Kulturdenkmälern beschäftigten. Das Stiftungsprinzip setzte sich jedoch in der tschechischen Gesellschaft nicht bzw. erst viel später durch und das in anderen Bereichen der öffentlichen Unterstützung. Die Situation änderte sich zusehends mit der Jahrtausendwende, als Mittel aus den Europäischen Strukturfonds nach Tschechien zu fließen begannen.

„Die Zeit der 90er Jahre bis zum Jahr 2000 ist sehr interessant. In den 90er Jahren bin ich arbeitsmäßig viel durch Westböhmen gefahren. In den 90er Jahren ist fast nichts passiert. All diese Dörfer haben gewartet, was denn nun passiert, wer ihnen etwas gibt, wer ihnen sagt, wo's lang geht. Nach dem Jahr 2000 hat sich das geändert, auf einmal haben sie angefangen auf dem Dorfplatz Rasen zu mähen, die Kapelle zu renovieren und so weiter. Auf einmal haben auch die Leute festgestellt, dass das nicht so ist, sondern dass es auf sie ankommt.“ (Jan Soukup/Chotieschau)

HOŘICKÉ PAŠIJE – PŘÍKLAD OBNOVY NEHMOTNÉHO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ

Velmi záhy v raných devadesátých letech vzniká také na Šumavě zajímavý fenomén spojený s kulturním dědictvím původních obyvatel. Obnova pašijových her v Hořicích na Šumavě je příkladem obnovy pozapomenutého kulturního dědictví. Pašijové hry se v obci Hořice na Šumavě hrály po mnohá desetiletí před válkou a byly věhlasné. Nově přichozí po válce stihli zrealizovat ještě dva ročníky her (1947–48) a lze říci, že vzpomínky na pašijové hry nebyly v místě díky schopnému kronikáři nikdy zapomenuty. Staly se součástí étosu obnovy demokratických hodnot ve společnosti po roce 1989.²²⁾

„Po roce 1989 tu bylo dva roky Občanské fórum, které také sestavilo první radu, v které jsem seděl i já. Pak přišly řádné volby a starosta Ing. Čunát, byl prvním iniciátorem pašijí, protože ho to zajímalo. Měli jsme tady perfektního kronikáře, pana Šimečka, byl učitelem na zdejší škole. On psal věci, jak jsou, nezaujatě, tak jak by kronikář měl kroniku vést. A tím jsme tu měli ohromný potenciál z historie, měli jsme vyprávění pamětníků na poslední pašije v letech 1947–48, stejně i několik Němců co tu zůstalo bydlet, a tak byly nezapomenuté. Tak se na to dalo lehce potom navázat. Takže v roce 1993 to byly úplně první pašije.“
(Miroslav Kutlák/Hořice na Šumavě)

Pašijové hry se stávají velkým testem pro komunitu lidí z Hořic. V prvních letech má jejich organizace ohromnou podporu kopírující celospolečenskou euforii doby těsně po listopadu 1989. Dozvídáme se, že je podporovali i ti, kdo se podíleli na zničení budovy divadla, kde se pašije hrály před válkou.

„...no a v zastupitelstvu byla značná podpora, lidem se to líbilo. Byla to hodně zajímavá výzva a nová neznámá věc. A ta euforie a zvědavost lidí nás hodně spojila. To bylo v roce 1992.“

„Odehrála se první schůzka, pak se udělala druhá, třetí, lidi se zajímali. Vemte si například, že pan, který byl označen za iniciátora zbourání toho Spielhausu, je také v seznamu lidí z roku 1993, který se přihlásil do pašijového spolku a věnoval jako každý 100 Kč, jako první vklad do té společnosti. Zajímavé.“
(Miroslav Kutlák/Hořice na Šumavě)

DIE PASSIONSSPIELE VON HÖRITZ – EIN BEISPIEL FÜR DIE WIEDERBELEBUNG IMMATERIELLEN KULTURERBES

In den frühen 90er Jahren kam im Böhmerwald ein interessantes Phänomen auf, das mit dem kulturellen Erbe der ursprünglichen Einwohner verbunden war. Die Wiederbelebung der Passionsspiele in Höritz im Böhmerwald ist ein Beispiel für „vergessenes“ kulturelles Erbe. Die Passionsspiele fanden in Höritz schon viele Jahrzehnte vor dem Krieg statt und waren weithin berühmt. Die neuangesiedelte Bevölkerung schaffte es nach dem Krieg noch zweimal ein Passionsspiel zu realisieren (1947–48), später sind die Erinnerungen an die Passionsspiele dank eines umsichtigen Chronisten aber nie ganz in Vergessenheit geraten. Sie wurden zum Teil des Ethos der Erneuerung demokratischer Werte in der Gesellschaft nach 1989.²²⁾

„Nach 1989 gab es zwei Jahre das Bürgerforum, das den ersten Rat aufgestellt hat, in dem habe auch ich gesessen. Dann kamen die ersten ordentlichen Wahlen und der Bürgermeister Herr Ing. Čunát war der erste Initiator der Passionsspiele, weil er sich dafür interessiert hat. Wir hatten damals einen tollen Chronisten, Herrn Šimeček, er war Lehrer hier an der Schule. Er hat über die Dinge so geschrieben, wie sie waren, unvoreingenommen, so, wie ein Chronist eine Chronik führen sollte. Und somit hatten wir ein enormes Potential aus der Geschichte, wir hatten Zeitzeugenberichte über die letzten Passionsspiele 1947–48, genauso wie einige Deutsche, die hier geblieben sind und so waren sie nicht vergessen. So konnte leichter daran angeknüpft werden. Im Jahr 1992 waren dann wieder die ersten Passionsspiele.“ (Miroslav Kutlák/Höriz im Böhmerwald)

Die Passionsspiele wurden zu einer großen Prüfung für die Gemeinschaft der Menschen in Höritz. In den ersten Jahren erfährt die Organisation große Unterstützung, was der gesamtgesellschaftlichen Euphorie kurz nach den Ereignissen im November 1989 zuzuschreiben ist. Wir erfahren auch, dass das Projekt sogar von denen unterstützt wurde, die sich einst an der Zerstörung des Theatergebäudes beteiligt hatten, in dem die Passionsspiele vor dem Krieg stattfanden.

„...in der Gemeindevertretung hatten wir beträchtliche Unterstützung, den Leuten hat das gefallen. Das war eine sehr interessante Vision und eine neue, unbekannte Sache. Und die Euphorie und Neugier der Menschen hat uns alle stark verbunden. Das war 1992.“

„Man veranstaltete das erste Treffen, das zweite, dritte, die Leute hatten Interesse. Sehen Sie sich z.B. mal an, dass ein Mann, der als Initiator für den Abriss des Spielhauses galt, auch auf der Liste der Leute von 1993 stand, die sich in den Passionsspielverein angemeldet haben und wie jeder andere 100 Kronen gegeben hat, als erste Einlage für den Verein. Interessant.“ (Miroslav Kutlák/Höriz im Böhmerwald)

22) Tento étos spočíval ve snaze navazovat na tzv. prvorepublikové hodnoty, vše, co bylo před válkou, bylo vnímáno jako pozitivní, vyhovující demokratickému způsobu života.

22) Dieses Ethos bestand in dem Bestreben, an die sogenannten Werte der Ersten Republik (1918–1938) anzuknüpfen, alles, was vor dem Zweiten Weltkrieg war, wurde als positiv und der demokratischen Lebensweise entsprechend wahrgenommen.

Později, kdy prvotní euforie vyprchává, se spolek provozující pašije stává útočištěm, společenstvím těch, kdo mají mezi sebou „lepší“ vztahy. Vytváří se sociální kapitál, místo důvěry, vzniká prostor pro budování skutečných „demokratických“ hodnot, které mohou přesáhnout do širší společnosti.

„Práce s lidmi není jednoduchá, ale mě motivuje, že na tak malé vesnici se dovede sejít kvůli nějakému zájmu, kvůli nějakému cíli osmdesát lidí. A ty lidi dělají překvapení. Třeba Mária, která hraje Marii, tak třeba přinese každému, když začnou kvést konvalinky, kytičku. Teď se prostě tak srdečně přivítáme, tak jako vám to úplně připadne, že jste na jiný planetě.“ (Miroslav Kutlák/Hořice na Šumavě)

Dalším zmíněným příkladem je možnost mezigeneračního soužití, spolupráce malých dětí a starších lidí, která je v širší společnosti vzácná.

„Já si myslím, že tato malá divadla, a zvláště ta ochotnická divadla, že mají mimořádný přínos pro společnost a pro rodiny i pro nás. Každý má možnost se z toho poučit. O tom by se dalo filosofovat hodně dlouho, ale...“ (Miroslav Kutlák/Hořice na Šumavě)

Oproti prvotnímu stavu, kdy představitelé obce iniciovali a velmi podporovali obnovu pašijových her, soubor v současnosti necítí ze strany obce velkou podporu. Došlo dokonce ke sporům o využití amfiteátru a majetku souboru. Euforie z doby po revoluci vyprchala a občanská iniciativa se opět stává něčím nepohodlným, menšinovým, nepodporovaným oficiálními místy.

„Ale jak říkám, nejdůležitější je morální podpora. My teď prakticky hrajeme dvě hry. My hrajeme tu hru celý rok, to je ta velká hra, to je boj se zastupitelstvem a se starostou. A potom je to samotné představení a to už je jakoby oddychovka, to máme natrénované.“ (Miroslav Kutlák/Hořice na Šumavě)

Soubor se orientuje na vztahy s dalšími evropskými soubory a městy, v nichž se odehrávají pašije, a získává v této síti morální podporu. Ve svém městě takovou podporu nemají. Jejich příběh se opakuje v řadě dalších míst – občanské iniciativy vedoucí k obnově tradic, kulturního dědictví, jsou velmi často na okraji zájmu relevantních odborných i správních institucí. V řadě míst jsou však jedinými, kdo se o kulturní dědictví a souvislosti s ním spojené starají. Obnovují paměť míst, a tím budují žádoucí vazby lidí k místu i mezi sebou navzájem. Ani Hořičtí však (stejně jako hlavní hrdina jejich dramatu) nejsou doma proroky.

Später, als sich die erste Euphorie legte, wird der Verein, der die Passionsspiele betreibt, zu einem Zufluchtsort, eine Gemeinschaft derer, die untereinander „bessere“ Beziehungen haben. Es entsteht soziales Kapital, ein Ort des Vertrauens, Raum für den Aufbau wirklich demokratischer Werte, die bis in die breitere Gesellschaft hineinreichen können.

„Die Arbeit mit den Menschen ist nicht einfach, aber mich motiviert, dass sich in so einem kleinen Dorf wegen irgendeines Ziels, eines Interesses, 80 Leute treffen. Und die Leute überraschen sich gegenseitig, z.B. eine Frau, die die Maria spielt, die bringt jedem Blumen mit, wenn die Maiglöckchen zu blühen beginnen. Wir begrüßen uns so herzlich, dass es einem so vorkommt, als wäre man auf einem anderen Planeten.“ (Miroslav Kutlák/Höriz im Böhmerwald)

Ein weiteres Beispiel ist die Möglichkeit der generationsübergreifenden Zusammenarbeit kleinerer Kinder und älterer Menschen, die sonst in der Gesellschaft sehr selten zu finden ist.

„Ich denke, dass diese kleinen Theater, diese Laientheatergruppen, einen außergewöhnlichen Beitrag für unsere Gesellschaft, die Familien und für uns selbst leisten. Jeder lernt dabei etwas. Darüber könnte man lange philosophieren...“ (Miroslav Kutlák/Höriz im Böhmerwald)

Während die Vertreter der Gemeinde in der ersten Zeit die Wiederbelebung der Passionsspiele initiierten und sehr unterstützen, erfährt die Gruppe in der Gegenwart von Seiten der Kommune keine große Unterstützung. Es kam sogar zum Streit darüber, wie das Amphitheater und das Eigentum der Spielgruppe genutzt werden soll. Die Euphorie aus der Zeit nach der Wende ist verflogen und derartige Bürgerinitiativen werden wieder zu etwas Unbequemem, einem Ort für Minderheiten, der von offizieller Stelle nicht unterstützt wird.

„Aber wie ich bereits gesagt habe, das Wichtigste ist die moralische Unterstützung. Wir spielen jetzt praktisch zwei Stücke. Wir spielen das Stück sozusagen das ganze Jahr, das ist das große „Spiel“, das ist der Kampf mit der Gemeindevertretung und dem Bürgermeister. Und dann kommt die eigentliche Aufführung und das ist nicht mehr schwierig, das haben wir drauf.“ (Miroslav Kutlák/Höriz im Böhmerwald)

Die Spielgruppe konzentriert sich daher nun auf Beziehungen mit anderen europäischen Spielgruppen und Städten, in denen Passionsspiele stattfinden und findet in diesem Netzwerk die moralische Unterstützung, die in ihrer Gemeinde fehlt. Diese Geschichte wiederholt sich an vielen Orten – die Bürgerinitiativen, die bedeutend zur Wiederbelebung von Traditionen oder Kulturerbe beigetragen haben, stehen später oftmals nicht im Mittelpunkt der Interessen der relevanten Fach- und Verwaltungsinstitutionen. An einigen Orten sind sie jedoch die Einzigen, die sich um das kulturelle Erbe und dessen Zusammenhänge kümmern. Sie erneuern das Gedächtnis der Orte und

DOBRODRUHOVÉ A ROMANTICI

Zcela novou kapitolu obnovy ztracených pokladů v Sudetech začali psát lidé, kteří do opuštěné krajiny začali přicházet záměrně. Jejich příběhy začínají většinou v 80. letech, kdy už se Sudety, a zejména krajina v blízkosti státních hranic, radikálně odlišují od zbytku českého území. Krajina jakoby podstoupila zápas a nyní už klidněji vydechuje, rozjímá, připravena přijmout nový lidský a duchovní impuls.

Do prázdnoty se lze uchýlovat a nacházet v ní prostor pro tvorbu. Tak popisují členové sdružení v Domaslavi svou cestu k obnově tamního kostela.

„Mně ještě přišel hodně zajímavý ten příběh před námi, ale neumím ho pravdivě rekonstruovat. A to je scházení se kolem pana faráře Chrousta. Jakoby ten tvůrčí život těch, který tam [v Domaslavi, na faře] nějak, párkrát za rok, vznikl, bylo pravděpodobně tím, že pan farář Chroust byl takový vzdělaný a alternativní na tu dobu socialismu. A uměl kolem sebe udržet a nadchnout mladé lidi, a byl tím pádem nepohodlný. Takže: byl odsunutý takhle někam hodně až k hranicím, tedy do Domaslavi. Ale stalo se to, že tyhle lidi prostě další lidi přitahují. Takže za ním začali jezdit mladí lidi. Přijde mi, že se taky snažíme v tomhle pokračovat, že tam něco tvůrčího a trochu intelektuálního, zajímavého pořád pokračuje. Tak to mě vždycky napadne, že to vzniklo vlastně tím, že – klasický příběh, že ano – někdo je nepohodlný, někam ho odsuneme, ale klasicky se stane to, že když ho odsunem, tak ho neumlčíme. Vlastně ta aktivita tam pokračuje dál.“
(Kamila Jůzlová/Domaslav)

Důsledkem přísně střežené hranice, která vytvořila oboustranně nepropustnou zónu, byl vznik zvláštního území bez lidí uprostřed hustě osídlené části světa – střední Evropy. S odstupem času začíná nově vznikající divočina, krajina s tajemstvím zanikajících vesnic a lidských staveb přitahovat dobrodruhy či romantiky bez nějakého specifického vztahu k „německé“ minulosti zdejšího prostoru. Jejich zájem o tato území zdaleka nezačíná až s pádem železné opony. Místa bývalých osad mají svou tajemnou přitažlivost i pro samotné příslušníky pohraniční stráže. Následující úryvek je tak mimo jiné dokladem o jisté „propustnosti“ nepropustné železné hráze.

„...pak jsem tam byl kdysi ještě s pohraničníky, to bylo v nějakém čtyřiaosmdesátém, nevím přesně. Tehdy, přes víceméně tlačenku – naše matka prodávala v Chodovii a péesáci [pohraniční stráž – I.K.] si furt nakupovali tu chodskou keramiku – mi slíbili, že mě vezmou na Grafenried, na Bystřici a tak. Takže mě nějaký jeden poručík tehdy vzal do gazu, že uvidím Grafenried. Jenomže, jak oni nevěděli, kde to vlastně je, tak brali vesnici jako vesnici a přivezli mě v podstatě do Angeru – Úporu, který je před tím, [...] a řekli, že je to Grafenried. Tak jsem tedy viděl, že tam vůbec nic není, nebyla tam ani žádná zřícenina. Do Grafenriedu, který je ještě půl kilometru za Angerem, jsem se dostal až v tom devadesátém...“ (Zdeněk Procházka/Lučina)

bauen damit erstrebenswerte Bindungen der ansässigen Bevölkerung zu ihrem Ort und untereinander auf. Allerdings gilt auch für die Höritzer das Sprichwort „Der Prophet gilt nichts im eigenen Land“.

ABENTEURER UND ROMANTIKER

Einen gesellschaftlich interessanten Aspekt bietet in Tschechien auch die Tatsache, dass es Menschen gab, die gezielt in die verlassene Landschaft des Sudetenlands kamen. Ihre Geschichten beginnen meist in den 80er Jahren, als sich diese Region und vor allem die Landschaft in der Nähe der Staatsgrenze radikal vom Rest des Landes unterschieden. Es schien, als hätte die Landschaft einen Kampf geführt und atmet nun ruhig aus, besinnt sich, bereit, einen neuen menschlichen und geistigen Impuls aufzunehmen.

In diese Leere kann man fliehen und dort Raum für eine neue Entwicklung finden. So beschreiben Mitglieder des Vereins in Domaschlag (Domaslav) ihren Weg zur Erneuerung der dortigen Kirche.

„Die Zeit, bevor wir nach Domaschlag kamen, ist meiner Meinung nach auch sehr interessant, aber ich kann sie nicht ganz genau rekonstruieren. Aber es gab diese Treffen um den Pfarrer Chroust. Als ob das kreative Leben, das dort [im Pfarrhaus in Domaschlag] ein paar Mal im Jahr entstand, wahrscheinlich damit zusammenhing, dass der Pfarrer Chroust sehr gebildet und für die damalige sozialistische Zeit ziemlich alternativ war. Aber er konnte junge Leute für etwas begeistern und um sich versammeln, und damit zählte er zu den Unbequemen. Er wurde weit weg an die Grenze versetzt, also nach Domaschlag. Aber es ist ja so, dass solche Menschen weitere Menschen anziehen. Also begannen die jungen Leute, zu ihm zu fahren. Ich denke, wir versuchen auch in diesem Sinne weiterzumachen, also dass immer etwas Kreatives, ein bisschen Intellektuelles, Interessantes weitergeführt wird. Das fiel mir ein, dass das eigentlich so angefangen hat, eine klassische Geschichte, nicht wahr, jemand ist unbequem, sie versetzen ihn irgendwo hin, aber klassischerweise passiert dann das, wenn er abgeschoben wird, wird er damit nicht zum Schweigen gebracht. Die Aktivitäten gehen halt dort weiter.“ (Kamila Jůzlová/Domaschlag)

Die Folge der streng überwachten Grenze, die eine von beiden Seiten undurchlässige Zone bildete, war die Entstehung eines besonderen, menschenleeren Gebiets mitten in einem dicht besiedelten Teil der Welt – in Mitteleuropa. Im Laufe der Zeit begann die neu entstehende Wildnis, die mit den Geheimnissen der untergegangenen Dörfer und menschlichen Bauten umwobene Landschaft, Abenteuerer und Romantiker anzu ziehen, die keine spezifische Verbindung zur deutschen Vergangenheit des gegebenen Raums haben. Ihr Interesse an dieser Region beginnt bei Weitem nicht erst mit dem Fall des Eisernen Vorhangs. Die Orte der ehemaligen Siedlungen übten selbst auf die Angehörigen der Grenzpolizei eine magische Anziehungskraft aus. Der folgende Interviewausschnitt ist ein Beleg dafür:

„...dann war ich einmal noch mit der Grenzpolizei dort, das war so ungefähr '84, genau weiß ich das nicht mehr. Also, damals mehr oder weniger durch Beziehungen – unsere Mutter hat in Chodovie [Anm. Keramikwerkstatt] verkauft und die Grenzkontrolleure

Naše další vypravěčka, která se zajímá o příběh hranic, přibližuje, že k tématu se dostala skrze svou matku, která ji „naučila jít cestami, kam normální lidi nechodí...“

„[Matka]... je lékařka, ale v podstatě je to člověk, který mě do těch míst táhnul. Obcházela jsem s ní ty zaniklé vesnice. Je to ten člověk, který mě naučil jít nějakými cestami, kam normální lidi nechodí, což ty zaniklé vesnice jsou. Zajímá jí historie, architektura.“ (Kamila Beňušíková Angelovová /Lísková)

Oba dva výše citovaní respondenti usilují o obnovu nějaké zaniklé kulturní kvality v území ležícím na samotné hranici. Po válce se stalo součástí zakázaného pásma a vesnice zde byly v padesátých letech zbořeny armádou. Kamila se učí rozeznávat stopy po těchto sídlech v krajině, která se mezitím stala opět „panenskou“ přírodou, či divočinou bez zásahů člověka. Její aktivita spočívá v organizaci komentovaných procházek a poukazování na tyto stopy, památky na lidská sídla a příběhy lidí, kteří v nich žili. Oslovuje a shromažďuje kolem těchto aktivit pamětníky, rodáky i zájemce o lokální historii či topografii bez přímého vztahu k místu. Hranice byla v něčem velmi rovnostářská – do zakázaného území nesměli jak Češi, tak Němci, po roce 1990 se tak vlastně otevřela pro všechny stejně. Oba dva národy zde prožily „své“ vyhnání a vrací se tak na místa paměti, odkud se byly nuceny vystěhovat.

„Kdyby tam byli jenom ti rodáci, tak by jich bylo opravdu hodně poskrovnu. Ale mně se tam třeba podařilo přitáhnout zase české rodáky. Protože po válce tam nějakou dobu mohli žít Češi, do roku asi 53. Každopádně pár se jich tam narodilo a někteří ještě dneska tady na Domažlicku žijí.“ (Kamila Beňušíková Angelovová/Lísková)

haben immer die Chodenkeramik gekauft – einmal haben sie mir versprochen, dass sie mich mitnehmen nach Grafenried [Lučina], nach Fichtenbach [Bystřice] usw. Also hat mich einmal einer von den Leutnants mit in den Jeep genommen, dass er mir Grafenried zeigt. Aber, die wussten gar nicht genau, wo das eigentlich ist, also für die war ein Dorf wie das andere und sie haben mich im Prinzip nach Anger [Úpor] gebracht, das vor Grafenried liegt... und sie haben gesagt, das sei Grafenried. Also habe ich gesehen, dass da nichts ist, da war nicht mal eine Ruine. Nach Grafenried, das noch einen halben Kilometer dahinter ist, bin ich erst 1990 gekommen...“ (Zdeněk Procházka/Grafenried)

Eine andere Interviewpartnerin berichtete, wie ihre Mutter bei ihr das Interesse für dieses Thema weckte.

„[Meine Mutter]... war Ärztin, aber im Grunde war sie der Mensch, der mich zu diesen Orten gebracht hat. Ich bin mit ihr die untergegangenen Dörfer abgelaufen und sie hat mir beigebracht, Wege zu gehen, die die Menschen normalerweise nicht gehen, nur so kommt man zu den verschwundenen Orten. Sie hat sich für Geschichte und Architektur interessiert.“ (Kamila Angelovová Beňušíková/Haselbach)

Beide oben zitierten Befragten bemühen sich um die Erhaltung einer untergegangenen kulturellen Qualität in einem Gebiet, das direkt an der Grenze liegt. Nach dem Zweiten Weltkrieg war es Teil der Verbotenen Zone und die Dörfer hier wurden in den 50er Jahren von der Armee abgerissen bzw. vernichtet. Kamila Beňušíková Angelovová lernte die Spuren dieser Siedlungen in der Landschaft zu deuten, die mittlerweile wieder „jungfräulich“ geworden ist, eine Wildnis ohne Eingriffe des Menschen. Sie organisiert kommentierte Wanderungen und verweist auf diese Spuren, auf die Zeugnisse menschlicher Siedlungen und Geschichten der Menschen, die früher hier lebten. Sie spricht Zeitzeugen an und bringt sie innerhalb dieser Aktivitäten zusammen, ehemalige Einwohner und an lokaler Geschichte Interessierte oder Topografen ohne direkten Bezug zu diesen Orten. Die Grenze behandelte im Grunde genommen alle gleich – in die verbotene Zone durften weder Deutsche noch Tschechen, nach 1990 wurde sie also für alle geöffnet. Beide Nationen erlebten hier „ihre eigenen“ Vertreibungen und kehren so an einen Ort der Erinnerung zurück, den sie einst verlassen mussten.

„Wenn dort nur die ursprünglichen [Anm. deutschen] Bewohner wären, dann wären es wirklich wenige Leute. Aber mir ist es gelungen, auch ehemalige tschechische Bewohner dort hin zu bekommen. Weil nach dem Krieg konnten dort bis ungefähr 1953 Tschechen leben. Auf jeden Fall sind dort ein paar geboren und einige von ihnen leben auch heute noch in der Gegend um Taus (Domažlice).“ (Kamila Angelovová Beňušíková/Haselbach)

ARCHEOLOGICKÁ OBNOVA ZANIKLÉ VESNICE

Odlišný přístup má Zdeněk Procházka, nestor západočeské amatérské archeologie a regionální historie. Jde mu o to stopy lidské činnosti (zejména stavební) nejenom rozeznávat, ale i dokumentovat, znovu odkrývat a jakoby zhmotňovat. Příběh Lučiny (Grafenriedu), zaniklé vesnice v oblasti zakázaného pásma, se v jeho líčení velmi zdramatizoval poté, co se do odkrývání zbytků staveb pustil v roce 2011 německý amatérský archeolog pan Roith žijící nedaleko Lučiny a svou nesmírnou činorodostí tu odkryl základy většiny významných staveb této obce. Pro rychlé chátrání takto odkrytých zbytků zdívá je třeba v této situaci najít koncepční řešení, jak se zbytky vesnice Lučina zacházet dál.

„...aby se udělala nějaká celková koncepce pro tu obec, protože to bude zřejmě jediný zástupce ze všech padesáti obcí na území Domažlicka, které tady zanikly. Jediný, který je nějakým způsobem možné prezentovat a dát do kupy.“

„Já si myslím, že vlastně můžeme říct, že se obětovalo dalších 50 vesnic, se kterými se určitě nic dělat nebude. Vybere se jeden zástupce, tato obec, s tím, že má takové dějiny a že tam stály takové stavby, které jinde nejsou. Takže se vyplatilo jí odkrýt a myslím si, že to bude lákadlo pro turisty. Ono tam v této oblasti jinak nic tak zajímavého není. Takže Grafenried, si myslím, bude dobrý. A oni tam chodí i Němci na procházky, mají to tam kousíček.“ (Zdeněk Procházka/Lučina)

Procházkovy po Lučině jsou jak z české, tak z německé strany velmi dobře organizované, podpořené turistickými centry a průvodci. Jezdí sem často školní výpravy. Na německé straně provází návštěvníky pan Reimer (†). Díky rozhovoru s ním je dobře patrné, že zájem Němců o zaniklou a znovu odkrytou vesnici v hraničním pásmu je často snahou o hledání kořenů. Vnímá velký rozdíl mezi tím, jak k místu přistupují Češi a Němci.

„První roky to pro Čechy zajímavé nebylo. Podle mých zkušeností to souvisí s tím, že Češi vůbec nevěděli, co se tam stalo. Dlouho tam bylo hraniční pásmo, zakázané území, kam se nemohlo, a tak lidé k tomu neměli žádný vztah.“ (Franz Reimer/Lučina)

Potvrzuje tak v úvodu popsany zájem dobrodruhů a romantiků o tato místa, která jsou přitažlivá a tajemná svou opuštěností. Mezi německými návštěvníky je ale mnoho lidí, kteří mají v těchto místech své kořeny a snaží se je znovu nalézt.

Jako například rodačka z Grafenriedu, která se na místo dostává až z Austrálie. Panu Roithovi se po nedlouhém pátrání podařilo objevit a odkrýt základy jejího rodného domu doslova před očima. Ztracené kořeny ve své hmatatelné podobě jsou tak znovu nalezeny.

DIE ARCHÄOLOGISCHE ERNEUERUNG DER VERSCHWUNDENEN DÖRFER

Eine andere Ansicht vertritt Zdeněk Procházka, Nestor der westböhmisches Amateurarchäologie und regionalen Geschichte. Ihm geht es darum, die Spuren menschlicher Tätigkeit und früherer Bauten nicht nur zu erkennen, sondern auch zu dokumentieren, aufzudecken und damit in gewisser Weise zu materialisieren. Die Geschichte von Grafenried, einem verschwundenen Dorf in der Verbotenen Zone, wird in seinen Schilderungen sehr dramatisch, nachdem im Jahr 2011 der deutsche Hobbyarchäologe Helmut Roith begann, die Reste der Gebäude aufzudecken. Helmut Roith wohnt nicht weit von Grafenried entfernt und mit seiner unermesslichen Tatkraft grub er die Grundmauern der meisten bedeutenden Gebäude dieses Ortes aus. Die aufgedeckten Mauerreste verwittern jedoch sehr schnell und deshalb ist in dieser Situation ein Gesamtkonzept notwendig, wie mit den Resten des Dorfes umgegangen werden soll.

„...es muss ein Gesamtkonzept für das Dorf gemacht werden, weil das wahrscheinlich das einzige von all den 50 Dörfern sein wird, die verschwunden sind. Das Einzige, das man auf irgendeine Weise präsentieren kann und wo man etwas aufbauen kann.“

„Ich denke, dass man schon sagen kann, dass die anderen 50 Dörfer geopfert wurden, mit denen wird sicher nichts gemacht. Ein Objekt wird ausgesucht, dieses Dorf, mit der Geschichte, die es hat und den Bauwerken, die anderswo nicht zu finden sind. Also hat es sich gelohnt, sie auszugraben und ich denke, das wird ein Anziehungspunkt für Touristen. Dort ist sonst nichts Interessantes. Also für Grafenried ist das gut. Und dort kommen auch viele Deutsche hin, sie gehen dort spazieren, weil es nicht weit von ihnen weg ist.“ (Zdeněk Procházka/Grafenried)

Mittlerweile gibt es Führungen durch Grafenried, die sowohl von deutscher, als auch von tschechischer Seite her gut organisiert sind, unterstützt von den Fremdenverkehrsbüros und den Leitern der jeweiligen Führungen. Schulklassen kommen oft hierher. Auf der deutschen Seite wurden die Besucher meist von Franz Reimer (†) begleitet. Er gab an, dass das Interesse der Deutschen an dem verschwundenen und wieder aufgedeckten Dorf im Grenzgebiet oft eine Suche nach den eigenen Wurzeln ist. Er sah einen großen Unterschied darin, wie Deutsche und Tschechen an diesen Ort herantreten.

„Die älteren Leute wussten schon noch von dem Ort, aber der lag für sie jahrzehntelang im Grenzgebiet und war damit quasi verbotene Zone. Da durfte niemand hin. Deshalb hatten dann auch die jüngeren Tschechen so gut wie keine Kenntnis von dem Ort Grafenried und seiner Geschichte.“ (Franz Reimer/Grafenried)

Er bestätigte so das eingangs beschriebene Interesse von Abenteurern und Romantikern an diesen Orten, die dank ihrer Verlassenheit anziehend und geheimnisvoll sind. Unter den deutschen Besuchern sind aber viele Menschen, die an diesen Orten ihre Wurzeln haben und diese versuchen wiederzufinden.

Tento příběh připomíná významný rozměr paměti a vzpomínání. „Česká paměť“ je v případě Lučiny o poznání kratší než ta „německá“, která měla být odsunuta a zapomenuta, ale která se vrací, aby upoutala naši pozornost k věcem, které patrně mají být ještě dořešeny.

ZÁVĚR

Příběhy o znovunalezených pokladech Sudet pojednávají o obnově kulturního dědictví v území, odkud bylo odsunuto původní obyvatelstvo a kde si noví dosídlenci jen ztěžka nacházeli vztah ke svým novým domovům. Jejich přirozená spontánní snaha vytvořit si pouta k území a řádně se o ně starat, byla několikrát potlačena ze strany politické moci. Komunistický režim omezil vlastnická práva i společenský život. Lidé nemohli podnikat, ani se sdružovat ve spolcích či politických stranách. Viditelným projevem takto přidušené společnosti je dodnes patrný stav budov, kulturních památek či veřejných prostor. Méně viditelné mentální struktury na tom však nejsou o mnoho lépe.

V našich minulých paměťových projektech jsme se snažili zachytit obraz minulosti ve vyprávění pamětníků. Připomenout, že kdysi zde býval hospodářsky, sociálně i kulturně plnohodnotný život. A že síly, které ho přeřvaly, byly skutečně zničující. Znovuobjevené poklady jsou příběhy o tom, jak se někteří lidé snaží s touto tragickou pamětí míst vyrovnat. Vyrovnání často začíná starostí o to, co je vidět – zchátralá památka, prázdný dům. Brzy se k péči o materiální hodnoty přidává zájem o minulost a osudy lidí, kteří byli s místem spjati, vytvořili a udržovali jeho hodnotu. Může tak nastat fáze smíření, vyrovnání se s tím, co se zde stalo. A to je dobrý začátek pro přemýšlení o budoucnosti, budoucnosti, která je – jak říká architekt Soukup – *je pevně založená*.

„... takový význam je důležitý, protože člověk musí vnímat: co je, kdo je, odkud pochází, kde jsou jeho kořeny, a když se o tohle opře, tak může jít do budoucnosti. Pokud tohle netuší, tak ta budoucnost nemůže být pevná.“ (Jan Soukup/Chotěšov)

Ida Kaiserová

Wie z.B. eine gebürtige Grafenriederin, die aus Australien nach Grafenried gereist war. Helmut Roith gelang es nach kurzer Suche, die verschwundenen Grundmauern ihres Elternhauses zu finden und aufzudecken – im wahrsten Sinne vor ihren Augen. Die verlorenen Wurzeln in ihrer greifbarsten Form wurden so wiederentdeckt.

Diese Geschichte erinnerte an die Bedeutung des Ausmaßes des Erinnerens. Das „tschechische Gedächtnis“ reicht im Fall von Grafenried nicht so weit zurück wie das „deutsche“, dessen Erinnerungen abgeschoben und vergessen werden sollten, aber die zurückkommen, um unsere Aufmerksamkeit auf Dinge zu lenken, die anscheinend noch nach einer Lösung verlangen.

FAZIT

Die Berichte von den wiederentdeckten Schätzen des Sudetenlandes handeln vom Wiederaufbau des kulturellen Erbes in einem Gebiet, aus dem die ursprüngliche Bevölkerung vertrieben wurde, und wo die dann Neuangesiedelten nur schwer eine Beziehung zu ihrer neuen Heimat fanden. Ihr natürlicher, spontaner Versuch, sich ein Band zu dieser Landschaft aufzubauen und sich entsprechend um sie zu kümmern, wurde von Seiten der politischen Macht mehrmals unterdrückt. Das kommunistische Regime beschränkte die Eigentumsrechte und das gesellschaftliche Leben. Die Menschen konnten weder unternehmerisch tätig werden, noch sich zu Vereinen oder politischen Parteien zusammenschließen. Die Nachwirkungen der auf diese Weise erstickten Gesellschaft ist der bis heute sichtbare Zustand der Gebäude, der kulturellen Denkmäler oder des öffentlichen Raums. Um die weniger sichtbaren, mentalen Strukturen ist es jedoch nicht viel besser bestellt.

In unseren vorangegangenen Projekten der Erinnerungsarbeit haben wir versucht, ein Bild der Vergangenheit in den Erzählungen von Zeitzeugen einzufangen und daran zu erinnern, dass hier einst ein vollwertiges wirtschaftliches, soziales und kulturelles Leben stattfand. Und dass die Kräfte, die es zerschlagen haben, tatsächlich zerstörerisch waren. Die „Wiederentdeckten Schätze im Sudetenland“ sind Geschichten darüber, wie manche Menschen versuchen, mit dem tragischen Gedächtnis dieser Orte umzugehen. Oft beginnt das mit der Pflege dessen, was sichtbar ist – ein verfallenes Denkmal, ein leeres Haus. Später kommt zur Pflege der materiellen Güter das Interesse an der Vergangenheit und den Menschen, die mit diesen Orten verbunden waren, ihren Wert aufgebaut und erhalten haben. So kann es zur Phase der Aussöhnung kommen, zur Auseinandersetzung damit, was hier passiert ist. Und das ist ein guter Anfang für ein Nachdenken über die Zukunft, eine Zukunft, die, wie Architekt Soukup sagt, *stabil ist*.

„... die Bedeutung ist wichtig, weil der Mensch wissen muss, was passiert, wer er ist, woher er kommt, wo seine Wurzeln sind, und wenn er sich darauf stützen kann, dann kann er in die Zukunft blicken. Wenn er darüber nichts weiß, dann kann die Zukunft nicht stabil sein.“ (Jan Soukup/Chotieschau)

Ida Kaiserová

KAPITOLA II

ŽIVOT NA HRANICI

Po pádu železné opony a vstupu České republiky do Evropské unie se politické snahy opět více orientují na společné věci. Dobová kultura a kulturní dědictví se stávají faktory, na kterých jsou založeny sociální a ekonomické vývojové strategie. To je také důvod, proč Program přeshraniční spolupráce Česká republika – Svobodný stát Bavorsko Cíl EÚS 2014–2020 dnes podporuje projekty k posílení regionální identity. Jde o to „zvýšit v populaci povědomí o historii dříve železnou oponou rozděleného území programu. Společná historie nabízí nesmírné šance pro místní populaci i pro hosty/turisty vytvořit přidanou hodnotu tím, že na společné dějiny upozorňuje, vzpomíná, a zároveň dává nové impulzy pro společnou budoucnost bavorsko-českého pohraničí.“²³⁾

Současná studie proto vyzdvihuje téma kulturního dědictví jako faktoru rozvoje pohraniční oblasti. Rovněž zkoumá vliv kulturního dědictví v sudetských zemích na současné socioekonomické procesy v České republice a Německu. Studie představuje vnímání a postoje kulturního dědictví sudetských zemí, zejména prvky, které jsou spojeny s možným rozvojovým potenciálem.

23) https://www.by-cz.eu/foerderung/index.php?elD=tx_securedownloads&p=2828&u=0&g=0&t=1507380474&hash=3ee08414f2ea80266dd4be3d5384b6b72a876780&file=/fileadmin/user_upload/stmwi/Publikationen/2017/ETZ_Kurzfassung_Kooperationsprogramm_d_10-2016.pdf

KAPITEL II

AN DER GRENZE LEBEN – GRENZERFAHRUNGEN

Zeitgenössische Kultur und kulturelles Erbe werden mehr und mehr zu Faktoren, auf denen soziale und wirtschaftliche Entwicklungsstrategien basieren. Das ist auch ein Grund, weshalb das Programm zur grenzübergreifenden Zusammenarbeit Freistaat Bayern – Tschechische Republik, Ziel ETZ 2014 – 2020, heutzutage Projekte zur Stärkung der regionalen Identität fördert. Es geht darum, „die Geschichte des ehemals durch den Eisernen Vorhang geteilten Programmgebietes ins Bewusstsein der Bevölkerung zu rufen. [...] Die gemeinsame Geschichte [...] bietet [...] immense Chancen, für die Bevölkerung vor Ort wie für Besucher, einen Mehrwert zu stiften, indem es die gemeinsame Geschichte aufgreift, ins Gedächtnis ruft und somit neue Impulse für eine gemeinsame Zukunft des bayerisch-tschechischen Grenzgebiets setzt.“²³⁾

Die vorliegende soziologische Betrachtung hebt deshalb das Thema Kulturerbe als Entwicklungsfaktor im Grenzgebiet hervor. Es wird auch diskutiert, welchen Einfluss das Kulturerbe im Sudetenland auf die gegenwärtigen sozioökonomischen Prozesse in Tschechien und Deutschland hat. Sie präsentiert die Wahrnehmungen und Einstellungen zum kulturellen Erbe des Sudetenlandes – vor allem zu den Elementen, die mit möglichem Entwicklungspotenzial zusammenhängen.

23) https://www.by-cz.eu/foerderung/index.php?elD=tx_securedownloads&p=2828&u=0&g=0&t=1507380474&hash=3ee08414f2ea80266dd4be3d5384b6b72a876780&file=/fileadmin/user_upload/stmwi/Publikationen/2017/ETZ_Kurzfassung_Kooperationsprogramm_d_10-2016.pdf

Kulturní dědictví představuje velký potenciál pro přímé a nepřímé dopady na socioekonomický rozvoj regionu, a to na více úrovních:

- vytvořením ekonomických hodnot,
- podporou a rozvojem různých ekonomických oblastí na základě inovací, kreativity a také rozvoje sociálního kapitálu, které přispívají ke kvalitě a standardu života, a podporují tak ekologickou a prostorovou změnu.

Zatímco dnes přejíždíme hranici mezi Německem a Českem volně a bez pasových kontrol, před necelými třiceti lety to ale byla téměř nepřekonatelná hranice v srdci Evropy. Mezi lety 1946 a 1990 byla součástí železné opony a rozdělila svět na západní a východní blok. Pro mladé lidi v bavorsko-českém pohraničí jsou dnes pravidelné nákupy v sousední zemi samozřejmostí, fyzické překážky jsou odstraněny a jazyk se zdá být jedinou překážkou v komunikaci se sousedy. Přesto hraničí pád železné opony pro mnoho starších občanů se zázrakem, jehož vymoženosti je třeba chránit a uchovat a mnozí je neúnavně předávají mladší generaci.

Nemálo rozhovorů se proto věnuje i tématu hranice a jejím různým aspektům:

Franz Reimer z Waldmünchenu měl ve svém pracovním životě hraniční bariéru každodenně před očima. Za obzvlášť důležité považoval, aby se i mladí lidé zabývali tematikou hranice, a mohli si tak uvědomit význam dnešní svobody a více si jí vážit.

„Když si to tak vezmete – od otevření hranice už zase uplynulo několik let: Mladí lidé – jak Češi, tak Němci – si už nedokážou představit, jaké to bylo předtím. Ta doba, kdy byla hranice uzavřena, to je pro ně historie. Až z příběhů, z četby nebo z jiných informací se dozvěděli, jak tomu tenkrát bylo, a jsou velice překvapeni podmínkami, které v té době vládly. Já jsem tu dobu před otevřením hranice mohl díkybohu zažít. To bylo pro mě důležité, důležitá část dějin, řekl bych.“

Někteří respondenti si vzpomínají na přísné kontroly na hranici a jak byly německé turistické skupiny za doby socialismu během svých pobytů sledovány. S velkými obavami a pod dohledem Státní bezpečnosti (StB) se snažily navštívit Sudety a opět najít starý domov nebo rodinné vzpomínky.

I když to má rodina Wiererova z Bad Kötzingu do Hamrů dnes jen 50 km autem přes otevřenou hranici, v 80. letech to bylo ještě úplně jiné:

„V roce 1985 jsme tam byli se skupinou lidí, to už byly Hamry v zakázaném pásmu a docela chátřaly. Byla to sice poněkud riskantní, i když organizovaná, cesta, jelo se dvěma autobusy, ale moc dobře nám u toho stejně nebylo. A protože jsme nevěděli, budeme-li mít příležitost, abychom se ještě kdy podívali do vlasti našich rodičů, tak jsme jeli celá rodina, tedy i naše děti.“

Das kulturelle Erbe hat ein erhebliches Potenzial für direkte und indirekte Auswirkungen auf die sozioökonomische Entwicklung einer Region und zwar auf mehreren Ebenen:

- durch die Schaffung von Wirtschaftswerten,
- durch die Förderung und Entwicklung von verschiedenen Wirtschaftsbereichen auf der Grundlage von Innovation und Kreativität sowie der Entwicklung von Sozialkapital, die zur Lebensqualität und zum Lebensstandard der Bevölkerung beitragen und so ökologischen und räumlichen Wandel fördern.

Die heute frei und ohne Passkontrollen passierbare Landesgrenze zwischen Deutschland und Tschechien war vor noch nicht einmal dreißig Jahren eine fast unüberwindbare Linie im Herzen Europas. Zwischen 1946 und 1990 war sie Teil des Eisernen Vorhangs und trennte so faktisch die Weltmächte in Ost und West. Für die jungen Menschen in der bayerisch-böhmischen Grenzregion ist die regelmäßige Einkaufsfahrt ins andere Land heutzutage selbstverständlich, die physischen Hindernisse sind weitgehend abgebaut – mag allein die Sprache noch eine Hürde in der Kommunikation mit den Nachbarn darstellen. Doch für viele ältere Mitbürger grenzt die Öffnung des Eisernen Vorhangs noch immer an ein Wunder, dessen Errungenschaften es zu bewahren und erhalten gilt. Viele werden daher nicht müde, dies an die jüngere Generation weiterzugeben.

In zahlreichen Interviews wurde daher zunächst die Grenzthematik mit ihren unterschiedlichen Facetten beleuchtet:

Franz Reimer aus Waldmünchen hatte die Grenzbarriere in seinem Berufsleben tagtäglich vor Augen, besonders wichtig war es ihm deshalb, dass junge Menschen sich mit der Grenzthematik befassen und so die Bedeutung der heutigen Freiheit mehr anerkennen und schätzen können.

„Man muss auch bedenken – die Grenzöffnung ist schon wieder einige Jahre her. Und viele junge Leute, sowohl unter den Tschechen als unter den Deutschen, können es sich nicht mehr vorstellen, wie es vorher war. Jene Zeit, als die Grenze geschlossen war – das ist Geschichte. Nur aus Erzählungen, durch Lesen und Interesse erfahren die, wie es damals war und sind sehr erstaunt über die damaligen Verhältnisse. Ich durfte die Zeit vor der Grenzöffnung Gott sei Dank miterleben. Das war mir wichtig, als wesentlicher Teil der Geschichte, sag ich mal.“

Wie streng die Grenzkontrollen verliefen und auch wie stark die deutschen Besuchergruppen zu Zeiten des Sozialismus während ihres Aufenthalts unter Beobachtung standen, erwähnen einige der Interviewten. Mit großen Bedenken und oft auch unter den Augen des Geheimdienstes (StB) versuchten sie, das Sudetenland zu besuchen bzw. die alte Heimat und Familienerinnerungen wiederzufinden.

Obwohl die Familie Wierer von Bad Kötzing nach Hammern heute nur etwa 50 Kilometer mit dem Auto über die offene Grenze fährt, war das in den 80er Jahren noch ganz anders:

Také Hans-Peter Dörr vypráví o podmínkách cesty, že např. skupiny povinně musely mít oficiálního českého průvodce a řídit se přísnými cestovními nařízeními na hranici:

„Každý, kdo přišel o vízum, neměl šanci: Měli jsme jednu řidičku autobusu, které zřejmě vypršel pas, takže musel přijet jiný řidič, protože jinak bychom se tam nedostali. [...] Bylo to ale narozdíl od NDR vždycky tak, že jsme oficiálního českého průvodce dostali vždycky až večer. Takže v sobotu ráno jsme vyrazili s naším průvodcem a projeli celé pohraničí. Jednou jsme dojeli až ke klášteru Teplá, třikrát jsme ho objeli, až začali být vojáci velmi nervózní. Doslechli jsme se totiž, že se tam dá navštívit knihovna, která se zachovala. Ale neodvážili jsme se a pokračovali dál. [...] Poté jsme se přiblížili k dalším místům. Bylo tam také mnoho lidí, kteří tam měli kořeny a měli zájem navštívit to ‚své‘ místo nebo hřbitov. Vždy jsme to dělali průběžně, téměř v právním vakuu. Večer jsme pak dostali oficiálního českého turistického průvodce.“

Edmund Stern z Zwieselu již ve svém mládí projížděl Čechy na kole, aby lépe poznal sousední země. Ale i on popisuje, jak byla situace na hranici tísnivá:

„Dříve jste museli mít vízum i na jízdu na kole. Muselo se uvést, kam chcete jet. Takže denní vízum na kolo – to znamenalo tak 50, 60, 70 kilometrů a zpět, víc nebylo možné. A já jsem občas uvedl Liberec, Hradec Králové nebo Budějovice a pak jsem musel na hranici čekat, protože to samozřejmě neměli rádi, když si člověk z nich dělal trochu legraci. I povolání se muselo uvádět, to jsem vždycky napsal obchodník s koberci. Moji kamarádi to dělali podobně, brali jsme to poněkud s humorem, i když pocit před revolucí byl tísnivý. Člověk byl vždycky rád, když se po všech těch kontrolách vrátil na Západ. Tolik uniforem, samopalů a kontrol – a ten jazyk, ten byl pro nás absolutně nesrozumitelný.“

„1985 waren wir mit einer Gruppe drüben in Hammern/Hamry als der Ort bereits im Sperrgebiet lag und ziemlich verfallen war. Es war eine organisierte Fahrt mit zwei Bussen, trotzdem war uns nicht ganz wohl bei der Sache. Da wir nicht wussten, ob wir jemals wieder die Gelegenheit haben würden, die Heimat der Eltern zu sehen, fuhren wir mit der ganzen Familie, also auch mit unseren kleinen Kindern, mit.“

So berichtet auch Hans-Peter Dörr von den strengen Reiseregeln an der Grenze und den Reiseauflagen, dass etwa Gruppen verpflichtet waren, einen offiziellen tschechischen Reiseleiter zu haben:

„Wer sein Visum verloren hat, der hatte keine Chance: Wir hatten eine Busfahrerin, da ist wohl der Reisepass abgelaufen gewesen – da musste dann eine neue Busfahrerin herkommen, also es gab keine Möglichkeit, anders nach drüben zu gehen. [...] Es war im Gegensatz zur DDR so, dass wir immer erst am Abend unseren offiziellen tschechischen Reiseleiter bekamen. Wir sind am Samstag früh rübergefahren, sind mit unserem [Anm. deutschen] Reiseleiter durch die ganzen Grenzgebiete gefahren. Wir sind auch einmal nach Kloster Tepl gekommen, sind dreimal um Tepl herumgefahren, bis die Soldaten drin ganz nervös wurden, weil wir gehört haben, dass man die Bibliothek, die erhalten geblieben ist, besuchen kann. Wir haben es aber dann doch nicht gewagt und sind weitergefahren. [...] Wir haben dann Ortschaften angefahren. Es sind ja auch viele Leute mitgefahren, die Wurzeln dort hatten und Interesse dort hatten, einmal ihren Ort oder Friedhof zu besuchen. Das haben wir dann immer so zwischendrin gemacht, so im rechtsfreien Raum. Am Abend haben wir den offiziellen tschechischen Reiseleiter bekommen.“

Edmund Stern aus Zwiesel unternahm schon in seiner Jugend oft Streifzüge mit dem Fahrrad durch Böhmen, um Land und Leute im Nachbarland besser kennenzulernen. Doch auch er drückt aus, wie beklemmend die Situation an der Grenze war:

„Früher musste man sogar ein Visum haben fürs Fahrrad. Und da musste man angeben, wohin man fährt. Also ein Tagesvisum mit dem Fahrrad, da weiß man 50, 60, 70 Kilometer und zurück, mehr ist nicht drin. Und ich habe dann manchmal angegeben, also Liberec, Hradec Králové und Budweis und dann musste ich natürlich warten an der Grenze, weil die mochten es nicht, dass man sie ein bisschen ärgert. Den Beruf musste man angeben, da war ich immer der Teppichhändler. Meine Kameraden machten es so ähnlich, also ein bisschen Humor war schon dabei, obwohl das Gefühl vor der Wende schon beklemmend war. Man war dann irgendwie froh, wenn man nach allen Kontrollen wieder im Westen war. Die vielen Uniformen mit den Maschinenpistolen und Kontrollen – und die Sprache war absolut unverständlich für uns.“

Z pohledu úřední osoby na německé straně líčí situaci Herbert Konrad:

„Tenkrát jsem stával na této hranici, když byla ještě uzavřená, to jsem byl ještě pohraničním policistou, a to jste se nesměli tomu naproti podívat do očí. Jakmile jste přišli s fotoaparátem, ten druhý se otočil – neuvěřitelné, a teď tam přecházíte a přátelsky se zdravíte.“

Vnímání hranice jako bariéry k starému domovu se ukazuje především u těch respondentů, kteří se po vyhnání usídlili na německé straně znovu v blízkosti hranice. Rodina paní Anneliese Schramlové zůstala po několika dalších zastávkách nakonec trvale v Tirschenreuthu. Do bývalého domova Úterý to bylo jen 60 kilometrů – po válce ale nepřekonatelná cesta. Pro matku paní Schramlové byly velmi důležité pravidelné projížďky podél hranice, tak občas zahlédla domovské Sudety:

„Každou sobotu jsem s matkou jezdila do Hermannsreuthu, kde začínala hranice. Po celé hranici, odkud jsme mohly začít – jen aby se mohla podívat – každou sobotu. ‚Ach, to bylo hezké,‘ říkala. Občas jsme zahlédly nějaký ten dům. A náš les doma byl prostě mnohem hezčí, to bylo něco úplně jiného.“

I Franz Reimer vypráví o jedné rodině, která utekla přes hranice, ale usídlila se nedaleko, a tak se stala svědkem požáru vlastního domu v Lučině:

„Vyprávěli nám příběh svého vyhnání. Jejich rodiče si po vyhnání postavili jednoduchý dřevěný dům na německé straně blízko hranice. Opuštěný dům v Lučině byl také dřevěný. Jako děti se často toužebně dívaly zpátky na druhou stranu hranice do svého domova. A jednoho dne bylo z německé strany vidět velký požár v Lučině – říkalo se, že dům byl podpálen. Zdá se, že to byla pravda, protože jsme v ruinách našli ohořelá podlahová prkna. To jsou takové ty příběhy, které se dostanou člověku pod kůži a na které nelze zapomenout.“

Mít domov nadohled, a nemít možnost jej navštívit, byla zdrcující zkušenost. Zbývalo, než si domov přenést v podobě tam rostoucí rostliny přes hranice. Tento motiv je dalším motivem k tématu hranice, který se opakuje ve dvou rozhovorech, jak popisuje Erich Eckert:

„Sestra, ta si vždycky dovezla nějakou maličkost [při pozdějších návštěvách Domaslavi], odnož nějakého keře nebo netřesku, prostě památku z domova.“

Podobně vypráví Horst Haidl z Tirschenreuthu s ohledem na Úterý:

„...samotná hrobka stojí u zdi. Tam rodiče zasadili zimostráz. Jednou jsem si vzal z něho větvičku a ta se ujala a rostla. Takže všechen zimostráz, co mám u sebe doma, dá se říct, pochází z domova.“

Aus der Sicht der Amtsperson auf der deutschen Seite der Grenze schildert es Herbert Konrad:

„Früher hier, an dieser Grenze bin ich gestanden, als sie noch geschlossen war. Ich war damals Grenzpolizist und da hat man sich nicht in die Augen schauen dürfen/können. Sobald man mit dem Fotoapparat gekommen ist, hat sich der andere umgedreht – ungläublich, und jetzt fährt man hinüber und begrüßt sich freundlich.“

Die Erfahrung der Grenze als Barriere zur alten Heimat zeigt sich insbesondere auch bei den Interviewten, die sich nach der Vertreibung wieder in der Nähe der Grenze ansiedelten. So ist die Familie von Anneliese Schraml über mehrere Stationen Ende 1947 schließlich dauerhaft in Tirschenreuth geblieben. Zur alten Heimat Neumarkt (Úterý) sind es eigentlich nur gut 60 Kilometer Weg – nach dem Krieg aber eine unüberwindbare Strecke. Um vielleicht doch immer wieder einmal einen Blick in das heimatliche Sudetenland zu erhaschen, war es der Mutter von Anneliese Schraml ein wirkliches Anliegen, regelmäßig an der Grenze entlang gefahren zu werden:

„Jeden Samstag bin ich mit der Mama nach Hermannsreuth gefahren, wo die Grenze angefangen hat. Die ganze Grenze entlang, wo wir haben anfangen können – bloß damit sie hinüberschauen konnte – jeden Samstag. ‚Ach war das wieder schön,‘ hat sie gesagt. Wir haben immer wieder einmal ein Haus gesehen. Und unser Wald daheim war einfach viel schöner, das war einfach etwas ganz anderes.“

Auch Franz Reimer berichtet von einer Familie, die über die Grenze geflüchtet war, sich aber ganz in der Nähe angesiedelt hatte und so den Brand des eigenen Hauses in Grafenried/Lučina als Augenzeugen miterleben mussten:

„Sie haben uns auch ihre Vertreibungsgeschichte erzählt. Ihre Eltern hätten sich nach der Vertreibung auf der deutschen Seite der Grenze, ganz in der Nähe, ein einfaches Holzhaus gebaut. Denn auch das verlassene Haus in Grafenried sei ein Holzhaus gewesen. Sie hätten als Kinder oft sehnsüchtig zurück über die Grenze geblickt in die eigentliche Heimat. Und eines Tages habe man von der deutschen Seite aus ein großes Feuer in Grafenried gesehen – sie sagten, man habe das Haus angezündet. Das scheint auch zu stimmen, weil wir in den Ruinen verkohlte Fußbodenbretter gefunden haben. Nun, jedenfalls sind das Geschichten, die einem nahe gehen und die man nicht mehr vergisst.“

Die Heimat zu sehen, aber nicht wirklich erreichen zu können, ist eine erschütternde Erfahrung, sie aber mit Hilfe einer dort wachsenden Pflanze sozusagen über alle Grenzen zu tragen, ist ebenfalls ein anderes Motiv zum Thema Grenze, das sich in zwei Interviews findet, so berichtet Erich Eckert:

„Die Schwester, die hat sich [bei den späteren Besuchen in Domaschlag] immer eine Kleinigkeit mitgenommen, einen Ableger vom Strauch oder Hauswurz, einfach Andenken von daheim.“

A Anneliese Schraml dodá v stejném rozhovoru:

„Jsou z domova – to je naše řeč – to se pořád slyší. Našemu domovu [Úterý/Neumarkt] také neříkáme ‚Neumarkt‘ jako městu blízko Norimberka, ale říkáme mu ‚Neimark‘.“

Jak osvobozující bylo pro všechny překonání hranice s pádem železné opony, ukazuje příklad z Mähringu. I v tomto městě, zhruba 12 km východně od Tirschenreuthu, byl po 2. světové válce konec světa. Region se pro svoji okrajovou polohu vyznačoval až do 80. let minulého století vysokou nezaměstnaností a nízkou úrovní mezd. Vždy tomu tak nebylo, dříve vedla silnice z Mähringu dál do blízkých Mariánských Lázní, které spolu Karlovými Vary na přelomu 19. a 20. století zažily svůj vrchol jako lázeňská města. Velký význam měla tehdy Svatoanenská pouť, na kterou se sešli lidé z celého regionu kolem svátku svaté Anny 26. července. Když se ale hranice uzavřely, už to nebylo možné.

Oficiální otevření hranice v Mähringu dne 1. listopadu 1990 (i pro auta) bylo významným zážitkem pro občany Mähringu a pro další budoucnost města. Předtím byla hranice oficiálně ještě uzavřená, od 1. července 1990 se otvírala jen pro cyklisty, malé motocykly a pěší, a to mezi 9. až 21. hodinou. Ale občané Mähringu bouřlivě usilovali o mimořádné otevření hranice při příležitosti Svatoanenské poutě 26. července 1990. Hraniční přechod byl toho dne otevřen již od rána od 5.00 hodin, aby mohli poutníci projít bez kontroly. Stejně zvláštní opatření platilo i pro autobusy.

Přechod byl otevřen již předtím, a to 30. dubna a 1. května 1990 díky úsilí občanů Mähringu za spolupráce českých sousedů výjimečně vždy od 9.00 do 21.00 hodin pro bezvízový přechod. Této možnosti využily na obou stranách desítky tisíc lidí. To byl jakýsi test pro povolení první pouti po pádu železné opony:

„Před otevřením hranic jsme nechali [členové Spolku pro otevření hraničního přechodu v Mähringu] připravit znalecký posudek u jednoho profesora z Regensburgu, aby se mohla rozšířit cesta. Tenkrát byla hranice ještě zavřená a ten znalecký posudek stál více než 5000 DM. Všechno bylo sponzorováno občany Mähringu z dobrovolného dárcovství. Hráli jsme divadelní představení, hráli jsme dobré večerní koncerty – jen proto, aby se posudek mohl zaplatit. [...] Toto byl vlastně začátek i pro pouť.“ (Rosa Schöner)

Prozíravost obyvatelů Mähringu a vynaložené finanční prostředky se jistě vyplatily nejen v humanitárním, ale i v ekonomickém ohledu, protože dnes leží Mähring na důležité trase mezi městy Tirschenreuthem a Mariánskými Lázněmi.

Pádem železné opony a otevřením hranice se ze dne na den nesmírně rozšířil regionální ekonomický prostor od severní Horní Falce až dolů po

Fast im gleichen Wortlaut erzählt Horst Haidl aus Tirschenreuth in Bezug auf Neumarkt:

„... das Grabmal selbst steht an einer Wand. Dort haben die Eltern einen Buchsbaum gepflanzt. Einmal habe ich einen Zweig von diesem Buchsbaum mit nach Hause genommen und dieser ist auch gewachsen. Diese Buchsbäume, die jetzt bei mir zu Hause stehen, von denen kann ich sagen, dass sie ‚von daham‘ sind.“

Und Anneliese Schraml ergänzt im gleichen Interview:

„Die sind von daheim – das ist unsere Sprache. Diese Sprache wird man immer hören. Unsere Heimat [Neumarkt/Úterý], das heißt auch nicht Neumarkt wie der Ort hier in der Nähe von Nürnberg, sondern ‚Neimark‘ – so sagen wir.“

Wie befreiend für alle Beteiligten die Überwindung der Grenze mit dem Fall des Eisernen Vorhangs war, zeigt das Beispiel von Mähring. Auch an diesem Ort, etwa 12 km östlich von Tirschenreuth gelegen, war nach dem Zweiten Weltkrieg sozusagen „die Welt zu Ende“. Der Landstrich war noch bis in die 80er Jahre des letzten Jahrhunderts aufgrund seiner Randlage von hoher Arbeitslosigkeit und niedrigem Lohnniveau geprägt. Doch das war nicht immer so: In früheren Jahren führte die Straße von Mähring weiter ins nahegelegene Marienbad, das um 1900 – zusammen mit Karlsbad – seine Blütezeit als Kurort erlebte. Große Bedeutung hatte schon damals die St.-Anna-Wallfahrt, zu der die Menschen aus der Region am St.-Anna-Tag, dem 26. Juli, zusammenkamen. Doch durch die geschlossene Grenze in Mähring war dies so später nicht mehr möglich.

Die offizielle Grenzöffnung bei Mähring ab 1. November 1990 (auch für Autos) war somit ein einschneidendes Ereignis für die Mähringer Bürger und für die weitere Zukunft des Ortes. Vor dieser Zeit war die Grenze in Mähring offiziell noch gesperrt, erst seit 1. Juli 1990 war sie täglich für Fahrräder, Mopeds und Wanderer zwischen 9 und 21 Uhr geöffnet. Doch die Mähringer Bürger setzten sich auch vehement für die außerplanmäßige Grenzöffnung am 26. Juli 1990 anlässlich der St.-Anna-Wallfahrt ein. Der Grenzübergang war an diesem Tag dann schon ab 5.00 Uhr morgens geöffnet, um die Fußwallfahrer ohne Einzelkontrolle passieren zu lassen. Die Sondergenehmigung galt auch für das Befahren der Strecke mit Bussen.

Bereits vorab war der Grenzübergang am 30. April und 1. Mai 1990 auf das Bestreben von Bürgern aus Mähring in Zusammenarbeit mit den tschechischen Nachbarn hin außerplanmäßig jeweils von 9.00 Uhr bis 21.00 Uhr für einen visumsfreien Übertritt geöffnet worden. Dieses Angebot wurde auf beiden Seiten von Zehntausenden genutzt. Das war sozusagen der Testlauf für die Genehmigung der ersten Wallfahrt nach dem Fall des Eisernen Vorhangs:

„Wir, die Mitglieder der Interessengemeinschaft zur Öffnung des Grenzüberganges Mähring, haben vorher zur Eröffnung der Grenze ein Gutachten erstellen lassen von einem Professor aus Regensburg, damit die Straße ausgebaut wird. Denn da war die Grenze noch dicht, und das Gutachten hat über 5.000 D-Mark gekostet. Es wurde alles

Dolní Bavorsko. Naskytly se nové možnosti pro cestování, nakupování i práci na obou stranách hranice. Do okresu Cham denně dojíždí 3 000 lidí z Čech,²⁴⁾ což dokazuje, jakou ekonomickou sílu otevřená hranice vyzařuje. Jakou váhu přitom má i kulturní a přírodní dědictví, dokládá příklad spojených národních parků Bavorský les a Šumava, které společně tvoří největší souvislé lesnaté území Střední Evropy a dnes se společně představují turistům jako „Zelená střecha Evropy“.²⁵⁾

PROŽITÍ, ZACHOVÁNÍ A ZNOVUOBJEVOVÁNÍ MINULOSTI

Zachovat kulturní dědictví znamená sbírat všechny druhy artefaktů, ale také kulturních zdrojů, jako jsou obyčeje a tradice. Přitom se nemá činit „pozitivní výběr“, ale zahrnout všechny materiální, společné a individuální vzpomínky – i když se zdají anachronistické nebo nepodstatné, ba dokonce nechtěné, trapné nebo děsivé. Všechny kulturní statky společně, jak pozitivně tak i negativně zabarvené, tvoří kulturní dědictví.

Málokdy dokáže jednotlivý element/útržek vyprávět příběh souvislého celku, nicméně může být kamínkem jeho mozaiky. Proto je důležité zachovat i tyto individuální vzpomínky, jednotlivé památky a tradice a vážit si jich. Už i jen jen pozornost a zabývání se tímto tématem zachová jejich význam. Jinak se na ně zapomene a ztratí se jejich hodnota jako kulturního dědictví. To platí stejně pro vzpomínky z rodinné historie jako pro stavební památky nebo tradice a kulturní techniky.

Prožívání historie, zachování – ať to jsou budovy, tradice nebo vzpomínky – a jejich předávání dalším generacím se vine všemi rozhovory jako červená niť.

Např. německému respondentovi Franzi Reimerovi záleželo vždy na tom, aby prezentoval nejen historické skutečnosti, ale pomocí živého vyprávění dával další generaci možnost přemýšlet o událostech a z historie se poučit. Byl to on, kdo líčil velmi dojemné setkání s dvěma staršími dámami, které se vystěhovaly do Austrálie, ale pocházejí z Lučiny a jednoho dne se objevily na místě vykopávek. Tým v Lučině se snažil během jejich krátkého pobytu v regionu zlokalizovat jejich rodný dům a vykopat ho:

„Všude se válely různé věci, staré zámky, lžíce, zbytky bot. Před návratem do Austrálie se ještě jednou zastavily v Grafenriedu, kde jim Helmuth Roith mohl ukázat, kde byl jejich dům, v kterém bydlely. [...] Zatímco jsme je prováděli, pokoušely se vzpomenout: ‚Tady byla velká světnice, tady světnička. Nevisely tady v rohu tenkrát taky kukačkové hodiny?‘ ‚Ale ano! Správně! Tam jsem něco našel!‘ On tam

von den Mähringer Bürgern aus freiwilliger Spende gesponsert. Wir haben Theater gespielt, gute Abendkonzerte gespielt – nur damit das Gutachten bezahlt werden konnte. [...] Das war eigentlich der Start auch für die Wallfahrt.“ (Rosa Schöner)

Die Weitsichtigkeit der Mähringer Bevölkerung und ihr finanzielles Engagement haben sich sicher nicht nur in humanitärer, sondern auch in wirtschaftlicher Hinsicht gelohnt. Denn heute liegt Mährling an der wichtigen Verbindungsstraße zwischen Tirschenreuth und Marienbad.

Von der dortigen nördlichen Oberpfalz bis hinunter nach Niederbayern hat sich mit dem Fall des Eisernen Vorhangs und der Öffnung der Grenze der regionale Wirtschaftsraum von einem Tag auf den anderen immens vergrößert. Es bieten sich neue Reise-, Einkaufs- und Arbeitsmöglichkeiten diesseits und jenseits der Staatsgrenze. Mit über 3.000 täglichen Einpendlern aus Tschechien²⁴⁾ zeigt der Landkreis Cham etwa ein beeindruckendes Bild davon, welche wirtschaftliche Strahlkraft die offene Grenze besitzt. Welchen Stellenwert dabei auch Kultur- und Naturerbe haben kann, lässt sich sicher an den ineinander übergehenden Nationalparks Bayerischer Wald und Šumava belegen, die gemeinsam das größte zusammenhängende Waldgebiet Mitteleuropas bilden und dies inzwischen als „Grünes Dach Europas“ gemeinsam touristisch bewerben.²⁵⁾

GESCHICHTE ERLEBEN, ERHALTEN UND WIEDERENTDECKEN

Erhaltung von kulturellem Erbe bedeutet, alle Arten von Artefakten, aber auch von kulturellen Ressourcen, Bräuchen und Traditionen, zu sammeln und zu bewahren. Dabei soll keine „Positiv-Auswahl“ getroffen werden, sondern alle materiellen, gemeinsamen oder individuellen Erinnerungen einbezogen werden – mögen sie auch anachronistisch oder unnötig erscheinen, ja sogar vielleicht unerwünscht, peinlich oder erschreckend. Alle Kulturgüter gemeinsam, die positiv belegten wie auch die negativen, bilden das kulturelle Erbe.

Selten kann ein einzelnes Element die Geschichte des zusammenhängenden Ganzen erzählen, aber es mag dennoch ein Mosaikstein davon sein. Umso wichtiger ist deshalb, auch diese individuellen Erinnerungen, die einzelnen Denkmäler oder Traditionen zu bewahren und zu schätzen. Nur die Aufmerksamkeit und die Befassung mit diesen Themen erhält ihre Bedeutung. Anderenfalls geraten sie in Vergessenheit und damit geht ihr Wert als kulturelles Erbe verloren. Das gilt für Erinnerungen aus der Familiengeschichte genauso wie für Baudenkmäler oder Traditionen und Kulturtechniken.

Das Erleben von Geschichte, die Bewahrung – ob von Gebäuden, Traditionen und Erinnerungen – und die Weitergabe an die nächste Generation zieht sich auch wie ein roter Faden durch alle Interviews.

24) <https://www.landkreis-cham.de/aktuelles-nachrichten/alle-meldungen/landkreis-cham-fuer-einpendler-attraktiv/>

25) <http://www.nationalpark-bayerischer-wald.de/aktuelles/presse/pressemitteilungen/detailansicht>

24) <https://www.landkreis-cham.de/aktuelles-nachrichten/alle-meldungen/landkreis-cham-fuer-einpendler-attraktiv/> (abgerufen am 11. Januar 2018)

25) <http://www.nationalpark-bayerischer-wald.de/aktuelles/presse/pressemitteilungen/detailansicht> (abgerufen am 11. Januar 2018)

totiž opravdu našel dvě hodinová závaží z kukačkových hodin. Ta závaží jim dal s sebou a ony se radostí rozplakaly.“

V Lučině to byla závaží z kukačkových hodin, která měla velkou hodnotu, v Speinshartu to byla cela klášterní vesnice, která byla ohrožena chátráním:

„Turismus v severní Horní Falcí není takový jako v Horním Bavorsku. To je fakt. Proto jsou samozřejmě potřeba místa, která lze prezentovat. [...] Stejnou situaci máme v Čechách. Z míst, kde ještě dochovaly nějaké stavby, lze něco udělat. Když se stavby jednou zničily, už se nedá dělat nic. Vidím to pokaždé, když jedu do Čech. Mají kapitál na vše, co zatím není zrekonstruované. A když se to pak prezentuje, je to prostě nádherné. [...] Pod heslem ‚Chudoba je nejlepší památková péče‘ se zde zachovalo mnoho, co by se v lepší ekonomické situaci v 60. a 70. letech možná zbouralo – to platí i pro Čechy. To nám teď pomáhá.“

Tak se k situaci vyjádřil Thomas Englberger, vedoucí Mezinárodního Centra setkávání kláštera Speinshart v okrese Neustadt/Waldnaab, Horní Falc, když mluví o začátcích po více než dvaceti letech ukončené rekonstrukce kláštera Speinshart a poukazuje na spojení s klášterem Chotěšov, který také patřil řádu premonstrátů. Ten byl středověkou filií kláštera v Teplé a zachoval se až do raného novověku, zatímco klášter ve Speinshartu je novověkou filií kláštera v Teplé. Chotěšov patří k dalším znovuobjeveným pokladům Sudet popsáným v tomto projektu a usiluje stejně jako klášter Speinshart o rekonstrukci a budoucnost jako kulturní centrum setkávání.

V městě Kemnath se zas oživilo po více než 200 letech pašijové hry jako tradiční hra. Dnes se konají v pětiletém cyklu, jsou vyhlášenou kulturní událostí a činí Kemnath výjimečným městem v regionu. Co tomu předcházelo, popisuje v rozhovoru první starosta Werner Nickl:

„V roce 1983, když město slavilo výročí první zmínky města – ‚975 let města Kemnath‘, jsem byl pověřen postarat se organizačně o obnovu pašijových her v Kemnathu. Pašijová hra v Kemnathu pochází z počátku 18. století a byla iniciována tehdejším pastorem Arckhauerem a sepsána františkány z bývalého kláštera svatého Antonína. Tento text byl také poprvé uveden, ale poté byla hra kvůli různým nepokojům v roce 1768 zakázána. Celá hra byla uložena a téměř zapomenuta více než dvěstě let v Biskupském ústředním archivu. Až do roku 1982 myslím, kdy byla znovu nalezena. Cílem bylo hru nově zinscenovat a v roce 1983 nově uvést.“

Zachování památek, tradic a vzpomínek je důležitým kulturním dědictvím, avšak tragický osobní osud rodiny někdy pochopitelně zastíní objektivní pohled na dlouhodobý chod historie. Historik dr. Peter Becher popisuje, jak historické události Sametové revoluce a pád železné opony byly pro vyhnané dalšími převratnými zážitky v životních příbězích:

So war es z.B. Franz Reimer immer ein Anliegen, nicht nur die geschichtlichen Fakten zu Grafenried/Lučina zu präsentieren, sondern auch mit Hilfe von lebendigen Erzählungen der nächsten Generation die Möglichkeit zu geben, über die Ereignisse nachzudenken und aus der Geschichte zu lernen. Er war es auch, der die sehr bewegende Begegnung mit zwei nach Australien ausgewanderten älteren Damen schilderte, die aus Grafenried/Lučina stammten und eines Tages zum Ausgrabungsort kamen. Das Team vor Ort bemühte sich, innerhalb ihrer kurzen Aufenthaltsdauer in der Region, das Elternhaus zu orten und dort zu graben:

„[...] alles Mögliche lag da herum, wie alte Türschlösser, ein paar Löffel, Reste von Schuhen... Als die beiden Damen dann noch einmal vor ihrer Heimreise nach Australien nach Grafenried kamen, konnte er [Helmut Roith] ihnen sagen: ‚Das hier war euer Haus. Hier habt ihr gelebt.‘ [...] Während wir ihnen die Ergebnisse zeigten, versuchten sie sich zu erinnern. ‚Hier war die große Stube, dort die kleine Stube... War da in der Ecke an der Wand nicht damals eine Kuckucksuhr gehangen...?‘ Da fiel dem Herrn Roith ein: ‚Richtig! Da habe ich was gefunden! Er hatte dort in der Ecke nämlich tatsächlich die beiden Kettengewichte einer Kuckucksuhr ausgegraben. Die übergab er den Damen und sie haben so sehr geweint.“

In Grafenried/Lučina sind es die zwei Gewichte der Kuckucksuhr, die einen hohen Erinnerungswert haben, in Speinshart war es ein ganzes Klosterdorf, das vom Verfall bedroht war:

„Der Tourismus in der nördlichen Oberpfalz ist ein Thema, der Tourismus ist nicht so wie in Oberbayern. Das ist eine Tatsache. Natürlich braucht man deshalb auch Orte, die man präsentieren kann. [...] Die gleiche Situation haben wir auch in Böhmen. Aus Orten, an denen noch alte Bausubstanz da ist, kann man etwas machen. Wenn die Bausubstanz mal zerstört wurde, kann man nichts mehr machen. Böhmen profitiert davon. Ich sehe es jedes Mal, wenn ich nach Böhmen fahre. Sie haben Kapital, das vorhanden ist, für alles, was noch nicht saniert ist. Wenn es erst einmal präsentiert wird, ist es einfach schön. [...] Unter dem schönen Schlagwort ‚Armut ist der beste Denkmalschutz‘ hat sich hier [Kloster Speinshart] Vieles erhalten, was man in einer besseren wirtschaftlichen Situation in den 60er und 70er Jahren vielleicht abgerissen hätte – das gilt auch für Böhmen. Davon profitiert man hier jetzt.“

So Thomas Englberger, Leiter der Internationalen Begegnungsstätte Speinshart, Landkreis Neustadt/Waldnaab, in der Oberpfalz, wenn er über die Anfänge der nach über zwanzig Jahren abgeschlossenen Sanierung von Kloster Speinshart berichtet und dabei auch den Bogen zu Kloster Chotěšov schlägt – das ebenfalls dem Prämonstratenser-Orden angehörte. Chotěšov war eine mittelalterliche Tochtergründung von Kloster Tepl und hat bis in die frühe Neuzeit bestanden, während Kloster Speinshart eine neuzeitliche Filiation von Tepl ist. Chotěšov gehört zu den in diesem Projekt beschriebenen wiederentdeckten Schätzen im Sudetenland und strebt wie Kloster Speinshart die Renovierung und eine Zukunft als kulturelle Begegnungsstätte an.

„Dětství mnoha vyhnaných dětí bylo ovlivněno dvěma velkými příběhy: o ráji a o vyhnání z ráje, skoro jako v Bibli. To se předávalo v mnoho rodinách. [...] Napsala o tom hezkou knihu vídeňská spisovatelka Ilse Tielsch, která pochází z Moravy. Kniha se jmenuje ‚Rozbité obrazy‘ (Nesentimentální cesta po Moravě a Čechách) – a ten název vyjadřuje moc dobře, jak mnozí [Němci] v sobě nosili obrazy, i když věděli, že už dávno neodpovídají skutečnosti, ale obrazy si mohli zachovat. A po roce '89 se obrazy najednou rozbily, zničily. Lidé už byli zakotvení v Německu, Rakousku nebo jinde, měli tam svoje centrum života. [...] Někdo to vnímal jako definitivní závěr, někdo se už nikdy nechtěl do Čech vrátit, protože se chtěli vyhnout konfrontaci. Ono to tak bývá, dětství je jaksi ráj, do kterého už nikdy nemůžeme vstoupit. To prostě tak je, člověk už není tak naivní. Ale rozdíl je v tom, jestli jste z toho dětství pomalu odrostl, nebo jestli jste byl z něho vyhnán. Ale známe i příběhy lidí, kteří se vystěhovali do Ameriky, do Austrálie, ale pořád se jim po zemi svého původu stýskalo. A když to dopadne dobře, tak se jim podaří najít rovnováhu mezi tím rájem z dětství a svým současným životem, to bych každému přál.“

In der Stadt Kemnath wiederum sind die Passionsspiele als traditionelles Spiel nach über 200 Jahren wiederbelebt worden und sind heute im fünfjährigen Zyklus ein herausragendes Ereignis im Kulturleben und ein Alleinstellungsmerkmal von Kemnath in der Region. Wie es dazu kam, beschreibt der Erste Bürgermeister Werner Nickl im Interview:

„Im Jahr 1983, als die Stadt ihr Jubiläumsjahr zur ersten urkundlichen Erwähnung begangen hat ‚975 Jahre Stadt Kemnath‘, [...] wurde mir aufgetragen, mich um die Wiederbelebung dieser Kemnather Passion organisatorisch mit zu kümmern. Dieses Spiel der Kemnather Passion stammt aus dem Anfang des 18. Jahrhunderts und wurde vom damaligen Pfarrer Arckhauer initiiert, geschrieben von Franziskanermönchen des damaligen Klosters St. Antonius. Dieser Text wurde damals dann auch aufgeführt und im Jahr 1768 ist das Spiel dann verboten worden, weil es eben zu Ausschreitungen gekommen ist. Das Textbuch war dann praktisch über 200 Jahre im Bischöflichen Zentralarchiv ‚begraben‘ und wurde im Jahr 1982 wiedergefunden. Das Ziel war, dieses Spiel im Jahr 1983 wieder neu zu inszenieren und aufzuführen.“

Die Bewahrung von Denkmälern, Traditionen und Erinnerungen ist wichtiges Kulturerbe, doch das tragische persönliche Schicksal einer Familie überschattet manchmal verständlicherweise den objektiven Blick auf den langen Lauf der Geschichte. Der Historiker Dr. Peter Becher schildert eindrücklich, wie auch das geschichtliche Ereignis der Samtenen Revolution von 1989 und die Öffnung des Eisernen Vorhangs für die Vertriebenen ein zweites einschneidendes Erlebnis in der Lebensgeschichte darstellten:

„Die Kindheit vieler Vertriebenenkinder war geprägt von zwei großen Erzählungen: dem Paradies und der Vertreibung aus dem Paradies. Das ist in vielen Familien so weitergegeben worden. [...] Die Wiener Schriftstellerin Ilse Tielsch, die aus Mähren kommt, hat darüber ein schönes Buch geschrieben mit dem Titel: ‚Die Zerstörung der Bilder‘ (Unsentimentale Reise durch Mähren und Böhmen), was ich für eine treffende Formulierung halte: Viele haben Bilder mitgetragen, obwohl sie wussten, dass sie längst nicht mehr stimmen, aber sie konnten die Bilder beibehalten, sozusagen vor die Wirklichkeit schieben. Bis zum Jahr 1989, dann sind die Bilder plötzlich zerstört worden. Dann wurde schlagartig klar, dass sich der Lebensschwerpunkt bei fast allen in Deutschland, in Österreich längst nachhaltig verfestigt hatte. [...] Manche hatten die Einstellung: ‚Jetzt ist es endgültig vorbei‘, aber es gab auch Leute, die nie wieder rübergefahren sind, weil sie die Konfrontation mit der Realität vermeiden wollten. Ich meine, es ist immer so, die Kindheit ist ein Paradies, das man nie wieder betreten kann, weil sich die kindliche Naivität nicht zurückgewinnen lässt. Aber es ist ein Unterschied, ob man aus der Kindheit langsam herausgewachsen ist, oder ob man aus ihr vertrieben wurde. Es gibt Leute, die nach Amerika, Australien ausgewandert sind und immer ein großes Heimweh nach ihrem Herkunftsland hatten. Gelungen ist die Auswanderung wohl denen, die als Erwachsene ein Gleichgewicht herstellen konnten zwischen der Erinnerung an das Kindheitsparadies und dem gegenwärtigen Leben. Das kann man nur jedem wünschen.“

PROČ SE OSOBNĚ ANGAŽOVAT ZA ZACHOVÁNÍ PAMÁTKY NEBO TRADICE?

Zachovat kulturní dědictví je důležitým cílem. Ale kdo konkrétně usiluje o uchování stavebních památek, tradic a vzpomínek v bývalých Sudetech, a především proč?

„Po roce 1989 se započal proces otevírání se a pro nás bylo tenkrát jasné, že se chceme na základě našeho původu a knowhow zapojit do česko-německé výměny. A to jsme od začátku dělali velmi intenzivně, za což jsme získali velké uznání, obzvláště v Čechách.“

Takhle popisuje doktor Becher ze spolku Adalberta Stiftera nasazení a motivaci spolupracovníků v jeho instituci. Pádem železné opony se otevřelo mnoho možností vzájemné spolupráce.

Platí to v ještě větší míře pro ty, kteří se osobně a dobrovolně věnují zachování kulturního dědictví v Sudetech. Motivy lze často najít v osobním vztahu k místu nebo tradici nebo obecně v zájmu o historii a vlastivědu.

Například Edmund Stern popisuje svůj dlouhodobý zájem o místní historii, která spojuje společné dějiny na obou stranách dnešní státní hranice:

„Vždycky mě zajímalo, když jsem se jako dítě díval směrem na východ na hory na hranici, jestli za tou železnou oponou, která nám jako dětem připadala děšivá, jestli tam jsou lidé nebo jak to tam vypadá. Mnozí z mých spolužáků byli vyhnáni nebo uprchlíci a u jejich rodičů jsem jako dítě většinou pozoroval negativní obraz: že ti Češi tam na druhé straně jsou strašní. Tenkrát jsem byl ještě ředitelem školy a vždycky jsem nabízel svým učitelům základního stupně, když ve vlastivědě probírají Svatého Vintře, ať se klidně zajedou podívat do Čech, když je to teď možné. [pozn.: Sv. Vintř (německy: Hl. Gunther) je jako zakladatel kláštera Rinchnach významný pro šíření křesťanství v Bavorském lese. Do své smrti v roce 1045 žil jako poustevník u Dobré Vody (Hartmanice) /Gutwasser (Hartmanitz). Vzdálenost mezi obcemi Rinchnach a Hartmanice činí cca 50 km.]“

Franz Reimer, který sloužil dlouho přímo na hranici, popisuje svoji první návštěvu v Lučině a svou angažovanost takto:

„Prvně jsem tam byl v roce 2003, protože mě to zajímalo. Domy nebyly vidět už vůbec nebo jen velmi málo, sem tam nějaký nárožní pilíř. Všechno bylo zarostlé stromy a keři, les si vezme opuštěná místa zpět, říká se. Nebylo vlastně z objektů vidět skoro nic. Pro lidi, kteří tam tudy chodili, to místo nemělo žádný zvláštní význam. Zajímavé je to jen pro ty lidi, kteří tam žili nebo pro jejich potomky. [...] Konec je v nedohlednu. Protože není jisté, jak to bude pokračovat po restauraci objektu, co se bude moct ještě vykopat. Určitě se nebude vykopávat celá vesnice, to nikdo nechce a to není ani nutné. Ale nás to tam baví, lidem něco ukázat a vyprávět a já to budu dělat tak dlouho, jak budu moct. Mám radost z toho, že můžu lidem něco předat.“

WARUM SICH PERSÖNLICH EINSETZEN FÜR EIN DENKMAL, EINE TRADITION?

Kulturelles Erbe erhalten, ist ein wichtiges Ziel. Doch wer setzt sich nun konkret für die Bewahrung von Baudenkmalern, Traditionen und Erinnerungen im Sudetenland ein und vor allem warum?

„Seit dem Jahr 1989 hat es einen Prozess zunehmender Öffnung gegeben, und für uns war damals schnell klar: Gerade mit unserer Herkunft und unserem Know-How sollten wir uns jetzt in den deutsch-tschechischen Austausch einbringen. Das haben wir intensiv getan und dafür viel Anerkennung bekommen, ganz besonders in Tschechien.“

So beschreibt Dr. Becher vom Adalbert-Stifter-Verein das Engagement und die Motivation der Mitarbeiter seiner Institution. Mit dem Fall des Eisernen Vorhangs haben sich nicht nur mehr, sondern auch andere Möglichkeiten der gegenseitigen Zusammenarbeit eröffnet.

Das gilt in noch höherem Maß für all diejenigen, die sich in privater und ehrenamtlicher Weise für die Erhaltung von kulturellem Erbe im Sudetenland einsetzen. Als Motive stehen hier oft persönlicher Bezug zu einem Ort, einer Tradition im Mittelpunkt oder aber das allgemeine Interesse an Geschichte und Heimatkunde.

Edmund Stern etwa beschreibt sein seit Jahrzehnten währendes Interesse an Heimatkunde, die die gemeinsame Geschichte diesseits und jenseits der heutigen Staatsgrenzen verbindet:

„Immer hat mich schon interessiert, wenn ich als Kind auf das Grenzgebirge nach Osten blickte, gibt es hinter diesem Eisernen Vorhang, den wir als Kinder schrecklich empfunden haben, gibt es da Menschen oder wie schaut es da drüben aus? Viele Mitschüler waren sogenannte Heimatvertriebene oder Flüchtlinge und von deren Eltern bekam ich meistens ein negatives Bild als Kind mit ‚von den schlimmen Tschechen, die da drüben wohnen.‘ [...] Damals war ich noch Schulleiter und ich habe immer den Grundschullehrkräften angeboten, wenn sie in Heimatkunde den Hl. Gunther durchnehmen: ‚Dann fährt doch mal auch rüber, weil jetzt ist es ja möglich.‘ [Anmerkung: Gunther ist als Gründer des Klosters Rinchnach wichtig für die Verbreitung des christlichen Glaubens im Bayerischen Wald. Er lebte bis zu seinem Tod im Jahr 1045 als Einsiedler in Gutwasser (Gemeinde Hartmanice). Die Entfernung zwischen Rinchnach und Hartmanice beträgt ca. 50 Kilometer.]“

Franz Reimer, der jahrelang an der Grenze Dienst tat, beschreibt seinen ersten Besuch in Grafenried/Lučina und sein Engagement so:

„Ich war bereits etwa 2003 mal dort oben, einfach weil es mich interessiert hat. Damals war von den Häusern so gut wie gar nichts mehr zu sehen. Vereinzelt einmal ein Eckpfeiler von einem Gebäude, aber ansonsten alles überwuchert. Büsche und Bäume wuchsen seit so vielen Jahren darauf. Der Wald holt sich alles zurück, sagt man. Es war damals keine Substanz des Ortes mehr ersichtlich. Und wer hinauf ging, der fand es nicht sonderlich interessant. Außer natürlich die Leute, die von dort waren oder deren Nachkommen. [...] Ein Ende, würde ich sagen, ist nicht absehbar. Weil man ja nicht weiß, wie es nach der

Potřebná stavební opatření, která byla nezbytně nutná, aby se zastavilo chátrání budov, byla u některých respondentů spouštěčem nebo hlavním motivem osobní angažovanosti.

Nad pravým bočním oltářem v Domaslavi se objevila díra ve střeše, což bylo pro Ericha Eckerta konkrétním důvodem a motivací osobně se angažovat:

„Tu díru jsem prostě chtěl zavřít, aby se stavba zachovala. Je tolik vesnic, obcí, muzeí, kde se kostel zřítí, protože tam někde do něj zatékalo.“

Z úspěchů takových stavebních úprav roste nová motivace, obzvlášť když si společnost vynaloženého úsilí váží. Herbert Konrad to ukazuje na příkladu opraveného kostela svaté Anny:

„Už jsme zažili několik svateb českých snoubenců v kostele. A když jsem se jich ptal, proč si vybrali zrovna tento kostel, tak např. manželé z Mariánských Lázní odpověděli: ‚Protože je to nejhezčí kostel široko daleko‘. To je pro nás mimořádné uznání. Když slyšíme něco takového, tak jsme nadšení a říkáme si, že v tom budeme pokračovat.“

V Bavorsku se tradičně hlásí nejvíce lidí k římskokatolické církvi, v Horní Falci a v Dolním Bavorsku, regionech sousedících s Českem, je příslušnost ke katolické církvi se dvěma třetinami dokonce nadprůměrná. Mnoho tradic spojených s katolickou církví se v Bavorsku dodržuje dodnes. Např. „Pfungstritt“ (slavnostní procesí na koních na Svatodušní pondělí) v Bad Kötzingu je více než 600 let stará tradice a každoročně se společné poutě účastní více než 800 jezdců na koních z celého regionu. Podobný význam ve svém regionu měla také pouť na svatou Annu v Plané, která se z důvodu rozdělovací hranice již nemohla uspořádat stejným způsobem jako dříve. Že i křesťanská víra a vztah k církvi může být silnou motivací pro lidi, ukazují různé příklady z našich rozhovorů.

Respondenti z Tirschenreuthu vyprávěli, jak tehdejšího místního faráře Witta při pohledu na obraz kostela svaté Anny – to bylo asi v roce 1989 – napadlo, že za rok už tam poputují s poutníky, a jak se to uskutečnilo:

„[Tehdejší místní farář říkal:] ‚Nemůžeme přece putovat jen k našemu kostelu, chceme zpátky ke kořenům.‘ To mi teprve včera vyprávěl znovu bývalý starosta. Tenkrát seděl s farářem v kapli v Tirschenreuthu a tam viděli obraz kostela svaté Anny v Plané. Hranice ještě byla zavřená a farář prorokoval: ‚Tam půjdeme příští rok na pout‘ – i když nikdo netušil, že se hranice otevře. On měl takové tušení a dokázal lidi nadchnout. [...] První pout' byla velkolepá. Sedmnáct plných autobusů tam jelo a stovky lidí šly pěšky. [...] Byl jsem při slavnostní bohoslužbě někde vepředu a tam nebyla žádná čestná místa, tam bylo prostě plno. Kdyby se tam někomu udělalo špatně, tak by tam stál do konce mše, nemohl by upadnout, tak těsně tam lidé stáli.“

Renovierung oder Restaurierung der bisherigen Gebäude weitergeht. Was darf noch ausgegraben werden, wie viel darf freigelegt werden? Mit Sicherheit wird nicht das gesamte ehemalige Dorf ausgegraben, das geht nicht und das will man auch nicht. Mir selbst macht es einfach Freude, da oben den Leuten etwas zu zeigen und ihnen zu erzählen.“

Auch etwa dringend erforderliche Baumaßnahmen, die notwendig waren, um dem Verfall von Gebäuden Einhalt zu gebieten, waren bei einigen der Befragten Auslöser oder Hauptanliegen für ein Engagement.

Über dem rechten Seitenaltar der Kirche von Böhmisches Domashlag/Domaslav hatte sich ein Loch im Dach gebildet – das war im Jahr 1998 konkreter Anlass und Motivation für Erich Eckert sich persönlich zu engagieren:

„Also das Loch, das wollte ich einfach zugemacht haben, dass das Gebäude erhalten wird. Es gibt so viele Dörfer, Gemeinden, Museen, wo die Kirche eben eingestürzt ist, weil irgendwo Wasserschaden war.“

Aus den Erfolgen solcher Baumaßnahmen ergibt sich neue Motivation, insbesondere wenn die Bestrebungen von der Gesellschaft geschätzt werden. Herbert Konrad etwa zeigt dies am Beispiel der renovierten St.-Anna Kirche auf:

„Und wir haben schon mehrfach Hochzeiten von tschechischen Paaren erlebt und wenn ich da gefragt habe: ‚Warum gehen Sie in diese Kirche?‘ – das war ein Brautpaar aus Marienbad – die sagten: ‚Weil das weit und breit die schönste Kirche ist.‘ Das war für uns eine Anerkennung sondergleichen, also wenn man so etwas hört, dann ist man zufrieden und sagt sich, wir machen weiter so.“

In Bayern bekennen sich traditionell viele Menschen zum römisch-katholischen Glauben, mit rund zwei Drittel der Bevölkerung ist die Kircheng Zugehörigkeit in den Grenzgebieten zu Tschechien, also in Niederbayern und in der Oberpfalz, sogar überdurchschnittlich hoch. Zahlreiche Traditionen, die mit der katholischen Kirche verbunden sind, werden in Bayern bis zum heutigen Tag gepflegt. So ist z.B. der Pfungstritt in Bad Kötzing eine über 600-jährige Tradition und zieht jährlich mehr als 800 Reiter aus der Region an, die gemeinsam an der Wallfahrt teilnehmen. Ähnliche Bedeutung in ihrer Region hatte auch die St.-Anna-Wallfahrt in Plan/Planá, die aber aufgrund der trennenden Grenze nicht mehr in dieser Weise durchgeführt werden konnte. Dass auch der christliche Glauben und die Verankerung mit der Kirche eine starke Motivation für die Menschen sein können, zeigen verschiedene Beispiele in den Interviews.

Die Interviewpartner in Mähring berichten etwa, dass der frühere Stadtpfarrer Witt aus Tirschenreuth beim Anblick des Bildes von St. Anna – wohl im Jahr 1989 – die Vorstellung entwickelte, im nächsten Jahr mit den Wallfahrern dorthin zu pilgern und wie dies in die Tat umgesetzt wurde:

„[Der damalige Tirschenreuther Stadtpfarrer sagte:] ‚Wir können doch nicht zur Gedächtniskirche pilgern, wir wollen zum Ursprung zurück‘, das hat mir der Alt-

Výjimečný vztah k určitým kostelům mají mnozí respondenti i z toho důvodu, že se zde odehrály důležité události rodinné historie: svatby, křtiny, první svaté přijímání, biřmování a pohřby. Navštívit rodinný hrob je důležité i pro lidi, kteří nemají tak úzký vztah k církvi.

Dr. Peter Becher to popisuje na příkladu své rodiny, jak se nová orientace rozvíjela teprve za několik let:

„Lze to pozorovat i na tomto: Na začátku bylo pro mnohé bolestné, že nemohli navštívit hroby rodičů a příbuzných, že jim scházely hroby, to byla strašná zkušenost. Ale pak vznikly první hroby tady, např. hrob mých prarodičů není v Karlových Varech, ale v Starnbergu, to je teď náš rodinný hrob. A tak se postupně všechno změnilo a posunulo sem a lidé našli nakonec svoje místo tady.“

Edmund Stern v rozhovoru zmiňuje, že se kvůli dějinám Němců a Čechů a kvůli vyhánění a jeho následkům často zapomíná na osud Židů v tomto regionu:

„Možná je to důvod, proč mi na té synagoze a na tom příběhu tak záleží. Když vždycky slyším to vypočítání – Němci vraždili lidi v Československu nebo v Protektorátu a potom Češi zabíjeli Němce. Z této hrozné katastrofy musíme čerpat poučení a udělat vše pro to, aby se takový děs už nikdy neopakoval. Často ale k tomu chybí ochota. Ukázat na to, že na nacionálním socialismu není dobrého nic, vůbec nic, a že se to vůbec nesmí bagatelizovat, i když někdy slyšíte: [...] ‚Kdyby nebylo to s těmi Židy.‘ Taková hrozná věta! [...] [Němci, Češi, křesťané a Židé] tady žili spolu lépe, než si lidé myslí. Jisté je to: katolicky organizovaná víra a společenská infrastruktura nebyly zcela bez viny na antisemitismu. [...] Ale katastrofy často začínají vyloučením.“

Bürgermeister erst gestern wieder erzählt. Er saß damals mit dem Stadtpfarrer in der Gnadenkapelle in Tirschenreuth und sie sahen da das Bild von der Anna-Kirche in Planá. Da war die Grenze noch zu und dann sagt der Pfarrer: ‚Da pilgern wir nächstes Jahr hin‘, obwohl niemand geahnt hat, dass die Grenze geöffnet wird. Er hat so eine gewisse Vorsehung gehabt und hat die Leute so begeistern können von dem Anliegen. [...] Die erste Wallfahrt war ja so großartig. 17 Busse [...] sind gefahren und Hunderte haben sich den Fußmarsch angeschlossen. [...] Ich bin beim Festgottesdienst in der St.-Anna Kirche so ziemlich vorne gestanden und da hat es keine Ehrenplätze gegeben, es war nur noch voll. Wenn da jemand schlecht geworden wäre oder ohnmächtig, der wäre gestanden bis zum Kirchenende, der konnte nicht umfallen, so dicht war es.“

Einen besonderen Bezug zu bestimmten Kirchengebäuden haben viele der Interviewten auch deswegen, weil wichtige Ereignisse in der Familiengeschichte hier stattfanden: Hochzeiten, Taufen, Erstkommunion, Firmung oder Begräbnisse. Das Grab der Familie zu besuchen, ist auch Menschen, deren Beziehung zur Kirche weniger eng ist, ein großes Anliegen.

Dr. Peter Becher beschreibt am Beispiel seiner Familie, wie sich eine Neuorientierung erst über die Jahre entwickeln kann:

„Man kann es auch daran sehen: Am Anfang, und das war sicher für viele sehr schmerzhaft, konnte man die Gräber der Eltern, der Verwandten nicht mehr besuchen, das Fehlen der Gräber war für viele sehr schlimm. Dann aber kamen die ersten Gräber in der neuen Heimat, das Grab meiner Großeltern zum Beispiel ist nicht in Karlsbad, sondern in Starnberg, das ist jetzt unser Familiengrab. Und so hat sich nach und nach alles verwandelt und verschoben und der neue Lebensschwerpunkt immer mehr ausgeprägt.“

Edmund Stern wiederum thematisiert in seinem Interview, dass über die deutsch-tschechische Geschichte und die Vertreibung, das Schicksal der jüdischen Religionsangehörigen in dieser Region gleichwohl oft vernachlässigt wird, was für ihn ein Beweggrund für sein persönliches Engagement ist:

„Vielleicht ist das auch ein, wie soll ich sagen, ein Grund, warum ich an dieser Synagoge hänge und an dieser Geschichte. Denn diese Aufrechnungen: die Deutschen haben Menschen umgebracht in der Tschechoslowakei oder im Protektorat und dann haben die Tschechen die Deutschen umgebracht. Aus dieser schrecklichen Katastrophe muss man Lehren ziehen und alles tun, damit sich so eine Ungeheuerlichkeit nicht wiederholt. Oft fehlt aber die Bereitschaft dazu. Das Aufzeigen, dass am Nationalsozialismus nichts gut ist, auch nicht ein wenig und dass man das überhaupt nicht verharmlosen darf, auch wenn man manchmal hört: [...] ‚Wenn das mit den Juden nicht gewesen wäre.‘ Ein furchtbarer Satz! [...] [Deutsche, Tschechen, Christen und Juden], die haben hier auch besser zusammengelebt als man meint. Sicher ist: der katholisch organisierte Glauben und die gesellschaftliche Infrastruktur waren nicht schuldlos am Antisemitismus. [...] Aber Katastrophen beginnen oft mit Ausgrenzungen.“

PŘESHHRANIČNÍ SPOLUPRÁCE, VZÁJEMNÉ POROZUMĚNÍ A SPOLEČENSKÉ UZNÁNÍ

Kulturní dědictví je základem více sociálních vztahů – je nástrojem pro vybudování sociální důvěry, občanské společnosti a zodpovědnosti za obecní zájem. Proto je i klíčem pro formování postojů a hodnot, spojení a vztahů, které společně tvoří sociální kapitál společnosti, tmel, který společnost drží pohromadě. Jen na tomto základě lze stavět ekonomiku založenou na spolupráci, kreativitu a inovaci, která je potřebná pro rozvoj společnosti.

Zároveň kulturní dědictví pozitivně ovlivňuje kvalitu života tím, že vybuduje pocit lokální a regionální identity. Lidé jsou společně hrdí na místo nebo tradici, historii nebo uměleckou krásu. Koncept kulturního dědictví nemá časový rámec a jeho definice se i v minulosti stále měnila pod vlivem sociální, politické a ekonomické situace.

„Rámcová úmluva Rady Evropy ze dne 27. října 2005 o hodnotě kulturního dědictví pro společnost“ říká: „Kulturní dědictví se skládá z řady zdrojů, zděděných z minulosti, které lidé nezávisle na vlastnickém poměru identifikují jako výraz a obraz svých neustále se rozvíjejících hodnot, postojů, vědomí a tradic. Zahrnuje všechny aspekty prostředí, které vycházejí postupem času z interakce mezi člověkem a místy.“²⁶⁾

Proto se kulturní dědictví považuje za jakýsi „implantát paměti“. Je to hnací faktor pro lidské jednání, protože obsahuje specifickou vymoženost dřívějších generací. V průběhu dějin se v něm objevují všechny efekty interakce mezi člověkem a prostředím. Proto je kulturní dědictví stejně důležité jak z perspektivy jednotlivce, tak i společnosti a celé země. Dokonce ve vztazích sousedících zemí hraje významnou roli. Vztah mezi Německem a Českem vzhledem k Sudetům může být takovým příkladem. Přes staletí ovlivňovaly historické faktory neustále dějiny Bavorska a Čech, resp. Německa a České republiky. Kdysi to byly spory o víru a následně husitské války, od poloviny 20. století to byla situace Sudet a železná opona.

Jedním z rozhodujících faktorů ovlivňujících vzpomínání, a tím také kulturní dědictví, je aktuální politická a sociální situace konkrétních zemí. Podle francouzského historika Pierre Nory „zůstává paměť v neustálém rozvoji, otevřená dialektice vzpomínání a zapomínání, neuvědomujíc si při tom vlastní sukcesivní deformaci, náchylná k manipulaci a přivlastnění [...]. Paměť je věčně aktuální fenomén, spojení s věčnou přítomností. [...] Paměť [...] přijímá jen takové skutečnosti, které jí odpovídají; [...] paměť má svoje kořeny v konkrétním, v prostorech, v gestech, obrazech a předmětech.“

Jak se ukázalo již v rozhovorech, existovaly různé motivace, které jednotlivce nebo skupiny přiměly se angažovat právě po pádu železné opony.

GRENZÜBERGREIFENDE ZUSAMMENARBEIT, GEGENSEITIGES VERSTÄNDNIS UND GESELLSCHAFTLICHE ANERKENNUNG

Kulturerbe ist die Grundlage für mehr soziale Beziehungen – es ist ein Werkzeug für den Aufbau von sozialem Vertrauen, den Ausbau der bürgerlichen Gesellschaft und Verantwortungsbewusstsein für das Gemeinwohl. Daher ist es auch Schlüssel für die Gestaltung von Einstellungen und Werten, von Bindungen und Beziehungen, die gemeinsam das Sozialkapital einer Gesellschaft bilden, also sozusagen den „Kitt“, der die Gesellschaft zusammenhält. Nur darauf lässt sich eine auf Zusammenarbeit, Kreativität und Innovation begründete Wirtschaft aufbauen, die für die Weiterentwicklung der Gesellschaft notwendig ist.

Gleichzeitig beeinflusst das kulturelle Erbe die Lebensqualität positiv, indem es ein Gefühl der lokalen oder regionalen Identität aufbaut. Gemeinsam sind die Menschen stolz auf einen Ort oder eine Tradition, die zugehörige Geschichte und künstlerische Schönheit. Das Konzept des kulturellen Erbes ist zeitlich nicht festgelegt, und seine Definition wurde durch die sich verändernde soziale, politische und wirtschaftliche Situation auch in der Vergangenheit ständig verändert.

Entsprechend der „Rahmenkonvention über den Wert des Kulturerbes für die Gesellschaft“ des Europarates, die am 27. Oktober 2005 in Faro beschlossen wurde, ist definiert: „Kulturerbe setzt sich aus einer Reihe von Ressourcen zusammen, die aus der Vergangenheit ererbt wurden und welche die Menschen unabhängig von der Eigentumszuordnung als eine Widerspiegelung und einen Ausdruck ihrer beständig sich weiter entwickelnden Werte, Überzeugungen, ihres Wissens und ihrer Traditionen identifizieren. Es umfasst alle Aspekte der Umwelt, die aus der Interaktion zwischen Menschen und Orten im Laufe der Zeit hervorgehen.“²⁶⁾

Deshalb ist das Kulturerbe eine Art „Implantat der Erinnerung“. Es ist ein Antriebsfaktor für menschliches Handeln, denn es beinhaltet spezifische Errungenschaften der früheren Generationen. Durch den Lauf der Geschichte werden die Wirkungen der Interaktion zwischen Mensch und Umwelt sichtbar. Daher ist das Kulturerbe sowohl aus der Perspektive des Einzelnen, als auch der Gesellschaft und des ganzen Landes in gleicher Weise wichtig. Selbst in den Beziehungen zwischen angrenzenden Ländern spielt es eine bedeutende Rolle. Ein Beispiel dafür kann die Beziehung zwischen Deutschland und Tschechien im Zusammenhang mit dem Sudetenland sein. Historische Faktoren haben über die Jahrhunderte hinweg immer wieder die Geschichte von Bayern und Böhmen bzw. von Deutschland und Tschechien gegenseitig beeinflusst. Waren es einst die Glaubenskämpfe und die daraus resultierenden Hussitenkriege, so ist es ab Mitte des 20. Jahrhunderts die Situation des Sudetenlands und der Eisernen Vorhang.

Einer der entscheidenden Faktoren, die die Erinnerung und damit das Kulturerbe beeinflussen, ist die aktuelle politische und soziale Situation der konkreten Länder. Laut dem französischen Historiker Pierre Nora „bleibt das Gedächtnis in ständiger Weiterentwicklung, offen für die Dialektik des Erinnerns und Vergessens, sich seiner sukzessiven Verformungen nicht bewusst, anfällig für Manipulation und Aneignung [...].“

26) http://www.dnk.de/_uploads/media/184_2005_Europarat_Rahmenkonvention.pdf

26) http://www.dnk.de/_uploads/media/184_2005_Europarat_Rahmenkonvention.pdf

Jako největší problém v německo-české spolupráci se ukázala ve většině případů jazyková bariéra mezi Němci a Čechy. Je patrné, že dříve v Sudetech často žili ještě lidé, kteří uměli německy z dětství. Dnes jich je čím dál tím méně. V několika rozhovorech je popsána komunikace doslova rukama nohama, ale také to, jak si přesto lidé dobře rozumějí.

V některých rozhovorech ale zaznělo i to, že motivace na obou stranách byla sice velká, ale přesto angažovanost nebyla vždycky jednoduchá. Dr. Peter Becher ze spolku Adalberta Stifter to shrnuje takto:

„A v sudetsko-německých kruzích jsme zase slyšeli: ‚Jak jste na to jenom přišli, jít tam a mluvit s Čechy, kteří nám toho tolik udělali?‘. Tyto hlasy se ozývaly především v prvních letech po roce 1989, často nebylo jednoduché hledat cestu porozumění a pokračovat po ní.“

V mnoha případech se musely nejdříve překonat byrokratické překážky v Čechách, jak popisuje Hans-Peter Dörr na příkladu Skoků:

„A pak po revoluci, [...] to jsme si samozřejmě mysleli: ‚Ted' se do toho dáme, ted' můžeme zrealizovat hodně věcí, o kterých se nám dříve ani nesnilo.‘ Ale to samozřejmě nebylo tak jednoduché. Byla tu otázka vlastnictví, a to byl problém. [...] Vedli jsme mnoho rozhovorů, [...] setkávali jsme se, probírali, co se má stát se Skoky. První, co jsme udělali, bylo to, že jsme se finančně podíleli, udělali jsme okapy a zamřížovali okna. Bohudík, jinak by byly ty staré vitráže už dávno rozbité. To byl náš první vstup, chtěli jsme se tam angažovat. U nás žil stavitel, který byl v důchodu. Ten vytvořil plány, co by se tam všechno mohlo udělat. Nejenom pro kostel samotný, ale i pro vedlejší budovu.“

Ale na německé straně byly i kritické ohlasy, jak popisuje Herbert Konrad na příkladu kostela svaté Anny v Plané:

„Ano, vždycky se někdo najde, kdo má obavy a říká: ‚Co chcete s tím projektem v Čechách? Tady je práce dost.‘ Ale pro mě je rozhodující, že využijeme tyto vztahy, abychom srostli dohromady a navzájem se lépe rozuměli.“

*Děkujeme - Valérie JESTRA
DĚKUJEME TÍNA DLOUHÁ
Klady David*

1.7.2017 NADHERMÉ! Dig H.+P.

BYLO TOJV MOC HEZKÝ

Gedächtnis ist ein ewig aktuelles Phänomen, eine Bindung, die uns an die ewige Gegenwart bindet. [...] Das Gedächtnis [...] nimmt nur die Tatsachen auf, die ihm entsprechen; [...] Gedächtnis wurzelt im Konkreten, in Räumen, Gesten, Bildern und Gegenständen.“

Wie sich bereits in den Interviews gezeigt hat, gab es verschiedene Motivationen, die Einzelne oder Gruppen – gerade nach dem Fall des Eisernen Vorhangs – dazu bewogen, sich zu engagieren.

Als gravierendstes Problem bei der deutsch-tschechischen Zusammenarbeit wird aber in fast allen Fällen die Sprachhürde zwischen Deutschen und Tschechen angesehen. Es wird deutlich, dass in den Anfangsjahren oft noch ältere Menschen im Sudetenland lebten, die Deutsch sprachen. Inzwischen ist das immer seltener der Fall. So wird in einigen Interviews die sprichwörtliche Verständigung mit „Händen und Füßen“ beschrieben, gleichzeitig aber auch, wie gut sich die Menschen trotzdem miteinander verstehen.

In einigen Interviews klingt aber auch an, dass die Motivation auf beiden Seiten zwar groß, das Engagement aber trotzdem nicht immer einfach war. Dr. Peter Becher vom Adalbert-Stifter-Verein fasst das so zusammen:

„In sudetendeutschen Kreisen gab es auch Stimmen, die sagten, wie kommt ihr dazu, jetzt hinüberzugehen und mit den Tschechen zu sprechen, die uns so viel angetan haben. Diese Stimmen waren insbesondere in den ersten Jahren nach 1989 häufig zu hören, da war es oft nicht einfach, einen Weg der Verständigung zu suchen und zu gehen.“

Es galt in vielen Fällen aber zunächst auch die bürokratischen Hürden in Tschechien zu überwinden, wie Hans-Peter Dörr das exemplarisch für Maria Stock/Skoky beschreibt:

„Ja und nach der Wende, [...] da dachten wir natürlich: ‚Jetzt geht's los, jetzt kann man vieles verwirklichen, was wir vielleicht nur geträumt hätten,‘ und das war natürlich alles nicht so einfach. Es war schon einmal die Frage der Besitzverhältnisse und das war ein Problem. [...] Wir haben sehr viele Gespräche geführt, [...] haben uns zusammengesetzt, ‚Wie kann es mit Maria Stock weitergehen?‘ Das Erste, das wir gemacht haben, war, dass wir uns finanziell engagiert haben. Wir haben Dachrinnen repariert und haben Fenster vergittert. Gott sei Dank, die alten Glasbilder wären sonst schon längst kaputt. Das war so unser erster Einstieg, wir wollen uns da engagieren und wir haben hier bei uns einen Baumeister gehabt, der pensioniert wurde. Er hat Pläne gemacht, was man alles drüben machen könnte. Also nicht nur für die Kirche selbst, sondern auch dieses Haus daneben.“

Genauso wurde auf deutscher Seite ein solches Engagement sehr wohl auch kritisch gesehen, wie Herbert Konrad am Beispiel von St. Anna in Plan/Planá ausführte:

„Ja, manche haben schon immer noch Bedenken und sagen: ‚Was wollt ihr mit dem Projekt in Tschechien? Wir haben vor Ort genug zu tun.‘ Aber für mich ist jetzt wichtig, dass man diese Verbindung nutzt, um zusammenzuwachsen und einander besser zu verstehen.“

Erich Eckert se pokusil přes krajský spolek získat finanční prostředky na stavební práce na střeše:

„Přes spolek jsem se pokusil se obrátit na pár lidí, kteří by nám možná mohli pomoci (nejdříve se jen podívat, co je možné udělat, možná se podílet na nákladech materiálu, něco pomoci). Ale oni vždycky jenom odpověděli: ‚Češi nás vyhnali z domova a teď tam máme my něco opravovat? Teď máme my něco platit?‘ [...] Nenašel se nikdo, kdo by řekl, že do toho půjde. Nakonec jsem byl se svým bratrem na to sám.“

Ve Skocích a Domaslavi se uvažovalo například o založení sdružení na podporu kulturního dědictví. V případě Skoků se to na německé straně nepovedlo, nezávisle na tom se ale v Čechách založilo sdružení Pod střechou, které se dnes stará o mnoho věcí. Podobně to bylo v Domaslavi, na české straně bylo založeno Občanské sdružení Domaslav. Na německé straně se žádné sdružení bývalých obyvatel Domaslavi nepodařilo založit, protože potenciální členové bydlí na mnoha různých místech v Německu a neměli o to zájem.

Erich Eckert v rozhovoru několikrát popisuje, jak pro něho není tak důležitý pohled zpět a trvání na starých právech, ale spíše pohled do budoucnosti, kdy by měli všichni společně jak Němci a Češi pracovat na obnově kulturních statků v Domaslavi a hodnotit jejich zachování a rozvoj zásadně pozitivně.

„Proto jsem tam tak rád jezdil, protože je to také můj domov. Ale když potom jedu zase domů, tak jsem také rád, protože můžu říct: ‚To je můj domov.‘ Proto říkám, že jsem vděčný, že tam můžeme jezdit, můžeme se na to podívat, když se setkáme s lidmi, když spolu slavíme – to je skvělé. Kdykoliv můžou přijet také k nám, jsem pohostinný a oni také. [...] My a mladí, ať Češi nebo Němci, chceme mír a smíření. Bohužel – a tu kritiku zde musím říct – existují dodnes nevyřešené otázky. [...] Když člověk chce smíření, musí tu kapitolu také uzavřít.“

I spolek Adalberta Stiftera v Mnichově dodnes udržuje dobré vztahy s rodným domem Adalberta Stiftera. Proč spolek při svém založení zvolil jméno Adalberta Stiftera, vysvětluje dr. Peter Becher a ukazuje, s jakou evropskou prozíravostí již v roce 1947 začalo smíření v Sudetech a péči o společné kulturní dědictví – a jak se v tom pokračuje dodnes.

Erich Eckert hatte versucht, über den Heimatkreis finanzielle Mittel für die Baumaßnahme am Dach zu organisieren, was ihm im Jahr 2000 aber nicht gelang:

„Habe ich versucht, über den Heimatkreis ein paar Leute anzusprechen, die uns da vielleicht helfen könnten: Erst einmal zu schauen, was ist zu machen, vielleicht ein bisschen Materialkosten beitragen, vielleicht etwas mithelfen. Aber es war eben so, dass die Leute gesagt haben: ‚Die Tschechen haben uns aus der Heimat vertrieben und jetzt sollen wir reparieren? Jetzt sollen wir vielleicht noch unser Geld ausgeben?‘ [...] Da war nicht einer, der gesagt hat, wir machen da mit. Es war dann so, dass mein Bruder und ich auf uns selbst angewiesen waren.“

Auch in Maria Stock und Böhmisches Domaschlag wurde beispielsweise über die Gründung von Vereinen nachgedacht, um das Kulturerbe besser fördern zu können. In Falle von Maria Stock hat sich das auf deutscher Seite zerschlagen, es wurde aber unabhängig davon der Verein Pod Střechou in Tschechien gegründet, der sich nun um viele Belange kümmert. Genauso war es in Böhmisches Domaschlag, auf tschechischer Seite wurde der OS Domaslav gegründet. Auf deutscher Seite kam kein „Verein der ehemaligen Domaschläger“ zustande, weil die potenziellen Vereinsmitglieder über ganz Deutschland verteilt waren und das nicht wollten.

Erich Eckert beschreibt in seinem Interview mehrmals, wie wichtig ihm nicht der Blick zurück und ein Pochen auf ältere Rechte ist, sondern der Blick nach vorne, um so gemeinsam als Deutsche und Tschechen am Wiederaufbau der Kulturgüter in Böhmisches Domaschlag zu arbeiten und deren Erhaltung und Weiterentwicklung grundsätzlich positiv zu beeinflussen.

„Deswegen bin ich so gern reingefahren, weil es auch meine Heimat ist. Aber wenn ich wieder heimfahre, dann bin ich ja auch wieder so froh, weil ich sage ‚das ist meine Heimat‘. Darum sage ich, ich bin dankbar, wenn wir reinfahren können, wenn wir das anschauen können, wenn wir mit den Leuten zusammensitzen, wenn wir zusammen feiern – das ist wunderbar. Die können jederzeit zu uns kommen, ich bin gastfreundlich und sie sind es genauso gut. [...] Wir, die Jungen, ob deutsch oder tschechisch, wollen Frieden und Versöhnung. Leider – das muss ich jetzt als Kritik sagen – gibt es bis heute ungelöste Fragen. [...] Wenn man Versöhnung will, dann muss man einen Schlusstrich darunter ziehen.“

Auch der Adalbert-Stifter-Verein in München pflegt bis heute gute Verbindungen zum Geburtshaus von Adalbert Stifter. Warum der Verein den Schriftsteller Adalbert Stifter als Namensgeber gewählt hat, beschreibt Dr. Peter Becher und zeigt damit auf, mit welcher europäischer Weitsicht bereits 1947 mit der Versöhnung im Sudetenland und mit der Pflege des gemeinsamen Kulturerbes begonnen wurde – und dies bis zum heutigen Tag fortgesetzt wird.

„Člověk musí mít na paměti, že Československo v roce 1945 bylo relativně málo poškozená země a že Německo leželo v troskách: Berlín, Drážďany, Mnichov, Cáchy, všechna tato místa byla zcela zničená. Do toho přišly tři milióny vyhnaných [pozn. ze Sudet], k tomu přišli lidé z Východního Pruska a Slezska, celkem to bylo dvanáct milionů lidí [...] v zemi, která prakticky neměla žádnou fungující ekonomiku, to byla velká výzva. A místní nebyli vůbec nadšeni, že mají přijmout krajany, naopak oni se k nim stavěli naprosto odmítavě. Taková byla situace, když byl v roce 1947 založen spolek Adalberta Stiftera v Mnichově. A ti vyhnaní přemýšleli, jak by mohli to sdružení pojmenovat. Hledali osobnost, která pochází ze staré, ztracené domoviny, a tak přišli na Adalberta Stiftera. Stifter byl spisovatelem staré domoviny, byl spisovatelem ztraceného domova a pro ty, kteří jeho dílo znali lépe, tak byl i spisovatelem smíření, protože [...] zaujal a propagoval vyrovnaný, smířený postoj ve vztahu mezi Čechy a Němci. Jeho jméno je symbolické pro naši činnost, nezabýváme se převážně Stifterovým dílem, ale věnujeme se kulturním aktivitám v Stifterově duchu.“

Zbývá jen doufat, že znovuobjevení a péče o společné kulturní dědictví i v budoucnu – vzhledem k novým globálním výzvám – budou nadále přispívat k posilování smíření mezi lidmi a dobrých vztahů v sjednocené Evropě. Zabývání se touto částí dějin nebo návštěva „Znovuobjevených pokladů Sudet“ může být prvním osobním příspěvkem každého z nás.

Centrum dalšího vzdělávání v okrese Cham

„Man muss sich vorstellen, im Jahr 1945 war die Tschechoslowakei ein vergleichsweise wenig beschädigtes Land, Deutschland dagegen ein Trümmerfeld: Berlin, Dresden, München, Aachen, alle diese Orte waren extrem zerstört. Die Aufnahme von 3 Millionen Vertriebenen [Anm. aus dem Sudetenland] – zusätzlich die Flüchtlinge aus Ostpreußen und Schlesien, insgesamt waren das 12 Millionen Menschen [...] in einem Land, das wirtschaftlich am Boden lag, das war eine riesige Herausforderung. Und die Einheimischen waren alles andere als erfreut, ihre Landsleute aufzunehmen. Im Gegenteil – man hat sie extrem abgelehnt. Das war die Situation, in der der Stifter-Verein 1947 in München gegründet wurde. Man hat sich gefragt, welchen Namen man dem Verein geben könnte und hat nach einer Persönlichkeit aus der verloren Heimat gesucht. Stifter war einer der großen Schriftsteller der alten Heimat, und für diejenigen, die sein Werk besser kannten, war er auch ein Schriftsteller der Versöhnung, weil er [...] eine ausgleichende und versöhnliche Haltung zwischen Tschechen und Deutschen propagiert hat. So steht sein Name vor allem symbolisch für unsere Tätigkeit, wir sind kein Verein, der sich in erster Linie mit dem Werk von Stifter befasst, sondern der sich für eine Kulturarbeit im Geist seiner Einstellung engagiert.“

Es bleibt zu hoffen, dass die Wiederentdeckung und Pflege des gemeinsamen Kulturerbes auch in der Zukunft – angesichts neuer globaler Herausforderungen – weiterhin dazu beiträgt, die Versöhnung zwischen den Menschen und die guten Beziehungen in einem geeinten Europa zu bestärken. Die Beschäftigung mit diesem Teil der Geschichte oder ein Besuch der „Wiederentdeckten Schätze im Sudetenland“ kann ein erster persönlicher Beitrag jedes Einzelnen dazu sein.

Volkshochschule im Landkreis Cham e.V.

